

वैकल्पिक प्राथमिक शिक्षा

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम
(Flexible Schooling Program)

पाठ्यक्रम

२०७२

शिक्षा मन्त्रालय
अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर ।

प्रकाशक : नेपाल सरकार
शिक्षा मन्त्रालय
अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

© प्रकाशकमा

पुनर्मुद्रण : २०७२

अनौपचारिक शिक्षा केन्द्रको लिखित स्वीकृतिबिना यसको पुरै वा आंशिक भाग हबहु प्रकाशन गर्न, परिवर्तन गरी प्रकाशन गर्न, कुनै विद्युतीय माध्यम वा अन्य प्रविधिबाट अभिलेखबद्ध गर्न र प्रतिलिपि निकाल्न पाइने छैन ।

मुद्रक : धर्म प्रिन्टिङ प्रेस, काठमाडौं

सम्पर्क : ०१-४२४७४५६

प्राक्कथन

सबैका लागि गुणास्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने सन्दर्भमा धेरै प्रयास हुँदै आएको छ। औपचारिक तथा अनौपचारिक विभिन्न माध्यम तथा तौर तरिका अपनाई सरकारले सबैका लागि शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा ल्याएको छ।

श्रम गरेर जीविका चलाउने, परिवारका सदस्यहरूलाई सहयोग गर्नुपर्ने, घरायसी जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्ने, आर्थिक सामाजिकलगायत विविध कारणले उपयुक्त उमेरमा विद्यालयमा भर्ना हुन नसक्ने र विद्यालय नगएका सहरी, अर्ध सहरी र औद्योगिक क्षेत्रका ८ वर्षदेखि १४ वर्ष उमेर समूहका बाल बालिकाहरूलाई कक्षा ५ सम्मको प्राथमिक शिक्षा ३ वर्षमा सहभागीहरूको अनुकूल समयमा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम (Flexible Schooling Programme - FSP) अनौपचारिक शिक्षा केन्द्रले सञ्चालन गर्दै आएको छ।

पाठ्यक्रम निरन्तर प्रक्रिया हो। यसमा समय सापेक्ष परिमार्जन र परिवर्तन गर्नु आवश्यक हुन्छ। यसै सिलसिलामा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ को मूल मर्मलाई आत्मसात् गर्दै प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९ मा पृष्ठपोषण लिई आवश्यक परिमार्जन गरी अन्तिम रूप दिइएको प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२, (कक्षा १-३) र प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६५, (कक्षा ४-५) अनुसार अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमको पाठ्यक्रमलाई तिन तहमा संश्लेषित (Condensed) गरी यस रूपमा तयार पारिएको छ।

पाठ्यक्रमलाई यस रूपमा ल्याउन संलग्न हुने विशेषज्ञ लगायत सुझाव दिएर सघाउ गर्ने सम्पूर्ण महानुभावहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ। यस पाठ्यक्रमलाई अझ परिष्कार गर्ने सम्बन्धमा प्राप्त हुने सुझावको सदा स्वागत गरिने छ।

नेपाल सरकार
शिक्षा मन्त्रालय
अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र

विषयसूची

क्र.स.	शीर्षक	पृष्ठ
१.	अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रमको प्रारूप	१
२.	सामाजिक	६
३.	गणित	२३
४.	नेपाली	३९
५.	अङ्ग्रेजी	५५
६.	विज्ञान	६६

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रमको प्रारूप

आजको संसार तीव्र गतिमा अगाडि बढिरहेको छ । विज्ञान र प्रविधिक क्षेत्रमा धेरै विकास भएका छन् । सञ्चार प्रविधिका क्षेत्रमा भएका विकासले विश्व समुदायलाई अत्यन्त नजिक बनाएको र भूमण्डलीकरणको सोचसमेत ल्याएको छ । विश्वमा ज्ञान विज्ञानका क्षेत्रमा जेजति प्रगति हुँदै छन्, मानव जीवन त्यत्तिकै प्रतिस्पर्धात्मक र जटिल हुँदै छ । यस परिस्थितिमा हाम्रो राष्ट्रको यथार्थलाई विश्लेषण गरी बाल बालिकाहरूलाई सुसंस्कारका साथै विश्व परिवेशसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा दिई आधुनिक विज्ञान प्रविधि तथा सञ्चार क्षेत्रको विकासमा जोड दिन नितान्त आवश्यक रहेको छ,

शिक्षालाई देश विकासको आधारशिला मानिन्छ । सरल र प्रभावकारी शिक्षाले मात्र समाजसापेक्ष परिवर्तनलाई दिशानिर्देश गर्न सक्छ । जुनसुकै देशमा पनि त्यस देशमा भएको राजनीतिक परिवर्तनले देशको शिक्षा प्रणालीमा परिवर्तनको उद्घोष गरेको हुन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रममा पनि सोही अनुसार सामयिक परिवर्तन गर्न आवश्यक भई यो प्रयास गरिएको छ ।

विश्व शिक्षा सङ्घद्वारा सन् २००० मा डकारमा सबै राष्ट्रले सन् २०१५ सम्ममा सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमको लक्ष्य पुरा गर्ने उद्देश्य राखे अनुरूप नेपालले पनि उक्त कार्यक्रमप्रति प्रतिबद्धता जाहेर गरेको छ । सहस्राब्दी विकासका लक्ष्यहरूमा विश्वव्यापीरूपमा प्राथमिक शिक्षा प्राप्त गर्ने लक्ष्य रहेकाले सो अनुरूप आवधिक योजनाहरूमा सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमलाई क्रमिक रूपमा कार्यान्वयन गर्दै लैजाने र तदनुसार संस्थागत, व्यवस्थापकीय एवम् भौतिक आधारहरूमा सुधार गर्ने नीति लिइयो । पछिल्ला समयमा आएर शिक्षालाई मौलिक हक एवम् अधिकारका रूपमा लिई दिगो, गुणस्तरीय एवम् समतामूलक र समावेशी गर्दै लिएको अवस्था विद्यमान छ । यसका लागि विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रमलाई उक्त उद्देश्यसँग समन्वित गरी विभिन्न तहमा भएका अन्तरक्रिया, छलफल, अनुसन्धान र विशेषज्ञका विचार समेतका आधारमा विद्यालय तहका पाठ्यक्रमलाई राष्ट्रको आवश्यकता र समयसापेक्ष हुने गरी परिमार्जन गर्न आवश्यक देखिएकाले राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ लाई समेत ध्यान दिई निम्न अनुसारका दीर्घकालीन सोचका साथ पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ :

१. नेपाल राष्ट्र, राष्ट्रियता, लोकतान्त्रिक संस्कार र नेपाली समाजका जीवन्त वैशिष्ट्यलाई सुदृढ गर्ने,
२. शिक्षालाई जीवनोपयोगी, सिपमुखी र व्यवसायमूलक बनाई गरिबी र बेरोजगारीलाई न्यून गर्ने,
३. देशको आवश्यकता र प्रतिस्पर्धात्मक विश्वबजारको माग अनुसार मानव संसाधनको विकास गर्ने,
४. विभिन्न जात, जाति, लिङ्ग, भाषा, क्षेत्र, संस्कृतिबिच पारस्परिक सद्भाव र सहिष्णुता विकास गरी समावेशी समाज निर्माण गर्न सघाउ पुऱ्याउने,
५. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, स्थानीय सिप, व्यवसाय, पेसा, स्रोतसाधनको महत्त्व र आवश्यकता पहिचान गरी विकास गर्न पाठ्यक्रममा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र स्थानीय विषय वस्तुलाई उचित स्थान प्रदान गर्ने ।
६. समाजमा विद्यमान छुवाछुत, कुरीति, अन्धविश्वास, विभेद आदिको अन्त्य गर्दै बाल बालिकालाई मानव अधिकार, शान्ति, बाल अधिकार तथा हिंसाविरुद्ध शिक्षाप्रति अभिप्रेरित गर्ने ।

शिक्षा सम्बन्धी उच्चस्तरीय कार्य समितिको प्रतिवेदन, २०५८, प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रमको प्रभावकारिता अध्ययन प्रतिवेदन, २०५९, सरोकारवालाहरूका (stakeholders) राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय गोष्ठी/कार्यशालाहरू, परीक्षणबाट प्राप्त सुझाव आदिबाट प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रममा स्थानीय विषय वस्तु र सूचना प्रविधि सम्बन्धी विषय वस्तु समावेश गरिनुपर्ने र व्यावहारिक शिक्षामा जोड दिनुपर्ने आदि सुझाव एवम् सिफारिस प्राप्त भए अनुसार उक्त सुझाव एवम् सिफारिससमेतलाई दृष्टिगत गरी प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९ लाई आवश्यक परिमार्जन गरी परीक्षणबाट प्राप्त पृष्ठपोषणसमेत समावेश गरी अन्तिम रूप दिइएको प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ (कक्षा १-३) र प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा ४ र ५) २०६५ अनुसार यो अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमको पाठ्यक्रमलाई तिन तहमा संश्लेषित (Condence) गरी यस रूपमा तयार पारिएको हो । यस अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रमको परिमार्जित प्रारूप निम्नानुसार रहेको छ :

१. शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्य

- (क) प्रत्येक व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभा र व्यक्तित्व विकासका सम्भावनालाई प्रस्फुटित गर्न सहयोग गर्ने,
- (ख) प्रत्येक व्यक्तिमा निहित सार्वभौम मानवीय मूल्यका साथै राष्ट्रिय संस्कृति र अस्मिता, सामाजिक मान्यता र आस्थाहरूको संवर्द्धन गरी जीवन्त अनुभवहरू समेट्दै स्वस्थ सामाजिक तथा सामूहिक जीवनपद्धतिको विकास गर्न चरित्रवान् एवम् नैतिकवान् नागरिक तयार गर्ने,
- (ग) स्थानीय, राष्ट्रियस्तरका पेसा, व्यवसाय, एवम् रोजागारीका साथै आवश्यकता अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय रोजगारीतर्फ उन्मुख उत्पादनमुखी र सिपयुक्त नागरिक तयार गर्न सहयोग गर्ने,
- (घ) व्यक्तिको सामाजिकीकरणमा सहयोग गर्दै सामाजिक एकतालाई सुदृढ बनाउने,
- (ङ) समाजको आधुनिकीकरणमा सहयोग गरी देशनिर्माणका निमित्त मानव संसाधनको विकास गर्ने,
- (च) प्राकृतिक वातावरण र राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण र सदुपयोग गर्न सहयोग गर्ने,
- (छ) सामाजिक समानता र न्यायका बारेमा चिन्तन गर्दै तदनुरूपको आचरण विकास गर्ने र समावेशी समाज निर्माणमा मद्दत गर्ने,
- (ज) स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशअनुकूल शान्ति, मैत्री, सद्भाव, सहिष्णुता र विश्वबन्धुत्वको भावनाको विकास गरी तदनुरूपको आचरण गर्ने गराउने र हरेक प्रकारका द्वन्द्व व्यवस्थापनका लागि सक्षम नागरिक तयार गर्ने,
- (झ) आधुनिक सूचना प्रविधिसँग परिचित भई त्यसको प्रयोग गर्न सक्ने विश्व परिवेश सुहाउँदो दक्ष जनशक्ति तयार गर्ने,
- (ञ) राष्ट्र, राष्ट्रियता, लोकतन्त्र, मानव अधिकारप्रति सम्मान गर्ने, समालोचनात्मक तथा रचनात्मक सोच भएका, स्वाभिमानी तथा अरूलाई सम्मान गर्ने र आफू नेपाली भएकामा गौरव गर्ने नागरिक तयार गर्ने,

(ट) नेपाली कला, सौन्दर्य, आदर्श तथा वैशिष्ट्यहरूको संरक्षण, संवर्द्धन र विस्तारतर्फ अभिप्रेरित नागरिक तयार गर्न मदत गर्ने ।

२. अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षाका उद्देश्य

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षाले बाल बालिकाहरूमा निम्न लिखित पक्षमा विकास गर्ने उद्देश्य राखेको छ :

- (क) राष्ट्र, राष्ट्रिय एकता र लोकतान्त्रिक संस्कारको भावना पैदा गराई नैतिकता, अनुशासन र स्वावलम्बनजस्ता सामाजिक एवम् चारित्रिक गुणको विकास गर्ने,
- (ख) आधारभूत भाषिक तथा गणितीय सिप विकास गर्ने,
- (ग) विज्ञान, सूचना प्रविधि, वातावरण र स्वास्थ्य सम्बन्धी आधारभूत ज्ञान तथा जीवनोपयोगी सिपको विकास गर्ने,
- (घ) कला सौन्दर्यप्रति अभिरुचि जगाई सिर्जनशील सिपको विकास गर्ने,
- (ङ) विभिन्न जातजाति, धर्म, भाषा, संस्कृति र क्षेत्रप्रति समभाव जगाई समावेशी समाजको निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने,
- (च) मानव अधिकार तथा सामाजिक मूल्य मान्यताप्रति सचेत भई जिम्मेवारपूर्ण आचरणको विकास गर्ने ।

३. अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षाको ढाचा

औपचारिक शिक्षाको प्राथमिक तहको ५ वर्षको पाठ्यक्रमलाई शैक्षिक उपलब्धिमा फरक नपर्ने गरी ३ वर्षमा संश्लेषित गरी अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमको पाठ्यक्रम निर्माण गरिएको र यसको अवधि तिन तह (शैक्षिक वर्ष) को हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

पहिलो तहदेखि तेस्रोतहसम्म पढाइने विषय र पाठ्यभार

क्र.स.	विषय	पाठ्यभार			पूर्णाङ्क
		पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	
१.	नेपाली	७	७	६	१००
२.	गणित	७	७	६	१००
३.	सामाजिक	४	४	६	१००
४.	अङ्ग्रेजी	७	७	६	१००
५.	विज्ञान	५	५	६	१००
जम्मा		३०	३०	३०	१००

पहिलो र दोस्रो तहका कक्षाको दैनिक क्रियाकलाप र समय तालिका

१. तयारी चरण (१० मि.)

- सहयोगी कार्यकर्ताको सन्देश (३ मि.)

- प्रार्थना वा कथा वा समाचार आदान-प्रदान (५ मि.)
- सहभागी हाजिरी (२ मि.)

२. शिक्षण सिकाइ चरण (२१५ मि.)

- विषय शिक्षण (४० मि.)
- विषय शिक्षण (४० मि.)
- विश्राम (१० मि.)
- विषय शिक्षण (४० मि.)
- विषय शिक्षण (४० मि.)
- विश्राम (५ मि.)
- विषय शिक्षण (४० मि.)

(प्रत्येक हप्ता अङ्ग्रेजी विषयमा १ दिन र नेपाली विषयमा १ दिन ४० मिनेटको सिर्जनात्मक लेखन तथा सामाजिक र विज्ञानमध्ये कुनै एक विषयमा ४० मिनेटको खोजपूर्ण कार्य यसै चरणमा गरिन्छ ।)

३. सम्झना चरण (१०मि.)

- पुनरावलोकन/मूल्याङ्कन

४. विदाइ चरण (५ मि.)

- खेल वा, ■ गीत वा ■ नाच

जम्मा समय : २४० मि. (४ घण्टा)

तेस्रो तहका चरण, क्रियाकलाप र समय तालिका

१. प्रारम्भिक चरण, १० मि.

- भलाकुसारी ■ स.का. सन्देश
- समाचार आदान प्रदान/कथावाचन ■ सहभागी उपस्थिति

२. शिक्षण सिकाइ चरण - ३.२० घण्टा

३. प्रतिभा चरण -८ मि.

४. पुनरावलोकन/मूल्याङ्कन -७ मि.

- विश्राम- १५ मि.

४. शिक्षण विधि/प्रक्रिया

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमको तिनै तहमा सहभागी केन्द्रित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा जोड दिइने छ । यस कार्यक्रमको कक्षालाई जीवन्त बनाउन र सहभागीलाई क्रियाशील बनाउन सहयोगी कार्यकर्ताले सहजकर्ता (facilitator) को भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने छ । सहभागी केन्द्रित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापबाट

सिकाइ प्रभावकारी हुने, बाल बालिकाहरूले व्यावहारिक शिक्षा तथा जीवनोपयोगी सिप आर्जन गर्न सक्ने र उनीहरूमा रहेको प्रतिभा प्रस्फुटनको सम्भावना रहने भएकाले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा सहभागी केन्द्रित र बालमैत्री शिक्षण विधि अपनाउनुपर्ने छ । सबै प्रकारका आवश्यकता भएका सहभागीलाई समेट्न कक्षामा समावेशी शिक्षण प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ ।

५. सहभागी मूल्याङ्कन

१. अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमको तिनै तहमा निर्माणात्मक/सुधारात्मक मूल्याङ्कन पद्धतिका आधारमा सहभागीको सिकाइलाई सुनिश्चित गरिने छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य सहभागीहरूको सिकाइ स्तरमा सुधार गर्नु हो । यसका लागि सहयोगी कार्यकर्ताले सहभागीको व्यक्तिगत सिकाइ उपलब्धिका आधारमा पटक पटक सिकाइ अवसर प्रदान गर्नुपर्ने छ ।
२. पहिलो तहका का सहभागीको कार्य सञ्चयिका (प्रगति विवरण/Portfolio) फायल राखी सहभागीको कक्षा कार्य, परियोजना कार्य, उपलब्धि परीक्षा, सहभागीमा आएको व्यावहारिक परिवर्तन, अवलोकन, हाजिरी आदिका माध्यमले अद्यावधिक गर्नुपर्नेछ । कक्षा केन्द्रमा पठनपाठन भएका विषय वस्तु र सहभागीको उपलब्धिका बारेमा प्रत्येक महिना अभिभावकलाई जानकारी पठाउनु पर्ने छ । यस तहमा गृहकार्यलाई अनिवार्य नगरी कक्षा कार्यमै बढी जोड दिनुपर्ने छ ।
३. पहिलो तहमा निरन्तर सहभागीको मूल्याङ्कन पद्धतिका आधारमा कक्षोन्नति गरिने छ ।
४. पहिलो तहमा निरन्तर सहभागी मूल्याङ्कनका आधारमा मूल्याङ्कन गरिने भएकाले उत्तीर्णाङ्क तोकिएको छैन ।
५. निरन्तर सहभागी मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य निर्दिष्ट सिकाइ उपलब्धिका आधारमा सहभागी उपलब्धिको नियमित मूल्याङ्कन गरी सोको अभिलेखका आधारमा कक्षोन्नति गर्नु हो । निरन्तर सहभागी मूल्याङ्कनका क्रममा सहभागीको सिकाइ उपलब्धिको स्तर हेरी सुधारात्मक शिक्षण गर्नुपर्ने छ । कक्षाकेन्द्रमा अति कम उपस्थिति भएका र न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल नगरेका सहभागीहरूका लागि पुनः सिकने अवसर दिने गरी सम्बन्धित सहयोगी कार्यकर्ता बाट कक्षोन्नति गर्न सकिने छ ।
६. दोस्रो र तेस्रो तहमा ५० प्रतिशत निर्णयात्मक (वार्षिक परीक्षा) पद्धतिबाट र ५० प्रतिशत निरन्तर सहभागी मूल्याङ्कन (निर्माणात्मक) पद्धतिबाट सहभागीको लेखाजोखा गर्नुपर्नेछ । निर्माणात्मक तथा निर्णयात्मक दुवै मूल्याङ्कनका आधारमा सहभागीलाई कक्षोन्नति गरिने छ । लिखित मूल्याङ्कनको उत्तीर्णाङ्क ४० प्रतिशत हुने छ र छुट्टै उत्तीर्ण हुनुपर्ने छ ।
७. निरन्तर सहभागी मूल्याङ्कन (निर्माणात्मक मूल्याङ्कन) मा औसत उपलब्धि हासिल गरेका तर निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा अनुत्तीर्ण भएका सहभागीका हकमा सम्बन्धित अभिभावक, सहयोगी कार्यकर्ताले कक्षोन्नतिको निर्णय गर्न सक्नेछन् ।
८. विविध सिकाइ आवश्यकता भएका सहभागीहरूका लागि उपयुक्त हुने मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ ।

वैकल्पिक विद्यालय शिक्षा पाठ्यक्रम
अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम
सामाजिक अध्ययन र सिर्जनात्मक कला

(क) सामाजिक अध्ययन

१. परिचय

लोकतन्त्रको स्थापनापछि बनेको नेपालको संविधान २०७२ ले शिक्षालाई व्यक्तिको मौलिक हकका रूपमा स्थापित गरी माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा दिने व्यवस्था भए पनि अझै पनि ४ प्रतिशतभन्दा बढी बाल बालिका विद्यालय बाहिर रहेका छन् । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३, ले पनि औपचारिक शिक्षा प्राप्त गर्नबाट वञ्चित व्यक्तिहरूलाई वैकल्पिक शिक्षा, दूर शिक्षा तथा खुला शिक्षा नीति अनुरूप पाठ्यक्रम निर्माण गरी वैकल्पिक शिक्षालाई व्यापक गरिने नीति अगाडि सारेको छ । संविधान र पाठ्यक्रम प्रारूपको भावनालाई पालना गर्ने उद्देश्य अनुरूप विभिन्न कारणले विद्यालय जानबाट वञ्चित ८ देखि १४ वर्ष उमेर समूहका बाल बालिकाहरूलाई ध्यानमा राखी सञ्चालन गरिएका वैकल्पिक विद्यालय शिक्षा अन्तर्गत अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षाको कक्षलाई लक्षित गरी औपचारिक शिक्षाका लागि बनाइएको पाँच वर्षे पाठ्यक्रमलाई संश्लेषित (Condence) गरी तिन वर्षको बनाइएको छ ।

सुयोग्य नागरिक भई जीवनयापन गर्न, सामाजिक र भौतिक विश्व वातावरणसँग परिचित हुन, विगतका अनुभवबाट वर्तमानको खोजमा संलग्न हुन र भविष्यप्रति सचेत रही समाजको अध्ययन गर्नुपर्दछ । यी सबै विषय वस्तुको अध्ययन गर्नु र सिकेका ज्ञान तथा सिपलाई व्यवहारमा उतार्नु नै सामाजिक अध्ययनको मुख्य ध्येय हो ।

यस विषयको अध्ययन पश्चात सिकारुहरू सामाजिक र भौतिक वातावरणप्रति रुचि जगाउन विषय वस्तुको ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको विकास गराई रोजगार उन्मुख, सक्रिय र असल नागरिकको जग बसाउने प्रमुख उद्देश्य लिइएको छ । यस पाठ्यक्रमले प्रयोगात्मक शिक्षण प्रणालीलाई महत्त्व दिँदै सिकारुहरू स्वयम्बाट समस्याको खोज र समाधानका उपायहरू पहिल्याई आफ्नो विचार, सिप, दक्षता रुचि तथा खुवीका आधारमा व्यक्ति, परिवार, समुदायको विकासप्रति आकर्षित हुन र असल नागरिक बन्न सकून् भन्ने अपेक्षा गरिएको छ । यसबाट माथिल्लो तहमा अध्ययनका लागि आधार तयार होस् र यो तह मात्र पुरा गरी पढाइ छाड्ने सिकारुहरूलाई समेत आफ्ना दैनिक जीवनमा आइपर्ने कार्य गर्न, समस्याहरूको समाधान गर्न र सामाजिक तथा व्यावहारिक ज्ञान तथा सिपको विकास गर्न सहयोग पुगोस् भन्ने आशा एवम् विश्वास गरिएको छ । उपर्युक्त उपलब्धिहरू हासिल गर्नका लागि सामाजिक अध्ययनको अवधारणा अनुरूप औपचारिक पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका निम्नानुसारका विषय क्षेत्रलाई नै आधार मानी पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ :

- आफू, आफ्नो परिवार र छरछिमेक

- हाम्रो परम्परा, सामाजिक मूल्य र मान्यता
- सामाजिक समस्या र समाधान
- नागरिक चेतना
- हाम्रो पृथ्वी
- हाम्रो विगत
- हाम्रो आर्थिक क्रियाकलाप
- स्थानीय अंश

२. अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा सामाजिक अध्ययनको साधरण उद्देश्य

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षाले तस्रो तहको अन्त्यसम्म सामाजिक अध्ययन विषयमा सिकारुहरूमा निम्न लिखित पक्षमा विकास गर्ने उद्देश्य राखेको छ :

१. आफू, आफ्नो परिवार र छरछिमेकको परिचय दिन,
२. सामाजिक कुरीति, छुवाछुत, अन्धविश्वास आदि विरुद्ध सचेत रहन,
३. आफ्नो समुदायका रहन सहन, वेषभूषा, विभिन्न जातजाति, भाषा, लिङ्ग, पेसा, धर्म तथा चाडपर्वप्रति सद्भाव राखी सम्मान र सहयोग गर्न,
४. आफ्नो देशप्रति माया, श्रद्धा, भक्तिभाव देखाउन तथा लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यता अनुसार आचरण गर्न,
५. स्थानीय समुदाय तथा राष्ट्रियस्तरका ख्यातिप्राप्त व्यक्तिहरूको कामबाट प्रेरणा लिन र उनीहरूलाई सम्मान गर्न,
६. समाजमा रहेका विभिन्न सामाजिक समस्या पहिचान गरी समाधानका लागि सहयोग गर्न,
७. मानव अधिकार, बाल अधिकार र कर्तव्यप्रति सचेत रही व्यावहारिक जीवनमा उपयोग गर्न,
८. सामाजिक शिष्टाचार तथा नियमहरू पालना गर्न,
९. विभिन्न स्थानीय निकायहरू (वडा, गाविस/नगरपालिका र जिविस) को संरचना र कार्य बताउन,
१०. आफू रहेका वरिपरिको भौगोलिक स्वरूप अध्ययन गरी वर्णन गर्न र नक्सा बनाउने अभ्यास गर्न,
११. पृथ्वीको सङ्क्षिप्त परिचय दिन र नेपालको भौगोलिक स्वरूपको वर्णन गर्न,
१२. छिमेकी राष्ट्र तथा सार्क राष्ट्रहरूको सङ्क्षिप्त परिचय दिन,
१३. आफ्नो समुदाय तथा राष्ट्रको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि बताउन र ऐतिहासिक वस्तुहरूको खोजी गर्न,

१४. श्रमको सम्मान गर्न तथा श्रम गर्न र मितव्ययी हुने बानी बसाल्न,

१५. हाम्रो देशको आर्थिक क्रियाकलापको अवलोकन वर्णन गर्न,

३. तहगत विशिष्ट उद्देश्य

(क) पहिलो तह

१. आफू र आफ्ना परिवारका सदस्यको नाम, नाता, उमेर र जिम्मेवारी बताउन,
२. आफ्नो समानको हिफाजतको साथ प्रयोग गर्न,
३. परिवार, छरछिमेकी, नातेदार र पाहुनाहरूको आदर, सम्मान, सत्कार गर्न,
४. परिवार र छरछिमेकको लवाइ खुवाइ, रहन सहन र चाडपर्व वर्णन गर्न,
५. घर परिवार तथा छिमेकमा रहेका असहाय तथा अपाङ्गलाई सम्मान र सहयोग गर्न,
६. परिचित र अपरिचित व्यक्तिसँग आवश्यक सहयोग लिन, दिन र सम्मान गर्न,
७. घर, विद्यालय र समुदायको सार्वजनिक सम्पत्तिको जतन र प्रयोग गर्न,
८. घर, विद्यालय, समुदाय र त्यसको वरिपरिको भौगोलिक स्वरूप बताउन,
९. घर तथा विद्यालय वरिपरिको नक्सा कोर्ने र महत्त्वपूर्ण भौगोलिक तथ्यहरू भर्ने अभ्यास गर्न,
१०. आफ्नो र आफ्ना साथीहरूको घर परिवारको विगतको बारेमा सामान्य परिचय दिन,
११. राष्ट्रिय चिह्नहरूको परिचय दिन,
१२. परिवारका सदस्यहरूले गर्ने काम बताउन र सकेको सहयोग गर्न,
१३. छरछिमेको पेसा व्यावसाय बताउन र उनीहरूको काममा सहयोग गर्न,
१४. घर परिवार तथा छरछिमेकले गर्ने सबै प्रकारका राम्रा कामको सम्मान गर्न,
१५. आफ्नो घर, गाउँ र नगरमा उत्पादित तथा निर्मित वस्तु र सामग्रीको उपयोग गर्न,

(ख) दोस्रो तह

१. परिवार र छरछिमेकको काममा सहयोग आदान प्रदान गर्न,
२. घरायसी, पेसागत र व्यावसायिक सामानको प्रयोग र हिफाजत गर्न,
३. आफ्नो गाउँ/टोलमा बोलिने भाषा र मनाइने चाडपर्व नाम बताउन र चाडपर्वहरूमा सहभागी हुन,
४. स्थानीय ठाउँ (गाउँ/नगर/जिल्ला) भित्रका व्यक्तित्वको खोजी गर्न सम्मान गर्न, उनीहरूबाट प्रेरणा लिन,
५. स्थानीय समुदायमा रहेका असहाय, अपाङ्ग र अप्ठ्यारामा परेकालाई सहयोग गर्न,
६. छुवाछुत, अन्धविश्वास, सामाजिक कुरीति प्रति सचेत रही यस्ता कार्य हटाउनमा सहयोग गर्न,

७. आफ्नो जिल्ला र राष्ट्रमा भएका प्राकृतिक सम्पदाको नाम बताउन र संरक्षण कार्यमा सहयोग गर्न,
८. बाल अधिकार, महिला अधिकार, मानव अधिकार र शान्ति शिक्षा (शान्ति संस्कृति) प्रति सजग हुन र आफ्नो अधिकार उपयोग गर्न,
९. आफ्नो गाउँ/नगर/जिल्लाको प्राकृतिक स्वरूप, हावापानी र सामाजिक रहन सहनको अध्ययन गर्न,
१०. आफू रहेको गाउँ/नगर/ जिल्लाका सामान्य नक्सा कोर्ने र महत्त्वपूर्ण भौगोलिक तथ्यहरू भर्ने अभ्यास गर्न,
११. पृथ्वीको उत्पत्ति सम्बन्धी सङ्क्षिप्त परिचय दिन,
१२. चीन एवम् भारतको बारेमा सङ्क्षिप्त जानकारी राख्न,
१३. आफ्नो छिमेकी तथा नातेदारहरूको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि बताउन,
१४. हाम्रो राष्ट्रका लागि योगदान गर्ने सहिद र वीर वीराङ्नाको सङ्क्षिप्त परिचय दिन,
१५. गाउँ/नगरभित्रका व्यक्तिहरूले गर्ने सबै प्रकारका राम्रा कामहरूको सम्मान गर्न र सक्दो सहयोग गर्न,
१६. आफ्नो जिल्ला तथा क्षेत्रमा उत्पादित तथा निर्मित वस्तुहरूको उपयोग गर्न,
१७. आफ्नो समुदाय तथा जिल्लाको आर्थिक क्रियाकलापको सङ्क्षिप्त वर्णन गर्न ।

(ख) तेस्रो तह

१. आफ्नो छिमेकीहरूको काम/पेसा बताउन र सामुदायिक काममा सहयोग पुऱ्याउन,
२. छिमेकीहरूप्रति उचित व्यवहार गर्न,
३. परम्परागत सामाजिक प्रचलनहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरी राम्रा पक्षहरू व्यवहारमा लागु गर्न,
४. आफ्नो जिल्लाभित्रका भाषा, धर्म, भेषभूषा, रहन सहनका बारेमा बताउन र मेलापर्वमा सहभागी हुन,
५. आफू जन्मेको स्थान, क्षेत्र र देशप्रति गौरव गर्न र विकास निर्माण कार्यमा सहयोग गर्न,
६. मादक/लागु पदार्थ र धूमपान र चोरी डकैतीप्रति सजग रहने र त्यस्ता घटनाप्रति समयमै सुरक्षा निकायलाई खबर गर्न,
७. सामाजिक समस्या र विकृति हटाउन स्थानीय सङ्घ संस्थाको भूमिका बताउन तथा त्यस्ता कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन,

८. मौलिक अधिकार र कर्तव्यप्रति सजग रही उपयोग गर्न,
९. सामाजिक नियमप्रति सचेत रही पालना गर्न,
१०. राष्ट्रिय सम्पदाहरूको नाम बताउन र संरक्षण तथा संवर्द्धन कार्यमा सहयोग गर्न,
११. गाविस/नगरपालिका/जिविसको काम र गठन प्रक्रियाबारे बताउन,
१२. नेपालको हावापानी, प्राकृतिक स्वरूप र सामाजिक रहन सहनको अध्ययन गर्न,
१३. नेपालको नक्सा कोर्ने र महत्त्वपूर्ण भौगोलिक तथ्यहरू देखाउने अभ्यास गर्न,
१४. ग्लोब र नक्साको सहायताबाट महादीप र महासागर देखाउन,
१५. सार्क मुलुकहरूका बारेमा सङ्क्षिप्त जानकारी दिन,
१६. आफ्नो समुदायमा भएका ऐतिहासिक व्यक्तिहरूका बारेमा चर्चा गर्न,
१७. नेपालको प्राचीन कालको आर्थिक र सामाजिक गतिविधिको वर्णन गर्न,
१८. हाम्रा राष्ट्रिय विभूतिहरूको नाम बताउन र तिनका योगदानको वर्णन गर्न,
१९. समुदायमा भएका सार्वजनिक सम्पत्तिमा मितव्ययिता अपनाउन,
२०. स्वदेशमा उत्पादित तथा निर्मित वस्तुहरूको उपयोग गर्न,
२१. हाम्रो देशमा सञ्चालित आर्थिक क्रियाकलापको सङ्क्षिप्त वर्णन गर्न,

४. विषय वस्तुको क्षेत्र र क्रम

क्षेत्र/एकाइ	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
१. आफू, आफ्नो परिवार र छरछिमेक	<ul style="list-style-type: none"> - आफू र आफ्ना परिवारका सदस्यको नाम, नाता, उमेर र जिम्मेवारी - आफ्नो समानको हिफाजत र प्रयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - परिवार र छरछिमेकको काममा सहयोग - घरायसी, पेसागत र व्यावसायिक सामानको प्रयोग र हिफाजत 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो छिमेकीहरूको काम/पेसा - सामुदायिक काममा सहयोग - छिमेकीहरूप्रति उचित व्यवहार
२. हाथो परम्परा, सामाजिक मूल्य र मान्यता	<ul style="list-style-type: none"> - परिवार, छरछिमेकी, नातेदार तथा पाहुनाहरूको आदर, सम्मान, सत्कार - परिवार र छरछिमेकको लवाइ खुवाइ, रहन सहन र चाडपर्व 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो गाउँ/टोलमा बोलिने भाषा र मनाइने चाडपर्व - स्थानीय ठाउँ (गाउँ/नगर/जिल्ला) भित्रका व्यक्तित्वहरू 	<ul style="list-style-type: none"> - परम्परागत सामाजिक प्रचलनहरू - आफ्नो जिल्लाभित्रका भाषा, धर्म, भेषभूषा, रहनसहन र मेलापर्व - आफू जन्मेको स्थान, क्षेत्र र देशप्रति गौरव - विकास निर्माण कार्यमा सहयोग
३. सामाजिक समस्या र समाधान	<ul style="list-style-type: none"> - घरपरिवार तथा छिमेकमा रहेका असहाय तथा अपाङ्गलाई सम्मान र सहयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय समुदायमा रहेका असहाय, अपाङ्ग र अप्ठ्यारमा परेकालाई सहयोग - छुवाछुत, अन्धविश्वास, सामाजिक कुरीति हटाउने कार्यमा सहयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - मादक/लागु पदार्थ र धूमपान र चोरी डकैती प्रति सजगता - सामाजिक समस्या र विकृति हटाउन स्थानीय सङ्घ संस्थाको भूमिका
४. नागरिक चेतना	<ul style="list-style-type: none"> - परिचित र अपरिचित व्यक्तिहरूसँग सहयोग आदनप्रदान - घर, विद्यालय र समुदायका सार्वजनिक सम्पत्तिको जतन र प्रयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो जिल्ला र राष्ट्रका प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षणमा सहयोग - बाल अधिकार, महिला अधिकार, मानव अधिकार र शान्ति शिक्षा 	<ul style="list-style-type: none"> - मौलिक अधिकार र कर्तव्य - सामाजिक नियमको पालना - राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण र संवर्द्धन - गाविस/नगरपालिका/जिविसको काम र गठन प्रक्रिया

क्षेत्र/एकाइ	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
५. हाम्रो पृथ्वी	<ul style="list-style-type: none"> - घर, विद्यालय, समुदाय र त्यस वरिपरिको भौगोलिक स्वरूप - घर तथा विद्यालय वरिपरिको नक्सा कोर्ने र महत्त्वपूर्ण भौगोलिक तथ्यहरू भनें अभ्यास 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो गाउँ/नगर/ जिल्लाको प्राकृतिक स्वरूप, हावापानी र सामाजिक रहनसहन - आफू रहेको गाउँ/नगर/जिल्लाका सामान्य नक्सा कोर्ने र महत्त्वपूर्ण भौगोलिक तथ्यहरू भनें अभ्यास - पृथ्वीको उत्पत्ति - चीन र भारतको सङ्क्षिप्त परिचय 	<ul style="list-style-type: none"> - नेपालको हावापानी, प्राकृतिक स्वरूप र सामाजिक रहनसहन - नेपालको नक्सा सम्बन्धी कार्य - ग्लोब र नक्साको परिचय - सार्क मुलुकहरू (भारत बाहेक) को सङ्क्षिप्त परिचय
६. हाम्रो विगत	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो र आफ्ना साथीहरूको घरपरिवारको विगतको सामान्य परिचय - राष्ट्रिय चिह्नहरूको परिचय 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो छिमेकी तथा नातेदारहरूको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि - हाम्रो राष्ट्रका लागि योगदान गर्ने सहिद र वीरवीराङ्गनाहरूको संक्षिप्त परिचय 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो समुदायमा भएका ऐतिहासिक व्यक्तिहरू - नेपालको प्राचीन कालको आर्थिक सामाजिक गतिविधि - हाम्रा राष्ट्रिय विभूतिहरू
७. हाम्रो आर्थिक क्रियाकलाप	<ul style="list-style-type: none"> - परिवारका सदस्यहरू र छिमेकीले गर्ने काम - घरपरिवार तथा छरिछिमेकले गर्ने सबै प्रकारका राम्रा कामको सम्मान - आफ्नो घर, गाउँ र नगरमा उत्पादित तथा निर्मित वस्तु र सामग्रीको उपयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - गाउँ/नगरभित्रका व्यक्तिहरूले गर्ने सबै प्रकारका राम्रा कामहरूको सम्मान र सहयोग - आफ्नो जिल्ला तथा क्षेत्रमा उत्पादित तथा निर्मित वस्तुहरूको उपयोग - आफ्नो समुदाय तथा जिल्लाको आर्थिक क्रियाकलाप 	<ul style="list-style-type: none"> - समुदायमा भएका सार्वजनिक सम्पत्तिमा मितव्ययिता - स्वदेशमा उत्पादित तथा निर्मित वस्तुहरूको उपयोग - हाम्रो देशमा सञ्चालित आर्थिक क्रियाकलाप
स्थानीय अंश			
जम्मा			

५. स्थानीय अंश

यस विषयमा औपचारिक शिक्षाको प्राथमिक तहको पाठ्यक्रममा २० प्रतिशत अंश स्थानीय क्षेत्रका केही विषय वस्तुहरू समावेश गरी पठनपाठन गराउने व्यवस्था भएको हुँदा अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षामा पनि स्थानीय क्षेत्रका विषयहरू (जस्तै : सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, भौगोलिक, प्राकृतिक, धार्मिक, आर्थिक, जातजाति/भाषाभाषी, पर्यटन, व्यावस, स्वास्थ्य, वातावरण, शैक्षिक साहित्य, साक्षरता, चेतना आदि क्षेत्रलाई समेटेर पाठ्यक्रम निर्माण गरी अध्यापन गर्नुपर्ने छ ।

६. शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया

पाठ्यक्रमको व्यावहारिक कार्यान्वयनमा शिक्षकको गहन भूमिका तथा जिम्मेवारी हुन्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन शिक्षक स्वयमूले पनि यस सम्बन्धी नवीनतम प्रविधिहरूलाई विद्यालय वातावरणसम्म पुऱ्याउने प्रयास गर्नुपर्ने हुन्छ । सामाजिक अध्ययनको विषय वस्तुलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट पठनपाठन गर्नका लागि सिकारुहरूलाई जीवन्त अनुभव गराउने किसिमको उपयुक्त शिक्षण विधि र प्रक्रिया अपनाउनुपर्छ । प्राथमिक तहमा सिकारु केन्द्रित शिक्षण विधि अपनाई शिक्षण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । विशेषतः “गरेर सिक” (Learning by doing) को सिद्धान्त अनुसार हरेक क्रियाकलापमा समूह बनाएर उनीहरूमा सामाजिक अध्ययन सम्बन्धी ज्ञान, सिप र अभिवृत्ति विकास गराउन जरूरी हुन्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई अर्थपूर्ण, रचिकर र प्रभावकारी बनाउन विषय वस्तुको प्रकृति अनुसारको शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्नुपर्छ । विधिको छनोट गर्दा सिकारुको रचि, क्षमता, स्तर, उमेर आदिलाई ध्यान दिई उनीहरूलाई नै सहभागी गराएर सहभागी केन्द्रित शिक्षण विधि प्रयोग गरी बढीभन्दा बढी ज्ञान र सिप विकास गराउनु पर्दछ । सहभागीहरूलाई गीत, कविता, कथा, प्रतिवेदन, समाचार, सम्पादकीय, चिठी संवाद आदिका माध्यमद्वारा विषय वस्तुमा दखल गराउनु पर्दछ । सहजकर्ताले सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरी सिकारुलाई योजनाकार्य (Project work) को व्यवस्थासमेत गरी उनीहरूकै सक्रिय सहभागिताबाट सिकेको ज्ञान चीरस्थायी बनाउन र जुनसुकै समस्या आइपरे पनि त्यसको समाधान गर्न सक्ने सिपको विकास गराउन त्यसलाई विशेष ध्यान दिन आवश्यक हुन्छ । शिक्षण सिकाइ कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन विषय वस्तुको प्रकृति अनुसार विविध शिक्षण विधिहरू प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ । उदाहरणका लागि (क) प्रश्नोत्तर (ख) छलफल (ग) योजना कार्य (घ) स्थलगत भ्रमण (ङ) समस्या समाधान (च) खोज/अनुसन्धान (छ) कथाकथन (ज) नक्सा अध्ययन (ट) टिपोट लेखन (ठ) प्रदर्शन आदि ।

७. सहभागी मूल्याङ्कन

सामाजिक अध्ययन विषयमा मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई पनि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप कै एक अभिन्न अङ्गका रूपमा सँगसँगै लिएर जानुपर्ने हुन्छ । विशेष गरेर यस विषयमा औपचारिक लिखित परीक्षालाई भन्दा पनि सिकारुमा अपेक्षित व्यवहार परिवर्तन भए नभएको मूल्याङ्कन गर्न अवलोकनको समेत प्रयोग गर्नुपर्दछ । अपेक्षित उद्देश्य हासिल नभएसम्म शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा निरन्तरता दिइरहनु पर्दछ । निरन्तर मूल्याङ्कनका माध्यमबाट सिकारुहरूको कठिनाइ पत्ता लगाउने र पत्ता लागिसकेपछि सुधारको कोसिस जारी राख्नु पर्दछ । सिकारुहरूका सिकाइ स्तर सबभन्दा बढी

सहजकर्तालाई जानकारी हुने हुँदा सहजकर्ताले गरेको मूल्याङ्कनलाई आधिकारिक (Authentic) मान्ने परम्परा बसाल्नुपर्छ ।

सिकारुहरूको निरन्तर मूल्याङ्कन उनीहरूले गरेको कक्षा कार्य, गृहकार्य, कक्षामा सहभागिता, व्यावहारिक परिवर्तन, सिर्जनात्मक कार्य, हाजिरी आदिका आधारमा गरी अभिलेख समेत राख्नु पर्दछ । सहभागीहरूको आवधिक रूपमा उपलब्धि परीक्षासमेत लिई दुवै प्रकारको मूल्याङ्कनको प्रतिवेदन तयार गरेर सिकारु तथा उनीहरूका अभिभावकलाई उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

(ख) सिर्जनात्मक कला

१. परिचय

सिकारुहरूमा रहेका अन्तर्निहित प्रतिभा, अनुभव, सिर्जनाजस्ता कुराहरूलाई दृश्यकला र सङ्गीत कलाको माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिने कलालाई नै सिर्जनात्मक कला भनिन्छ । यस विषयको माध्यमबाट सिकारुहरूले आफ्नो अनुभूति, अनुभव, सिर्जनालाई स्वतन्त्र र मौलिक रूपले अभिव्यक्त गर्न सक्ने बनाउनु यस विषयको मूल उद्देश्य रहेको छ । यस विषय अन्तर्गत निम्न लिखित विषय वस्तुहरू रहेका छन् :

दृश्यकला (Visual Art)

दृश्यकला विधालाई अभिव्यक्तिको एक सशक्त माध्यमको रूपमा लिइन्छ । आजको आधुनिक युगमा यसको महत्त्व एवम् उपयोगिता दिनानुदिन बढ्दो छ । दृश्यकलाको सन्दर्भमा चित्रको महत्त्व अपरिहार्य छ । सिकारुहरूको बौद्धिक विकास तथा उनीहरूमा सिर्जनशीलता, अन्वेषण तथा रचनात्मक प्रवृत्तिको विकास गराउनका लागि दृश्यकला एक नभई नहुने विषयका रूपमा प्रमाणित भइसकेको छ ।

सिकारुहरूमा निहित कला सम्बन्धी ज्ञानले माथिल्लो तहको पढाइलाई समेत सघाउनुका अतिरिक्त उनीहरूको व्यावहारिक जीवनमा पनि यसले ठूलो मद्दत पुऱ्याउँछ । एक व्यावसायिक चित्रकार बन्नका लागि मात्रै चित्रकलाको अध्ययनको आवश्यकता पर्छ भन्ने मान्यता सही होइन । चित्रकलाप्रतिको धेरथोर रुचि र सिपले सिकारुलाई सिर्जनशील बनाउँछ ।

(ख) सङ्गीत (Music)

गायन, वादन र नृत्यको सामूहिक नाम सङ्गीत हो । मानिस र सङ्गीतबिच आत्मिक सम्बन्ध छ अर्थात् सङ्गीत मानव जीवनको अभिन्न अङ्ग हो । आजभोलि सञ्चारको प्रगतिसँगै रेडियो, क्यासेट आदिबाट विभिन्न प्रकारका सङ्गीत प्रसारण भइरहेको पाइन्छ । यी सबै प्रकारका सङ्गीत सिकारुहरूको स्तरबमोजिमका छैनन् । त्यसैले सिकारुहरूलाई आफ्नो कला र संस्कृतिप्रति अभिरुचि जगाई त्यसलाई संवर्द्धन हुने किसिमको र उनीहरूको स्तरबमोजिमको सङ्गीत दिनु अति आवश्यक छ ।

प्राथमिक शिक्षाको उद्देश्य कला, सौन्दर्य र संस्कृतिप्रति अभिरुचि जगाउने पनि भएकाले सिकारुहरूमा उचित सङ्गीतको प्रारम्भिक ज्ञान दिलाउनु अनिवार्य हुन जान्छ । गीत सङ्गीतका माध्यमद्वारा पाएको ज्ञान बढी प्रभावकारी र अविस्मरणीय हुन्छ । यी विभिन्न कुराहरूलाई मनन गरी शिक्षाको प्राथमिक तहदेखि नै

सङ्गीत विषयलाई अनिवार्य विषयका रूपमा पाठ्यक्रममा समावेश गरिएको छ । सिकारहरूमा आफ्नो जीविकोपार्जन गर्ने सिपको विकास गर्न समेत सङ्गीतले सहयोग पुर्याउँछ । सङ्गीतको ज्ञानबाट पाएको सिर्जनात्मक सिपले कुनै पनि परिस्थितिमा आफूलाई समायोजन गर्न सक्छ । यिनै तथ्यहरूलाई दृष्टिगत गरेर सिर्जनात्मक कला विषयलाई अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षामा समेत राखिएको छ ।

यस सिर्जनात्मक कला विषयमा निम्न लिखित क्षेत्रहरू समावेश गरिएका छन् :

दृश्यकला : रेखाचित्र, रङ, छपाइ, कोलाज, माटोको काम र कागजको काम

सङ्गीत : गायन, वादन, नृत्य र अभिनय

२. अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा सिर्जनात्मक कलाको साधरण उद्देश्य

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षाले तेश्रो तहको अन्त्यसम्म सिर्जनात्मक कला विषयमा सिकारहरूमा निम्न लिखित पक्षमा विकास गर्ने उद्देश्य राखेको छ:

१. सिसाकलम तथा इरेजरको सही प्रयोग गर्न,
२. आ-आफना क्षमता अनुसार विभिन्न बुट्टा, आकार एवम् आकृतिहरू कोर्न र रङ भर्न,
३. आफूलाई मन पर्ने चित्र बनाउन,
४. स्वतन्त्र रूपले अभिव्यक्ति गर्न,
५. स्वतन्त्र रूपले लय मिलाई एकल तथा समूहमा गीत गाउन,
६. विभिन्न बाजाहरूको परिचय दिन र तालमा बजाउन,
७. एकल, युगल तथा समूहमा नृत्य गर्न,
८. कुनै पनि विषय वस्तुका आधारमा एकल वा समूहमा अभिनय गर्न ।

३. तहगत विशिष्ट उद्देश्य

(क) पहिलो तह

१. विभिन्न मनपरेका वा काल्पनिक वस्तुहरूका आकारको चित्र, आकार र रेखाचित्र निर्माण गर्न,
२. स्थानीय क्षेत्रमा उपलब्ध रङ्गको परिचय दिई प्रयोग गर्न,
३. विभिन्न चित्रमा प्रयोग गर्ने रङ्गको छनोट गरी प्रयोग गर्न,
४. हात वा हातका औँला र पैसाको ह्याकमा रङ्ग लगाई कागज माथि छापन,
५. विभिन्न वस्तुका बुट्टा र आकृति काटी छपाइ गर्न,
६. विभिन्न वस्तु र चित्रहरू प्रयोग र सङ्कलन गरी कोलाज निर्माण गर्न,
७. पुराना, रङ्गिन पत्रपत्रिका, पोस्टर, क्यालेन्डर आदिबाट काटेर टाँस्ने ।

८. गिलो माटोलाई थिचेर विभिन्न आकार (गोलो, लाम्चो, थेप्चो, वाटुलो आकारका साथै अड्क र अक्षरहरू निर्माण गर्न,
९. कागज पट्याई, काटी, च्याती विभिन्न आकार (त्रिभुज, चर्तुभुज, वर्गाकार, आयात आदि निर्माण) र वस्तुहरूको निर्माण गर्न,
१०. स्थानीय बाजाहरूको नाम भन्न र अभ्यास गर्न,
११. स्थानीय गीत, पुस्तकमा भएका गीत, राष्ट्रिय गीत गाउन र अभ्यास गर्न,
१२. तालमा ताली बजाउने अभ्यास गर्न,
१३. स्थानीय गीतमा नाच्न, हात चलाउन, खुट्टा चलाउन र हाउभाउ सहित गीत र सङ्गीतका तालमा नृत्य गर्न,
१४. पशुपंक्षीहरूको हिँडाइ, उफ्राइ र बोलीको नक्कल गर्न,
१५. पाठ्य पुस्तकमा आधारित कक्षाको पात्रहरूको अभिनय गर्न ।

(ख) दोस्रो तह

१. विभिन्न माध्यमबाट ज्यामितीय आकारमा आधारित विभिन्न आकृति निर्माण गर्न,
२. पानी रङ्ग, पोष्टर कलर तथा विभिन्न रङ्गको प्रयोग गरी चित्र बनाउन र चित्रमा रङ्ग भर्न,
३. कागज माथि विभिन्न आकृति बुट्टाहरू बनाई रङ्ग मिश्रण गरी प्रयोग गर्न,
४. बाक्लो कागज वा विभिन्न वस्तुमा अकृति, बुट्टा काटी कागजका टुक्राहरू मिलाई छपाइ गर्न,
५. मुछ्केको पिठो वा माटोलाई समम पारी बुट्टा कोर्न, रङ्ग संयोजन गरी छपाइ गर्न,
६. कोलाजका लागि कागज काटेर, च्यातेर, टाँसेर आफूलाई मनपर्ने आकृतिहरू तयार पार्न,
७. विभिन्न प्राकृतिक तथा कृत्रिम वस्तुहरू काटेर र टाँसेर विभिन्न आकृतिहरूको संयोजन गर्न,
८. थिचेर काटेर जोडेर प्वाल पार्ने विधिबाट माटोका विभिन्न आकृति, बुट्टा तथा फलफुल आदिको निर्माण गर्न,
९. विभिन्न प्रकारको रङ्ग बनाउन र रङ्गको प्रयोग गरी त्यसबाट विभिन्न आकृति तयार पार्न,
१०. कागजलाई वर्गाकारमा मिलाएर काटेर वा च्यातेर विभिन्न वस्तुको नमुना, बुट्टा वा आकृति निर्माण गर्न,
११. स्थानीय बाजाहरूको तालमा अभ्यास गर्न,
१२. कक्षा गीत, स्थानीय गीत र राष्ट्रिय गीत एकलै वा समूहमा गाउन,
१३. आफूले सुनेको/जानेको गीत लय मिलाई गाउन,
१४. कक्षा गीत, स्थानीय गीत, लोक गीतहरूमा हाउभाउसँग एकलै वा समूहमा नृत्य गर्न,
१५. अरूको बोलाइ, हिँडाइ र विभिन्न प्रकारको चरित्रको नक्कल गर्न वा अभिनय गर्न ।

(ख) तेस्रो तह

१. फलफुल, रूख, चर र जनावर आदिका साधारण चित्र बनाउन र विभिन्न आकारका आकृतिहरू कोर्न,
२. आफ्नो कल्पना र सोचाईलाई चित्रमा व्यक्त गरी रङ्ग प्रयोग गर्न,
३. कुनै विषयमाथि सामूहिक रूपमा म्युरल चित्र बनाउन,
४. विभिन्न वस्तुको सतहमा बुट्टा काट्न र तिनलाई रङ्गलाई कागजमा छापन,
५. विभिन्न आकृति कोरी फरक फरक रङ्ग लगाई सतह मिलाई कागजमा छापन,
६. बाक्लो किसिमको कागजमा बुट्टा वा आकृति बनाई चक्कुले काटेर छपाइ कार्य गर्न,
७. कोलाज तयार गर्ने योजना बनाउन,
८. कृत्रिम वस्तुहरू कपडा, धागो, बोरा, प्लाष्टिक आदि प्रयोग गरी कोलाज निर्माण गर्न,
९. विभिन्न अन्नका गेडागुडी रङ्गिन ढुङ्गा आदि प्रयोग गरी कोलाज निर्माण गर्न,
१०. स्लेभ तथा क्वाइल विधिबाट विभिन्न बुट्टा तथा आकृति बनाउन,
११. माटोबाट बनाएका आकृतिमा रङ्गहरू भर्न,
१२. कागजलाई पट्ट्याएर विभिन्न आकृति बनाउन,
१३. कागजबाट विभिन्न सजावटका सामग्री तयार पार्न र बुट्टा कोर्न,
१४. आफूले सिकेको कक्षा गीत, कविता, बाल गीत, स्थानीय गीत लय मिलाई एकल र समूहमा गाउन,
१५. राष्ट्रिय गीत एकलै वा समूहमा गाउन,
१६. एकल, युगल र समूहमा नृत्य गर्न,
१७. कक्षा गीत, लोक गीत, स्थानिय गीतमा हाउभाउ सहित ताल मिलाएर नृत्य गर्न,
१८. छोटो संवादको अभिनय गर्न,
१९. पशुपक्षीको बोली तथा चाललाई एकल र समूहमा अभिनय गर्न

४. विषय वस्तुको क्षेत्र र क्रम

(क) दृश्यकला

क्षेत्र/एकाइ	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
१. रेखाचित्र (Line drawing)	<ul style="list-style-type: none"> - विभिन्न मनपरेका वा काल्पनिक वस्तुहरूको आकारको चित्र, आकार र रेखाचित्र निर्माण 	<ul style="list-style-type: none"> - विभिन्न माध्यम (सिसाकलम, चक आदि)बाट ज्यामितीय आकारमा आधारित विभिन्न आकृति निर्माण 	<ul style="list-style-type: none"> - फलफुल, रूख, चरा र जनावर आदिका साधारण चित्र निर्माण र विभिन्न आकारका आकृतिहरू निर्माण
२. रङ (Colour)	<ul style="list-style-type: none"> - स्थानीय क्षेत्रमा उपलब्ध रङ्गको परिचय तथा प्रयोग - विभिन्न चित्रमा प्रयोग गर्ने रङ्गको छनोट तथा प्रयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - पानी रङ्ग, पोष्टर कलर तथा विभिन्न रङ्गको प्रयोग गरी चित्र निर्माण र रङ्ग गर्ने - कागज माथि विभिन्न आकृति बुट्टाहरू बनाई रङ्ग मिश्रण गरी प्रयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो कल्पना र सोचाइलाई चित्रमा व्यक्त गरी रङ्ग प्रयोग कुनै विषयमाथि सामूहिक रूपमा म्युरल चित्र (mural art) निर्माण
३. छपाई कार्य (Print work)	<ul style="list-style-type: none"> - हात वा हातका औंला र पैसाको द्याकमा रङ लगाई कागजमाथि छपाई - विभिन्न वस्तुका बुट्टा र आकृति काटी छपाई 	<ul style="list-style-type: none"> - बाक्लो कागज वा विभिन्न वस्तुमा अकृति, बुट्टा काटी कागजका टुक्राहरू मिलाई छपाई - मुछेको पिठो वा माटोलाई सम्म पारी बुट्टा कोर्ने र रङ संयोजन गरी छपाई 	<ul style="list-style-type: none"> - विभिन्न वस्तुको सतहमा बुट्टा काट्ने र तिनलाई रङ्गलाई कागजमा छाप्ने कार्य - विभिन्न आकृति कोरी फरक फरक रङ लगाई सतह मिलाई कागजमा छपाई - बाक्लो किसिमको कागजमा बुट्टा वा आकृति बनाई चक्कुले काटी (stencil) छपाई

क्षेत्र/एकाइ	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
४. कोलाज	<ul style="list-style-type: none"> विभिन्न वस्तु र चित्रहरू प्रयोग र सङ्कलन गरी कोलाज निर्माण पुराना, रङ्गिन पत्रपत्रिका, पोस्टर, क्यालेन्डर आदि काटेर टाँस्ने कार्य 	<ul style="list-style-type: none"> कोलाजका लागि उपयुक्त कागज छनोट गरी त्यसलाई काटेर, च्यातेर टाँसेर आफूलाई मनपर्ने आकृतिहरू तयार विभिन्न प्राकृतिक तथा कृत्रिम वस्तुहरू काटेर र टाँसेर विभिन्न आकृतिहरूको संयोजन 	<ul style="list-style-type: none"> कोलाज तयार गर्नु अघि त्यसको योजना निर्माण कृत्रिम वस्तुहरू कपडा, धागो, बोरा, प्लाष्टिक आदि प्रयोग गरी कोलाज निर्माण विभिन्न अन्नका रोडागुडी रङ्गिन ढुङ्गा आदि प्रयोग गरी कोलाज निर्माण
५. माटोको काम	<ul style="list-style-type: none"> गिलो माटोलाई थिचेर विभिन्न आकार (गोलो, लाम्चो, शेप्चो, बाटुलो आकारका साथै अङ्क र अक्षरहरू निर्माण 	<ul style="list-style-type: none"> थिचेर काटेर जोडेर प्वाल पार्ने विधिबाट माटोका विभिन्न आकृति, बुट्टा तथा फलफूल आदिको निर्माण विभिन्न प्रकारको रङ बनाउने र रङको प्रयोग गरी त्यसबाट विभिन्न आकृति तयार 	<ul style="list-style-type: none"> स्लेभ तथा क्वाइल, माटो फिक्ने विधिबाट विभिन्न बुट्टा तथा आकृति निर्माण माटोबाट बनाएका आकृतिमा रङ भर्ने कार्य
६. कागजको काम	<ul style="list-style-type: none"> कागज पट्याई, काटी, च्याती विभिन्न आकार (त्रिभुज, चर्तुभुज, वर्गाकार, आयत आदि) वस्तुहरूको निर्माण 	<ul style="list-style-type: none"> कागजलाई वर्गाकारमा मिलाएर काटेर वा च्यातेर विभिन्न वस्तुको नमूना, बुट्टा वा आकृति निर्माण 	<ul style="list-style-type: none"> कागजलाई पट्याएर विभिन्न आकृति (गोलो, बल, फूल आदि) निर्माण कागजबाट विभिन्न सजाओटका सामग्री तयार

(ख) सङ्गीत

क्षेत्र/एकाइ	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
१. गायन र वादन	<ul style="list-style-type: none">स्थानीय बाजाहरू बजाउने अभ्यासस्थानीय गीत, पुस्तकमा भएको गीत, राष्ट्रिय गीत गाउने अभ्यासतालमा ताली बजाउने अभ्यास	<ul style="list-style-type: none">स्थानीय बाजाहरूको तालमा अभ्यासकक्षा गीत, स्थानीय गीत र राष्ट्रिय गीत एकलै वा समूहमा गाउने अभ्यासआफूले सुनेको/जानेको गीत लय मिलाई गाउने अभ्यास	<ul style="list-style-type: none">आफूले सिकेको कक्षा गीत, कविता, बाल गीत, स्थानीय गीत लय मिलाई व्यक्तिगत र समूहमा गाउने अभ्यासराष्ट्रिय गीत एकलै वा समूहमा गाउने अभ्यास
२. नृत्य	<ul style="list-style-type: none">स्थानीय गीतमा नाच्ने, हात चलाउने, खुट्टा चलाउने र हाउभाउ सहित गीत र सगीतका तालमा नृत्य गर्ने अभ्यास	<ul style="list-style-type: none">कक्षा गीत, स्थानीय गीत, लोक गीतहरूमा हाउभाउसहित एकलै वा समूहमा नृत्य गर्ने अभ्यास	<ul style="list-style-type: none">एकल, युगल र समूहमा नृत्य गर्ने अभ्यासकक्षागीत, लोक गीत, स्थानीय गीतमा हाउभाउ सहित ताल मिलाएर नृत्य गर्ने अभ्यास
३. अभिनय	<ul style="list-style-type: none">पशुपंक्षीहरूको हिडाइ, उफ्राइ र बोलीको नक्कलपाठ्य पुस्तकमा आधारित कक्षाको पात्रहरूको अभिनय	<ul style="list-style-type: none">अरुको बोलाई, हिँडाइ र विभिन्न प्रकारका चरित्रको नक्कल तथा अभिनय	<ul style="list-style-type: none">छोटो संवादको अभिनयपशुपंक्षीको बोली र चाललाई एकल र समूहमा अभिनय

५. स्थानीय अंश

यस विषयमा औपचारिक शिक्षाको प्राथमिक तहको पाठ्यक्रममा २० प्रतिशत अंश स्थानीय क्षेत्रका केही विषय वस्तुहरू समावेश गरी पठनपाठन गराउने व्यवस्था भएको हुँदा अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षामा पनि स्थानीय क्षेत्रका विषयहरू (जस्तै : रेखाङ्कन र त्यसको प्रयोग, स्थानीय रङ र छपाइ कार्य, बुनाइ, निर्माण, स्थानीय लोकगीत, नृत्य, नाटक, बाजा आदि) लाई समेटेर पाठ्यक्रम निर्माण गरी अध्यापन गर्नुपर्ने छ ।

६. शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया

सिर्जनात्मक कलामा सहजकर्ताले प्रत्येक सिकारको वैयक्तिक विभिन्नतालाई दृष्टिगत गरी त्यस अनुसार क्रियाकलाप गर्नुपर्छ । उदाहरणका लागि दसजना सिकारलाई एउटा घरको चित्र बनाउन लगाइयो भने दसजनाले दस किसिमका घरको चित्र बनाउँछन् । कसैले निकै राम्रो बनाउलान् कसैले ठिकै बनाउलान् र कसैले नराम्रो पनि बनाउलान् तर त्यो मौलिक सिर्जना एवम् अभिव्यक्ति हो । सहजकर्ताले सिकारहरूमा निहित यिनै मौलिक चिन्तन र सिर्जना गर्ने प्रवृत्तिलाई उत्प्रेरणा दिनुपर्छ उनीहरूलाई मौलिक चित्र सिर्जना गर्नेतर्फ सधैं हौसला दिइरहनुपर्छ । सिकारहरूलाई सहजकर्ताले यो लेख, त्यो लेख भनेर सिकाउँदैमा उनीहरूले अपेक्षित सिप हासिल हुन सक्दैन । तसर्थ प्रत्येक सिकारलाई सकेसम्म बढी अभ्यास गर्न लगाउनुमा नै शिक्षणको प्रभावकारिता रहन्छ । सकेसम्म उनीहरूको कार्यको प्रशंसा गर्नुका साथै उनीहरूमा स्वतन्त्र रूपले चित्र निर्माण, आत्मविश्वास, मौलिक सोचाइ, सौन्दर्यप्रति आस्था तथा खोजी गर्ने बानीको विकास हुने क्रियाकलाप गरी सबैलाई दिने सिर्जनात्मक कार्यहरूमा उत्प्रेरित गर्नुपर्दछ । सिर्जनात्मक कलाको शिक्षणमा निम्न लिखित बुँदाहरूमा ध्यान दिनुपर्छ :

- चित्रकला एउटा रमाइलो तथा सजिलो विषय हो र यो खेलीखेली सिकिन्छ भन्ने भावना जगाउनेतर्फ सचेत हुनुपर्छ । यसका लागि साधारण रेखाहरूबाट विभिन्न सरल आकृतिहरू बनाउने तरिका देखाएर सिकारहरूलाई ध्यान केन्द्रित गर्न सकिन्छ,
- दृश्यकला विषयको अध्यापन गर्दा माध्यममा कुनै नियन्त्रण हुनुहुँदैन । सकेसम्म विविध सामग्रीहरूद्वारा सिकारहरूलाई चित्र लेखन उत्प्रेरित गर्नुपर्छ,
- सिकारहरूलाई जटिल विषयको चित्र बनाउन नलगाई सरल विषय सम्बन्धी चित्र देखाउनु राम्रो हुन्छ ,
- बाल बालिकाले बुझ्न सक्ने सरल तरिकाहरू सिकाउनुपर्छ । जस्तै : गोलोभित्र मानिसको मुख लेख्ने, गोलो तिनकुने, चारपाटे, लाम्चोबाट घर लेख्ने आदि,
- विभिन्न पुस्तक र पत्रपत्रिकामा प्रकाशित रेखाचित्रहरू सङ्कलन गरी अथवा सहजकर्ता स्वयम्ले साधारण रेखाचित्रहरू कोरी सिकारहरूलाई तिनमा रङ भर्न लगाउन सकिन्छ,
- सिकारहरूले बनाएका चित्रमाथि सहजकर्ताले रेखाचित्रहरू सङ्कलन गरी अथवा सहजकर्ता स्वयम्ले साधारण रेखाचित्रहरू कोरी तिनमा रङ भर्न लगाउन सकिन्छ,
- सिकारहरूले बनाएका चित्रमाथि सहजकर्ताले सुधार गरिदिनुहुन्छ । यसो गर्नाले उनीहरू हतोत्साही

हुने र उनीहरूको आत्मविश्वासमा समेत आघात पर्न जाने हुन्छ । तसर्थ सहजकर्ताले उनीहरूलाई सुधारका लागि निर्देशन दिँदा कालो/सेतोपाटीमा अथवा अर्को कागजमा लेखेर देखाउनु राम्रो हुन्छ,

- रङमा काम गराउँदा रङ पोखिने अथवा रङ खेर जान नदिनेतर्फ पनि सहजकर्ताले सिकारहरूलाई सचेत गराउनुपर्छ,
- चित्र बनाउँदा स्केल (स्लर) आदिको प्रयोग बिलकुलै गर्न लगाउनु हुँदैन,
- सहजकर्ताले तोकिएको विषय वस्तुको मात्र चित्र बनाउन लगाउनुका अतिरिक्त कहिले काहीं सिकारहरूलाई काल्पनिक चित्र पनि बनाउन लगाउनुपर्छ । यसले उनीहरूलाई मौलिक एवम् सिर्जनाशील बन्नमा मद्दत पुऱ्याउँछ,
- स्थानीय ठाउँमा प्रचलित गीत गाउन लगाएर अभ्यास गराउनु पर्दछ,
- विभिन्न गीतहरूलाई स्थानीय लयमा गाउने अभ्यास गराउनु पर्दछ,
- सुरुमा स्थानीय बाजाहरू बजाउने अभ्यास गराए पछि मात्र अन्य बाजा बजाउन सिकाउनुपर्छ,
- सुरतालका सूत्रहरू जबर्जस्त सिकाउनुको सट्टा सजिलो गीतको माध्यमबाट अभ्यास गराउनु राम्रो हुन्छ,
- स्थानीय ठाउँमा पाइने विभिन्न जनावर तथा पंक्षीहरूको बोली तथा हिँडाइको नक्कल गराउने अभ्यास गराउनु पर्दछ,
- विभिन्न प्रकारका मानिसहरू (कृषक, नेता, डाक्टर, सहजकर्ता, ड्राइभर आदि)को अभिनय गराउनुपर्छ ।

७. सहभागी मूल्याङ्कन

सिर्जनात्मक कला विषयमा मूल्याङ्कन प्रक्रियाले सिकारहरूमा रहेको ज्ञान तथा सिप विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ । सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिशील कला विषयमा गरिने सम्पूर्ण कार्यहरू ज्ञान, सिप तथा क्रियाकलापसँग सम्बन्धित हुने भएकाले यसको मूल्याङ्कन पनि त्यसै अनुरूप हुनुपर्छ । जस्तै: सहभागीहरूलाई कुनै चित्र वा नृत्य गर्न दिइएको छ भने सोको मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई पनि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापकै एक अभिन्न अङ्गका रूपमा सँगसँगै लिएर जानुपर्ने हुन्छ । यो विषय पूर्णरूपले प्रयोगात्मक विषय भएकाले यसको मूल्याङ्कन प्रक्रिया पनि त्यसै अनुरूप हुनुपर्छ । सबैलाई हौसला दिने मूल्याङ्कन गर्दा सहभागीहरूको कार्यलाई प्रशंसा गर्ने तथा सिकार सिकारबिचको कार्यहरूको तुलना कहिल्यै पनि गर्न हुँदैन । व्यक्तिगत रूपमा मूल्याङ्कन गरी आवश्यक भएमा थप सुधार समेत गर्दै लैजानु पर्दछ । निरन्तर तथा आवधिक मूल्याङ्कनको अभिलेख समेत राखेर सिकार तथा उनीहरूको अभिभावकलाई समय समयमा देखाउनु पर्दछ ।

वैकल्पिक विद्यालय शिक्षा पाठ्यक्रम
अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम
गणित

१. परिचय

शिक्षालाई देश विकासको आधारशिला मानिन्छ । सफल र प्रभावकारी शिक्षाले मात्र समयसापेक्ष परिवर्तनलाई दिशानिर्देश गर्न सक्छ । यसै तथ्यलाई दृष्टिगत गर्दै नेपालमा शिक्षा प्रणालीलाई नियमित, व्यवस्थित, गुणात्मक र प्रभावकारी बनाउन विभिन्न प्रयासहरू हुँदै आएका छन् । यस्ता विविध प्रयासहरूमध्ये विद्यालय सेवाभन्दा बाहिर रहेका ८ देखि १४ वर्ष उमेर समूहका बाल बालिकाहरूका लागि अनौपचारिक मोडमा वैकल्पिक प्राथमिक शिक्षाका रूपमा प्राथमिक तहको शिक्षालाई ३ (तिन) वर्ष अवधिमा पुरा गराउने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत पाठ्यक्रम तयार पारिएको छ । यसमा विद्यालय शिक्षाको प्राथमिक तहको पाँच वर्ष अवधिको औपचारिक शिक्षाको पाठ्यक्रमलाई समायोजन तथा परिमार्जन गरी तिन वर्ष अवधिको तुल्याइएको छ ।

बाल बालिकाहरूको दैनिक जीवनमा आइपर्ने व्यावहारिक समस्याहरू समाधानका लागि गणितीय ज्ञान तथा सिपको आवश्यकता रहेको हुन्छ । यही तथ्यलाई ध्यानमा राखी विद्यालय तहमा कक्षा १ देखि नै गणित विषयालाई अनिवार्य विषयका रूपमा समावेश गरिँदै आएको छ । व्यक्तिको दैनिक व्यावहारिक समस्याहरू समाधानका लागि आवश्यक पर्ने गणितीय ज्ञान तथा सिपको विकास गराउने र माथिल्लो तहको अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत ज्ञान तथा सिपको आवश्यकतालाई सचेत दृष्टिगत गरी यो पाठ्यक्रम तयार पारिएको छ । यस तहको गणित विषयको पाठ्यक्रमले मूल रूपमा निम्न लिखित दुई ओटा रणनीति लिइएको छ :

- अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम तेस्रो तहको अध्ययन पुरा गरेपछि पढाइ छाड्ने सहभागीहरूका लागि पनि उनीहरूको दैनिक जीवनमा आउने क्रियाकलापहरू सञ्चालन आइपर्ने समस्याहरूको समाधानका लागि आवश्यक न्यूनतम गणितीय ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको विकास गराउने,
- तेस्रो तहको पढाइपछि कक्षा ६ मा पढ्ने सहभागीहरूका लागि पूर्वाधारका रूपमा आवश्यक गणितीय ज्ञान र सिपको विकास गराउने ।

यस विषयका ज्यामिति, सङ्ख्याको ज्ञान, गणितका आधारभूत नियमहरू, समय र नाप तौल, भिन्न, दसमलव, ऐकिक नियम र ब्याज, बिल र बजेट, तथ्याङ्कशास्त्र, समूह र बीजगणित गरी आठ ओटा विषय क्षेत्र समेटिएका छन् ।

२. अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम गणित विषयका साधारण उद्देश्य

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम तिन तहको अध्ययन पुरा गरेपछि गणित विषयमा सहभागीहरू निम्न लिखित कार्य गर्न सक्ने छन् :

क्षेत्र साधारण उद्देश्यहरू

१. ज्यामिति	निम्न लिखित वस्तुहरूलाई विभिन्न ज्यामितीय गुणहरू (आकार, प्रकार, कोण र नाप) का आधारमा वर्गीकरण गर्न, नामकरण गर्न र ती वस्तुहरूका नाप, नक्सासमेत गरी अरू ज्यामितीय गुणहरूको खोजी गर्न गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न <ul style="list-style-type: none"> ● ठोस वस्तुहरू : गोला, बेलना, घन, घनाकार, कोन (cone), प्रिज्म र तिनका भागहरू (भुजा, कोण, सतह, किनारा..) । ● समतल चित्रहरू : त्रिभुज, चतुर्भुज, सामानान्तर चतुर्भुज, वर्ग, आयत, वृत्त ।
२. सङ्ख्याको ज्ञान	देवानागरी र हिन्दु अरेबिक अङ्कको प्रयोग गरी करोडभन्दा माथिका सङ्ख्याहरू गन्ती गर्न, पढ्न तथा अङ्क र अक्षरमा लेख्न एवम् दस लाख (मिलियन) सम्मका सङ्ख्यालाई अङ्ग्रेजीमा पढ्न । रोमन अङ्कहरू प्रयोग गरी १ देखि १२ सम्मका सङ्ख्याहरू पढ्न र लेख्न ।
३. गणितका आधारभूत क्रियाहरू	जोड, घटाउ, गुणन र भाग गरी दैनिक जीवनमा आइपर्ने गणितीय समस्याहरू व्यावहारिक रूपमा समाधान गर्न ।
४. समय, मुद्रा र नापतौल	समय, मुद्रा र नाप (दुरी, परिमिति, क्षमता, तापक्रम, क्षेत्रफल र आयतन) तौलको अङ्कलसमेत गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न ।
५. भिन्न, दसमलव, प्रतिशत, ऐकिक नियम र ब्याज	भिन्न, दसमलव, प्रतिशत, ऐकिक नियम र ब्याज (ऐकिक नियम प्रयोग गरी) सम्बन्धी सामान्य समस्या हल गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न ।
६. बिल र बजेट	घरायसी खर्च र आमदानीको विवरण तयार गर्नुका साथै बिल हेरी आवश्यक सूचना लिन, दिन र व्यवहारमा प्रयोग गर्न ।
७. तथ्याङ्क	ग्राफ, चार्ट, तालिका र नक्सा हेरी आवश्यक सूचना लिन र दिन तथा दिइएको सामान्य सूचनालाई बारग्राफमा प्रस्तुत गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न ।
८. समूह	वस्तुहरूलाई विभिन्न गुणहरूका आधारमा समूहमा वर्गीकरण गर्न, समूह सङ्केत { } प्रयोग गरी सदस्यहरूको सूची (list) तयार गर्न, वाक्यमा लेख्न र व्यवहारमा प्रयोग गर्न ।
९. बीजगणित	बीजगणितीय सिपहरू प्रयोग गरी बीजीय अभिव्यञ्जक र समीकरण सम्बन्धी साधारण समस्याहरू हल गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न ।

३. तहगत विशिष्ट उद्देश्य

(क) पहिलो तह

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम पहिलो तहको गणित विषयको अध्ययनपछि सहभागीहरू निम्न लिखित कुराहरूमा सक्षम हुनेछन् :

- विभिन्न किसिमका ठोस वस्तुहरू राखेर बाहिरी घेरा ट्रेस गर्न र सोका सतहहरू र ज्यामितीय आकारहरू छुट्याई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- सरल र बक्ररेखा खिचन, नाप्न, सरल ज्यामितीय आकारहरू रचना गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- समूहमा भएका सदस्यलाई सङ्ख्यामा जनाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- ० देखि १००० सम्मका सङ्ख्याहरू क्रमशः चिन्न, पढ्न, लेख्न र व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- एक अङ्क देखि तिन अङ्कले बनेका सङ्ख्याहरूलाई बढ्दो र घट्दो क्रममा मिलाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- तिन अङ्कसम्मले बनेका जोडा सङ्ख्याहरूलाई तुलना गरी $< >$ र $=$ चिह्नको प्रयोग गर्न,
- दसौँ स्थानसम्मका क्रम सङ्ख्या बताउन, लेख्न र व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- रोमन सङ्ख्या प्रणालीमा I-XII सम्म पढ्न, लेख्न र व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- तिन अङ्कसम्मले बनेका सङ्ख्याहरूको जोड (हात लागि नआउने) गर्न र जोड सम्बन्धी सरल दैनिक जीवनका व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- दुई अङ्कले बनेका सङ्ख्याको घटाउ गर्न, घटाउ सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- २ देखि १० सम्मका पहाडा बताउन, बनाउन र व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- दुई अङ्कको सङ्ख्यालाई एक अङ्कको सङ्ख्याले गुणन गर्न (हात लागि नआउने) र यसका गुणन सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- दुई अङ्क सम्मको सङ्ख्यालाई एक अङ्कको सङ्ख्याले भाग गर्न र भाग सम्बन्धी व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- घडी हेरेर समय, क्यालेन्डर हेरेर महिना र गते, बार बताई दैनिक व्यवहारमा प्रयोग गर्न ।
- रू. १००० सम्मका नोटहरू चिन्न र मुद्रा सम्बन्धी जोड र घटाउ गरी दैनिक व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- कुनै पनि वस्तुको लम्बाइ से.मि. मा पत्ता लगाई दैनिक व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- कुनै क्षेत्रको क्षेत्रफल पत्ता लगाई तुलना गर्न,
- १००, २००, ५०० मि.लि. र १ लिटरका प्रमाणित भाडाहरू चिनेर छुट्याई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- दिइएको वस्तुहरूको समूहबाट नमिल्ने वस्तु पत्ता लगाउन,

- भिन्न अर्थ बताई सरल भिन्नहरूलाई छापा पारि देखाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- समान हर भिन्नहरूको तुलना गर्न र क्रम मिलाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- साधारण चित्रग्राफ (Picto graph) र वारग्राम पढेर सूचना लिन र दिन तथा व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- अवलोकन विधि (Inspection method) द्वारा हल हुने कोठा सङ्केत (Box Notation) जोड क्रिया समावेश भएका समस्या समाधान गर्न ।

(ख) दोस्रो तह

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम दोस्रो तहको गणित विषयको अध्ययन पछि सहभागीहरू निम्न लिखित कुराहरूमा सक्षम हुनेछन् :

- दिइएको नापको रेखाखण्ड खिचन र व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- कोणहरू खिचेर (हातले) तुलना गर्न,
- त्रिभुज र चतुर्भुजका भागहरू चिनी तिनको भूजा र कोणहरूको नामकरण गर्न,
- ठोस वस्तुका शीर्षबिन्दु, किनारा र सतह छुट्याई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- $00-90^{\circ}$ का कोणहरू प्रोट्याक्टर प्रयोग गरी नाप्न, ($90/90$ डिग्रीको फरकमा) र व्यवहारमा यसको प्रयोग गर्न,
- दिइएको समूहमा सदस्यहरूको आधारमा ठुलो र सानो समूह छुट्याई प्रयोग गर्न,
- करोड सम्मका सङ्ख्याहरू पढ्न र अङ्क तथा अक्षरमा लेख्न र तिनलाई स्थानमान तालिकामा देखाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- ६ अङ्कसम्मका सङ्ख्याहरूलाई नजिकको दसमा शून्यान्तर गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- जोर र बिजोर सङ्ख्या छुट्याई यसको व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- १ देखि ५० सम्मका सङ्ख्याहरूलाई रूढ र संयुक्त सङ्ख्यामा छुट्याई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- चार अङ्कसम्मले बनेका सङ्ख्याहरूको जोड गर्न र जोड सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- चार अङ्कसम्मले बनेका सङ्ख्याहरूको घटाउन गर्न र तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- २ देखि १२ सम्मका पहाडा बनाउन र यिनीहरूलाई व्यावहारिक समस्या समाधान गर्ने, प्रयोग गर्ने,
- तिन वा सोभन्दा बढी अङ्कको सङ्ख्यालाई तिन अङ्क सम्मको सङ्ख्याले गुणन गर्न र तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- तिन अङ्कसम्मको सङ्ख्यालाई दुई अङ्कसम्मको सङ्ख्याले भाग गर्न र सो सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,

- जोड र घटाउ मिश्रित सरल व्यावहारिक समस्याहरू -X, (कोष्ठ () भित्र ऋणात्मक सङ्ख्या नआउने समस्या मात्र) समाधान गर्न,
- मिनेट र घन्टा, घन्टा र दिन, दिन र महिना तथा महिना र वर्ष सम्बन्धी जोड र घटाउका साथै सो सम्बन्धी व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- रूपियाँ सम्बन्धी जोड, घटाउ, गुणन र भाग सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- से.मि. लाई मि.मि. मा मि. लाई से.मि. मा तथा मि.मि. लाई मि. मा रूपान्तर गरी जोड र घटाउ समावेश भएका सरल व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- आफ्नो घर र विद्यालय वरिपरि रहेका वस्तुहरूको लम्बाइ र दुरी अन्दाज गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- आयतकार क्षेत्रको कोठा गन्ने तरिकाबाट क्षेत्रफल निकाल्न र व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- दिइएका भाडाहरूको क्षमता अन्दाज गर्न र लिटर तथा मिलिमिटर समावेश भएको जोड र घटाउ गर्न तथा व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- बल्कहरूको प्रयोगबाट घनाकार वा षड्मुखा वस्तुहरूको आयतन निकाल्न,
- ५० ग्राम देखि १ कि.ग्रा. सम्मका ढकहरू प्रयोग गरी तौल पत्ता लगाउन र तौल सम्बन्धी जोड तथा घटाउ समावेश भएका सरल व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- समान हर भिन्नहरूको जोड र घटाउ गर्न तथा असमान हर भिन्नलाई समान हर भिन्नमा रूपान्तर गर्न र व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- दसमलवको अर्थ बताई दसमलको दुई स्थानसम्मका सङ्ख्याहरूको जोड, घटाउ गर्न र यिनीहरूलाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- प्रतिशतको परिचय दिई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- ऐकिक नियमका सरल व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- बिल हेरी सूचना लिन र दिन,
- वर्गाङ्कित कागजको प्रयोग गरी बारग्राफ तयार पारी व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- वाक्यमा दिइएका समूहका सदस्यहरूबाट Set notation {} प्रयोग गरी समूह जनाई लेख्न र व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- सजातीय पक्षहरूको जोड तथा घटाउ गर्न,
- अवलोकन विधि वा बारम्बार अभ्यास (Hit and trail) बाट हल हुने कोठा सङ्केतका जोड, घटाउ, गुणन र भाग क्रिया समावेश भएका समस्या समाधान गर्न ।

(ग) तेस्रो तह

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम तेस्रो तहको गणित विषयको अध्ययन पछि सहभागीहरू निम्न लिखित कुराहरूमा सक्षम हुनेछन् :

- प्रोट्याक्टरको प्रयोग गरी $950/950$ डिग्रीको फरकमा कोणहरू र व्यावहारिक प्रयोग गर्न,
- दिइएका त्रिभुज र चतुर्भुजका कोण तथा भूजाहरू नाप्न र भूजा र कोणका आधारमा त्रिभुजको वर्गीकरण गर्न र व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- हिन्दु अरेविक अङ्क प्रयोग गरी करोडभन्दा माथिका सङ्ख्याहरूको गल्ती गर्न तथा स्थानमान तालिकामा देखाउन र व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- मिलियनसम्मका सङ्ख्यालाई पढ्न, लेख्न र व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- १ देखि १०० सम्मका सङ्ख्याहरूको वर्ग सङ्ख्या र १ देखि ५ सम्मका सङ्ख्याको घनसङ्ख्या निकाल्न र व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- तिन अङ्कसम्मका सङ्ख्याको रूढ खण्डीकरणद्वारा गुणनखण्ड निकाल्न र व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- पाँच अङ्कसम्मको सङ्ख्यालाई तिन अङ्कसम्मको सङ्ख्याले भाग गर्न र भाग सम्बन्धी व्यावहारिक समस्याहरू हल गर्न,
- $+$, $-$, \times र \div मध्ये कुनै दुई क्रियाहरू र दुई कोष्ठहरू $\{ () \}$ प्रयोग भएका साङ्ख्यिक तथा व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- समयका एकाहरू (सेकेन्ड, मिनेट, घन्टा, दिन, हप्ता, महिना र वर्ष) को गुणन र सामान्य भाग तथा तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- रूपियाँ पैसा सम्बन्धी जोड, घटाउ, गुणन र भागका व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- विभिन्न वस्तुहरूको लम्बाइ, चौडाइ, उचाइ तथा घर र विद्यालय वरिपरिका ठाउँहरूको दुरीको नाप र तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न,
- सूत्र प्रयोग गरी आयताकार क्षेत्र वा वस्तुहरूको परिमिति निकाल्न,
- आयताकार क्षेत्र वा वस्तुहरूको सूत्र प्रयोग गरी क्षेत्रफल तथा तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- मिलिमिटर र लिटर सम्बन्धी गुणन र भाग तथा तत् सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्या हल गर्न ।
- सूत्र प्रयोग गरी घनाकार वस्तुको आयतन निकाल्न,
- ग्राम र कि.ग्रा. को गुणन र भाग र सो सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू समाधान गर्न तथा कि.ग्रा. र क्विन्टलको सम्बन्ध बताई व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,

- मिश्रित सङ्ख्याहरूको जोड र घटाउ गर्न (दुई ओटा मात्र भिन्न समावेश भएको) र तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- भिन्न सम्बन्धी जोड र घटाउका सरल व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- सरल भिन्नहरूको गुणन गर्न र तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- दसमलव सङ्ख्या र भिन्नलाई एक अर्कामा रूपान्तर गर्न र सरल व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- दसमलव सङ्ख्याहरूको नजिकको सङ्ख्यामा शून्यान्तर गर्न र व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- दसमलव सङ्ख्याको जोड र घटाउ गर्न,
- भिन्न र प्रतिशतको एक अर्कामा रूपान्तर गर्न तथा प्रतिशत सम्बन्धी समस्याहरू समाधान गर्न,
- ऐकिक नियमको प्रयोग गरी साधारण लेनदेनका हिसाब गर्न (साधारण ब्याज सम्बन्धी समेत) र व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- बिल बनाउन, बजेट हेर सूचना लिन र दिन तथा तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्या समाधान गर्न,
- घर वा कक्षाबाट उमेर, उचाई, जनावरको सङ्ख्या आदिको तथ्याङ्क सङ्कलनलाई तालिकाबद्ध गर्न र तालिकाबाट सूचना लिन दिन,
- दिइएका सरल सूचनालाई बारग्राफमा प्रस्तुत गर्न र व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- क्रमजोडा सङ्ख्याको प्रयोग गरी कुनै स्थानलाई अङ्कित गर्न (पहिलो चतुर्थांशमा मात्र) र यसलाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- समूह सङ्केत (Set notation) $\{ \}$ प्रयोग भएको समूहलाई वाक्यमा लेख्न र यसलाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- सरल शाब्दिक समस्यालाई बीजीय अभिव्यञ्जकमा लेख्न र यसलाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,
- बराबरी तथ्यको प्रयोगबाट एक चल्युक्त रेखीय समीकरणको समाधान गर्न र यसलाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न,

३. क्षेत्र तथा क्रम तालिका

क्षेत्र	पाठ्यक्रमका उद्देश्य	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष
१. ज्यामिति	पाठ्यक्रमका उद्देश्य ज्यामितीय गुणहरू (आकार, प्रकार, कोण र नाप) को आधारमा वर्गीकरण, नामकरण र नाप नक्सा	<ul style="list-style-type: none"> विभिन्न खालका ठोस वस्तुहरू राखेर बाहिरी घेरा ट्रेस गर्न र सोका सतहहरू र ज्यामितीय आकार छुट्याउने । रेखा (सरल र वक्र) सरल ज्यामितीय आकारहरू (तिनकुने, चारकुने र गोला) त्रिभुज र चतुर्भुजका चित्र (सामग्री प्रयोग गरेर र नगरिकन) 	<ul style="list-style-type: none"> कुनै नापको रेखाखण्ड खिच्ने कोणहरू(हातले) खिचेर तुलना (ठुलो वा सानो) त्रिभुज र चतुर्भुजका भागहरू चित्रेर छुट्याउन त्रिभुज र चतुर्भुजका भुजा र कोणहरूको नामकरण ठोस आकृतिका वस्तुहरूमा शीर्षबिन्दु, किनारा र सतह $0^\circ - 180^\circ$ का कोणहरू प्रोट्रयाक्टर प्रयोग गरी नाप्ने (10-10 डिग्रीको फरकमा) 	<ul style="list-style-type: none"> 0-800 का कोणहरू प्रोट्रयाक्टरको प्रयोग गरी खिच्ने (10-1800 डिग्रीको फरकमा) समकोण, न्यूनकोण र अधिक कोण दिइएका त्रिभुज र चतुर्भुजका कोण र भुजाहरू भुजा र कोणका आधारमा त्रिभुजको वर्गीकरण
२. सङ्ख्याको ज्ञान	देवनागरी र हिन्दु अरेविक अङ्कको प्रयोग गरी करोडभन्दा माथिका सङ्ख्याहरू अङ्क अक्षरमा एवम् दसलाख (मिलियन) सम्मका सङ्ख्याहरू अङ्ग्रेजीमा, १ देखि १२ सम्मका सङ्ख्याहरू रोमन अङ्कमा	<ul style="list-style-type: none"> समूहमा भएका सदस्यलाई सङ्ख्यामा जनाउने ० देखि ९ सम्मका अङ्क र सङ्ख्यात्मक सङ्केत १ देखि १००० सम्मका सङ्ख्याहरू (देवनागरी र हिन्दु अरेविक) एक अङ्कदेखि तिन अङ्कसम्मले बनेका सङ्ख्याको स्थानमान दिइएका सङ्ख्यालाई विस्तारित रूपमा लेख्ने (हजारसम्म) एक देखि तिन अङ्कले बनेका सङ्ख्याहरू (तिन आंटासम्म) बढ्दो र घट्दो क्रममा दुई अङ्क र तिन अङ्कले बनेका सङ्ख्याका जोडहरू र $>$, $<$ र $=$ चिह्नको प्रयोग दसौँ स्थानसम्मका क्रमसङ्ख्या रोमन सङ्ख्या प्रणालीमा I - XII सम्म 	<ul style="list-style-type: none"> दिइएको समूहका सदस्यहरूको आधारमा ठुलो र सानो समूह (पहिलो वर्षभन्दा अलि ठुलो समूह) हिन्दु अरेविक र देवनागरी अङ्क प्रयोग गरी करोडसम्मका सङ्ख्याहरू तथा ती सङ्ख्याहरूमा अङ्कको स्थानमान छ अङ्क सम्मका सङ्ख्यालाई बढ्दो र घट्दो क्रममा (३ आंटा सम्म) १ देखि ९९ सम्मका सङ्ख्याको नजिकको सयमा शून्यान्त नेपाली र अङ्ग्रेजी पद्धतिमा सङ्ख्यामा कमा ९,० को प्रयोग (लाख सम्म) जोर र विजोर सङ्ख्या १ देखि ५० सम्मका सङ्ख्याहरूलाई रूठ र संयुक्त सङ्ख्यामा छुट्याउने १ देखि ५० सम्मका सङ्ख्याहरूका रूठ गुणनखण्ड विधिबाट गुणनखण्ड 	<ul style="list-style-type: none"> हिन्दु अरेविक अङ्क प्रयोग गरी करोड भन्दा माथिका सङ्ख्याहरू (अङ्क र अक्षरमा) करोडभन्दा माथिका सङ्ख्यामा अङ्कहरूको स्थानमान मिलियन (Million) सम्मका सङ्ख्याहरू अङ्ग्रेजीमा १ देखि १०० सम्मका सङ्ख्यालाई रूठ र संयुक्त सङ्ख्याहरू दिइएको स्थानमा सङ्ख्याको शून्यान्त १ देखि १० सम्मका सङ्ख्याको वर्ग सङ्ख्या, घन सङ्ख्या र तिनीहरूका मूलहरू (वर्गमूल र घनमूल) तिन अङ्कसम्मको सङ्ख्याको रूठ खण्डीकरण (Prime factorization) द्वारा गुणखण्ड

क्षेत्र	पाठ्यक्रमका उद्देश्य	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष
३. गणितका आधारभूत क्रियाहरू	जोड, घटाउ, गुणन र भाग गरी दैनिक जीवितमा आइपर्ने गणितीय समस्या समाधान गर्ने	१. तिन अङ्कसम्मले बनेका सङ्ख्याहरूको (हात लागी नआउने) जोड (तिन ओटा बमभलमक सम्म) २. जोड सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू	१. चार अङ्कसम्मले बनेका सङ्ख्याहरूको जोड २. सरल व्यावहारिक समस्याहरू	
३ (क) जोड		१. दुई अङ्कले बनेका सङ्ख्याको घटाउ (सापट लिन नपर्ने) २. जोड र घटाउको सम्बन्ध (एक अर्काका विपरीत क्रिया हुन् भन्ने धारणा) ३. घटाउ सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू	१. चार अङ्कसम्मले बनेका सङ्ख्याको घटाउ र तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्याहरू	
३ (ख) घटाउ		१. गुणनलाई दोहोरिएको जोडको रूपमा व्यक्त गर्ने २. गुणन प्रयोग भएको अवस्थाको गणितीय वाक्य ३. चित्रद्वारा गुणन सम्बन्धी समस्या समाधान ४. २ देखि १० सम्मको पहाडा ५. दुई अङ्कको सङ्ख्यालाई एक अङ्कको सङ्ख्याले गुणन (हात लागी नआउने मात्र) ६. गुणन सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू	१. २ देखि १२ सम्मको पहाडा २. गुणन प्रयोग भएको अवस्थाको गणितीय वाक्य ३. तिन वा सोभन्दा बढी अङ्कको सङ्ख्यालाई तिन अङ्कसम्मको सङ्ख्याले गुणन ४. गुणन सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू	
३ (ग) गुणन				

क्षेत्र	पाठ्यक्रमका उद्देश्य	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष
३ (घ) भाग		<ol style="list-style-type: none"> दिइएका वस्तुलाई समूहमा बाँडी भागको अर्थ र गणितीय वाक्य भागलाई घटाउको दोहोरिएको रूपमा दुई अङ्कसम्मको सङ्ख्यालाई एक अङ्कको सङ्ख्याले भाग र जाँच (निःशेष भाग जाने) भाग सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्या 	<ol style="list-style-type: none"> तिन अङ्कसम्मको सङ्ख्यालाई दुई अङ्कसम्मको सङ्ख्याले भाग र जाँच भाग सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू गुणन र भागको सम्बन्ध 	<ol style="list-style-type: none"> पाँच अङ्कसम्मको सङ्ख्यालाई तिन अङ्कसम्मको सङ्ख्याले भाग भाग सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याहरू
३ (ङ) विविध			<ol style="list-style-type: none"> जोड र घटाउ मिश्रित सरल व्यावहारिक समस्याहरू (+, - र कोष्ठ () भित्र ऋणात्मक सङ्ख्या नआउने समस्या मात्र) 	<ol style="list-style-type: none"> + , - × ÷ र मध्ये कुनै दुई क्रियाहरू र दुई कोष्ठहरू { () } प्रयोग भएका साङ्ख्यिक तथा व्यावहारिक समस्याहरू
४. समय, मुद्रा र नापतौलको अङ्कलसमेत गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्ने	समय, मुद्रा र नापतौलको अङ्कलसमेत गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्ने	<ol style="list-style-type: none"> घडी हेरेर घन्टा तथा १५-१५ मिनेटको फरकमा समय घन्टा र दिन, दिन र हप्ता, दिन र महिना तथा महिना र वर्षको सम्बन्ध बार महिनाको नाम तथा क्यालेन्डर हेरेर महिना, गते र बार 	<ol style="list-style-type: none"> घडी हेरी घन्टा र मिनेटको समय तथा समयको एकाइलाई एक अर्कोमा रूपान्तर दिनलाई घन्टामा, हप्ता र महिनालाई दिनमा तथा वर्षलाई दिनमा लैजाने मिनेट र घन्टा, घन्टा र दिन, दिन र महिना तथा महिना र वर्ष सम्बन्धी जोड र घटाउ साथै तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्याहरू 	<ol style="list-style-type: none"> समयको एकाइहरू (सेकेण्ड, मिनेट, घन्टा, दिन, हप्ता, महिना र वर्ष) को गुणन र सामान्य भाग तथा तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्याहरू
४. (ख) मुद्रा		<ol style="list-style-type: none"> रु. १००० सम्मको नोटहरू मुद्राहरूको हातलागी नआउने जोड र घटाउ जोड र घटाउ मात्र भएका मुद्रा सम्बन्धी व्यावहारिक समस्याहरू 	<ol style="list-style-type: none"> रूपियाँको जोड र घटाउ क्रिया गर्न र तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्या रूपियाँको गुणन र सरल भाग (रूपियाँ र पैसालाई (निःशेष भाग जाने) गर्न रूपियाँ सम्बन्धी गुणन र भागका सामान्य व्यावहारिक समस्या 	<ol style="list-style-type: none"> रूपियाँ पैसा सम्बन्धी जोड, घटाउ, गुणन र भागका व्यावहारिक समस्याहरू

क्षेत्र	पाठ्यक्रमका उद्देश्य	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष
४. (ग) दुरी		<ol style="list-style-type: none"> वस्तुहरूको लम्बाइलाई अन्दाजद्वारा तुलना तथा सेन्टिमिटर र मिटरको सम्बन्ध वस्तुहरूका लम्बाइ सेन्टिमिटर नापमा 	<ol style="list-style-type: none"> मिटर र सेन्टिमिटरको प्रयोग गरी लम्बाइ नाप्ने सेन्टिमिटरलाई मिलिमिटरमा, मिटरलाई सेन्टिमिटरमा तथा किलोमिटरलाई मिटरमा रूपान्तर सेन्टिमिटर र मिटर, मिटर र किलोमिटर सम्बन्धी (जोड र घटाउ मात्र समावेश भएका) व्यावहारिक समस्या आफ्नो घर र विद्यालय (अध्ययन क्षेत्र) वरिपरि रहेका वस्तुहरूको लम्बाइ र दुरी अन्दाज 	<ol style="list-style-type: none"> दुरीका एकाइहरू प्रयोग भएका सरल गुणन र भाग तथा तत् सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्या विभिन्न वस्तुहरूको लम्बाइ, चौडाइ, उचाइ तथा घर र विद्यालय (अध्ययन क्षेत्र) वरिपरि ठाउँहरूको दुरीहरूको नाप अन्दाज
४. (घ) परिमिति			<ol style="list-style-type: none"> आयतकार र वर्गाकार वस्तुहरूको लम्बाइ र चौडाइको नापबाट 	<ol style="list-style-type: none"> सूत्र प्रयोग गरी आयताकार क्षेत्र वा वस्तुहरूको परिमिति
४(ङ) क्षेत्रफल		<ol style="list-style-type: none"> विभिन्न क्षेत्रको क्षेत्रफलको तुलना 	<ol style="list-style-type: none"> आयताकार क्षेत्र विङ्को एकाइहरू गतेर (कोठा गत्ने तरिकाबाट) क्षेत्रफल 	<ol style="list-style-type: none"> आयताकार क्षेत्र वा वस्तुहरूको सूत्र प्रयोग गरी क्षेत्रफल तथा तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्या
४(च) क्षमता		<ol style="list-style-type: none"> भाँडाहरूको क्षमता तथा १०० मि.लि., २०० मि.लि., ५०० मि.लि. र १ लिटर (१००० मि.लि.) का प्रामाणिक भाँडाहरू 	<ol style="list-style-type: none"> २५ मिलिलिटर देखि १ लिटरसम्मका भाँडाहरूको प्रयोग गरी अन्य भाडाहरूको क्षमता छुट्याउने तथा १ लिटरसम्मका भाँडाहरूको नजिकको १०० मि.लि. मा क्षमता अन्दाज लिटर र मिलिलिटरको आपसमा रूपान्तर लिटर र मिलिलिटरको जोड र घटाउ र तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्या विभिन्न वस्तुहरू (भाँडाहरू) को क्षमता अन्दाज 	<ol style="list-style-type: none"> मिलिलिटर र लिटर सम्बन्धी गुणन र भाग तथा तत् सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्या

क्षेत्र	पाठ्यक्रमका उद्देश्य	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष
४ (छ) आयतन			<ol style="list-style-type: none"> १ घन से.मि.का ब्लकहरूको प्रयोग गरी सोको गन्ति गरी कुनै पनि घनाकार वा पङ्खुमुखा वस्तुहरूको आयतन घनाकार वस्तुको लम्बाइ वा चौडाइ वा उचाइको त्यसको आयतनसँगको सम्बन्ध 	<ul style="list-style-type: none"> सूत्र प्रयोग गरी घनाकार वस्तुको आयतन
४ (ज) तौल		<ol style="list-style-type: none"> कुनै दुई वस्तुहरूको तुलना गरी हलुका वा गाह्रो छुट्याउने १००,२००, ५०० र १००० ग्राम (१ कि.ग्रा.) का ढक्कहरू चितेर छुट्याउने 	<ol style="list-style-type: none"> ५० ग्राम देखि १००० ग्राम (१ कि.ग्रा.) सम्मका ढक्कहरू प्रयोग गरी वस्तुहरूको तौल १ कि.ग्रा. सम्मका वस्तुहरूको तौल नजिकको १०० ग्राममा अन्दाज कि.ग्रा.लाई ग्राममा रूपान्तर ग्राम र कि.ग्रा.को जोड र घटाउ क्रिया र तत् सम्बन्धी व्यावहारिक समस्या 	<ol style="list-style-type: none"> ग्राम र कि.ग्रा.को गुणन र भाग गुणन र भाग सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्या विभिन्न वस्तुहरूका तौलको अन्दाज कि.ग्रा. र क्विन्टलको सम्बन्ध
५. भिन्न, दसमलव प्रतिशत, ऐकिक नियम र व्याज	भिन्न, दसमलव, प्रतिशत, ऐकिक नियम सम्बन्धी सरल समस्याहरू	<ol style="list-style-type: none"> $\frac{1}{2}, \frac{1}{4}, \frac{3}{8}, \frac{2}{3}, \frac{1}{3}, \frac{1}{10}$ जस्ता सरल भिन्नहरूको परिचय र प्रयोग चित्रहरूमा छयाँ पारिएका भिन्नहरू लेख्ने माथिका जस्ता सरल भिन्नहरूलाई चित्र बनाइ छयाँ पारेर देखाउने 	<ol style="list-style-type: none"> समान हर भिन्नहरूको तुलना र क्रम समान हर भएका भिन्नहरूको जोड र घटाउ (मिश्रित सङ्ख्या प्रयोग नहुने र हुनेसमेत) भिन्नको किसिम मिश्रित सङ्ख्या र अनुपयुक्त भिन्नहरूको एकअर्कामा रूपान्तर असमानहर भिन्नहरूलाई समानहरमा बदल्ने र तुलना गर्ने (दुई ओटा भिन्न समावेश भएका समस्या मात्र) 	<ol style="list-style-type: none"> मिश्रित सङ्ख्याहरूको जोड र घटाउ (२ ओटा मात्र भिन्न समावेश) भिन्न सम्बन्धी जोड र घटाउका सरल व्यावहारिक समस्याहरू सरल भिन्नहरूको गुणन
५. (क) भिन्न				

क्षेत्र	पाठ्यक्रमका उद्देश्य	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष
५. (ख) दसमलव			<ol style="list-style-type: none"> दसांश र सयांशको परिचय भिन्न र दसमलव सङ्ख्याको एक अर्कोमा रूपान्तर (दसमलवको २ स्थानसम्म) दसमलवको २ स्थानसम्मका सङ्ख्याहरूको जोड र घटाउ (स्थान मिलेको) 	<ol style="list-style-type: none"> दसमलव सङ्ख्या र भिन्नलाई एक अर्कोमा रूपान्तर (दसमलवको तिन स्थानसम्म) दसमलव सङ्ख्याहरूको नजिकको सङ्ख्यामा शून्यान्त दसमलवको तिन स्थानसम्मका सङ्ख्याहरूको जोड र घटाउ दसमलव सङ्ख्याको जोड र घटाउ सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्या
५. (ग) प्रतिशत			<ol style="list-style-type: none"> प्रतिशतको परिचय 	<ol style="list-style-type: none"> भिन्न र प्रतिशतको एक अर्कोमा रूपान्तर प्रतिशत सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्या
५. (घ) ऐकिक नियम र व्याज			<ol style="list-style-type: none"> एकाइ मानको आधारमा उस्तै वस्तुका समूहको कुल मान उस्तै वस्तुका समूहको मानको आधारमा एकाइको मान ऐकिक नियमका सरल व्यावहारिक समस्या 	<ol style="list-style-type: none"> ऐकिक नियमको प्रयोग गरी साधारण लेनदेनको हिसाव गर्ने ऐकिक नियमद्वारा साधारण व्याज सम्बन्धी सरल व्यावहारिक समस्याको हल
६. बिल र बजेट	घरायसी खर्च र आम्दानीको विवरण तयार गर्नुका साथै बिल र मिटर हेरी आवश्यक सूचना लिन र दिन		<ol style="list-style-type: none"> बिल हेरी सूचना लिने र दिने 	<ol style="list-style-type: none"> बिल बनाउने बजेट हेरी सूचना लिने र दिने
क्षेत्र	पाठ्यक्रमका उद्देश्य	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष

क्षेत्र	पाठ्यक्रमका उद्देश्य	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष
७. तथ्याङ्क	ग्राफ, चार्ट, तालिका र नक्सा हेरी आवश्यक सूचना लिने र दिने तथा दिइएको सामान्य सूचनालाई बारग्राफमा प्रस्तुति	१. साधारण चित्रग्राफ (Pictograph) र बारग्राफ पढेर आवश्यक सूचना लिने र दिने	१. थर्मीमिटर तथा विजुली, धारा, ट्याक्सो आदिको मिटर पढेर सूचना लिने र दिने २. एकाइको गन्त गेरे बारग्राफद्वारा तुलनात्मक सूचना ३. नक्सामा भएका वस्तुहरूको दुरी तुलना गर्ने ४. वर्गाङ्कित कागजको प्रयोग गरी बारग्राफ तयार गर्ने	१. घर वा कक्षाबाट उमेर, उचाइ, जनावरको सङ्ख्या, किताबको पाना आदिको तथ्याङ्क सङ्कलन तालिकाबद्ध गर्ने २. तालिकाबाट सूचना लिने, दिने र निष्कर्ष निकाल्ने ३. दिइएको सामान्य सूचनालाई बारग्राफमा प्रस्तुति ४. वर्गाङ्कित कागजमा दिइएका क्रमजोडा सङ्ख्या चिनेर भन्ने (पहिलो चतुर्थांशमा मात्र) ५. क्रमजोडा सङ्ख्याको प्रयोग गरी कुनै स्थानलाई अङ्कित गर्ने (पहिलो चतुर्थांशमा मात्र)
८. समूह	वस्तुहरूलाई विभिन्न गुणका आधारमा समूहमा वर्गीकरण गर्ने, set notation { } को प्रयोग गरी सदस्यहरूको सूची तयार गर्ने र वाक्यमा लेख्न	१. एउटै खालका वा समान गुणको आधारमा वस्तुहरू पहिचान गरी छुट्याउने २. दिइएको वस्तुहरूको समूहबाट नमिल्ने वस्तु पत्ता लगाउने	१. वाक्यमा दिइएका समूहका सदस्यहरूबाट Set notation { } प्रयोग गरी समूह जनाई लेख्ने	१. Set notation { } प्रयोग भएको समूहलाई वाक्यमा लेख्ने
९. बीजगणित	बीजगणितीय सिपहरू प्रयोग गरी बीजीय अभिव्यञ्जक र समीकरण सम्बन्धी साधारण समस्याको हल	१. अवलोकन विधिद्वारा (Inspection method) हल हुने कोठा सङ्केत (Box Notation) का जोडक्रिया समावेश भएका समस्याको हल	१. सजातीय पदहरूको जोड र घटाउ (ऋणात्मक पद प्रयोग नहुने गरी) २. अवलोकन विधि वा बारम्बार अभ्यास (Hit and trial) बाट हल हुने कोठा सङ्केतका जोड, घटाउ, गुणन र भाग क्रिया समावेश भएका समस्या	१. सरल शब्दिक समस्यालाई बीजीय अभिव्यञ्जकमा लेख्ने (जोड र घटाउ क्रिया मात्र समावेश भएका दुई पदीय अभिव्यञ्जक मात्र) २. बराबरी तथ्य प्रयोग गरी एक चलयुक्त रेखीय समीकरणको हल

४. शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया

यस पाठ्यक्रमले गणितको कुनै पनि क्षेत्रको विषय वस्तु अथवा कुनै पनि गणितीय सिपको विकास गर्न शिक्षण गर्दा मुख्यतया प्रदर्शन विधि, प्रयोगात्मक विधि, प्रश्नोत्तर र छलफल विधि, आगमन विधि, अनुसन्धान विधि आदिमा विशेष जोड दिएको छ । उल्लिखित विधिहरूबाहेक यस पाठ्यक्रमले गणित शिक्षणमा विषय वस्तुको प्रस्तुतीकरण निम्न लिखित प्रक्रियाले गर्ने सोचाइ राखेको छ :

१. आगमन विधि
२. सरलबाट जटिल
३. मूर्तबाट अमूर्त
४. समस्या समाधान विधि
५. गणितीय सोच

शिक्षणलाई सरलीकरण गर्न र सहभागीमा विषय वस्तु सम्बन्धी एउटा धारणा बसाल्न सिकाइ सामग्रीको प्रयोग अति उपयोगी हुन्छ । यहाँ सिकाइ सामग्री भन्नाले पाठ्य पुस्तक, अभ्यास पुस्तिकादेखि लिएर सहभागी स्वयम्ले प्रयोग गर्ने सम्पूर्ण सामग्रीहरू आउँछन् । साधारणतया यस पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न निम्न लिखित सिकाइ सामग्रीहरू उपयोगमा आउन सक्छन् :

- (क) बेस टेन ब्लक
- (ख) मोडेलहरू
- (ग) वास्तविक वस्तुहरू
- (घ) नाप तौलका प्रामाणिक एकाइहरू आदि

यस विषयमा अवलम्बन गर्नु पर्ने शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप तथा विधिहरूका बारेमा विस्तृतरूपमा सिकाइ उपलब्धि विस्तृतीकरण शीर्षक अन्तर्गत समेत प्रत्येक सिकाइ उपलब्धि अनुसार उल्लेख गरिएको छ । तथापि यी सबै पक्ष सामान्य पथप्रदर्शनका लागि मात्र हुने छन् । परिस्थिति अनुसार उपयुक्त उपायहरू अपनाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई अझ प्रभावकारी बनाउन स्थानीय उपायहरू पनि उपयोगी हुने छन् ।

५. सहभागी मूल्याङ्कन

सामान्यत गणित शिक्षणमा अन्य विषयहरूमा जस्तै मुख्य निम्न लिखित उद्देश्यले सहभागीको मूल्याङ्कन गरिन्छ :

- निश्चित सिकाइ उपलब्धिहरू सहभागीले हासिल गर्न सके वा नसकेको जाँचन,
- गणितको नयाँ पाठ (धारणा/सिप) सिक्न आवश्यक पूर्वाधार तयार भए वा नभएको जाँचन,
- सहभागी स्वयम्ले उनीहरूले गरेको प्रगति (के कति सिक्न सकेको छ ?) सम्बन्धी पृष्ठपोषण दिन,

- सहजकर्तालाई उसको शिक्षणको प्रभावकारिता (केकति सिकाउन सकिएको छ ?) सम्बन्धी पृष्ठपोषण दिन,
- सहभागीहरूलाई उनीहरूको उपलब्धि मापन गरी सो अनुसार स्तर निर्धारण गर्न ।

अपेक्षित उद्देश्य हासिल नभएसम्म शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा निरन्तरता दिइरहनुपर्छ । सहजकर्ताले निरन्तर मूल्याङ्कनका माध्यमबाट सहभागीहरूको कमी कमजोरी पत्ता लगाउने र पत्ता लागिसकेपछि सुधारको कोसिस जारी राख्नुपर्छ । यसरी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई निरन्तर रूपमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापकै एक अभिन्न अङ्गका रूपमा लिनुपर्ने भए तापनि सहभागीको कक्षोन्नतिलगायत उनीहरूको सिकाइको स्तर छुट्याउनका लागि सहभागी मूल्याङ्कनमा निम्न लिखित तरिकाहरू समेत अपनाउनुपर्ने हुन्छ :

- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा भरसक सहजकर्ता सहजकर्ता, प्रवर्धनकर्ता र उत्प्रेरकका रूपमा प्रस्तुत भई सहभागीसँग सँगै सिकने व्यक्ति (Co-learner) का रूपमा प्रस्तुत हुँदा अर्थपूर्ण र प्रभावकारी हुने कुराको अपेक्षा गरिएको छ ।
- गणित विषयसँग सम्बन्धित विषय वस्तुहरूलाई स्थानीय समस्याहरूसँग सम्बन्ध स्थापित गरी व्यावहारिक समस्याको समाधान गर्ने प्रक्रियालाई उत्तम विधिको रूपमा लिइएको छ ।
- अभिभावक, सहजकर्ता, सहभागीबिचको अन्तरक्रिया (Three player's interaction) बाट गरिने व्यक्तिगत शिक्षणलाई प्राथमिकता दिँदा अर्थपूर्ण सिकाइ हुने कुरालाई गणित शिक्षणमा महत्त्वको साथ उपयुक्त स्थान दिनुपर्छ ।

तसर्थ गणित विषयमा मूल्याङ्कनको प्रमुख आधार तोकिएका सिकाइ उपलब्धि/विशिष्ट उद्देश्य प्राप्त भए भएन, व्यक्तिगत रूपमा सहभागीहरूले गणितीय धारणा र सिप केकति सिके भन्ने जस्ता कुराहरूलाई केन्द्रबिन्दु मान्नुपर्ने हुन्छ ।

वैकल्पिक विद्यालय शिक्षा पाठ्यक्रम
अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम
नेपाली

१. परिचय

विद्यालयीय शिक्षामा नेपाली भाषाको महत्त्वपूर्ण स्थान छ । विद्यालय तहको प्रारम्भिक कक्षादेखि अनिवार्य पठनपाठन हुने यस विषयलाई प्रभावकारी र व्यावहारिक ढङ्गले शिक्षण गर्न उपयुक्त पाठ्यक्रम एवम् पाठ्यसामग्री हुनुपर्छ । उद्देश्यमूलक, समयसापेक्ष र व्यावहारिक पाठ्यक्रमले मात्र परिवर्तित सन्दर्भ, सामाजिक मूल्यमान्यता, विश्वजनीन नवीनतम ज्ञान र न्यूनतम विषयगत ज्ञानलाई समेट्न सक्छ ।

वैकल्पिक विद्यालय शिक्षा अन्तर्गत अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमका लागि तयार पारिएको नेपाली भाषा विषयको यस पाठ्यक्रममा विभिन्न उमेर समूहका सिकारूलाई साक्षर गराउन र सिकाइप्रति उत्प्रेरित गराउन आवश्यक पर्ने ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिगत सिकाइ उपलब्धि, शिक्षण क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई विस्तारित रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । प्राथमिक तहमा नेपाली सिकाउनुको प्रयोजन वर्ण चिनारी, शब्दार्थ र सरल वाक्यको प्रयोग तथा सामान्य भाषिक दक्षता अभिवृद्धि गर्नु हो । यसका लागि निम्न लिखित कुराहरूमा जोड दिएको छ :

- पाठ्यक्रमलाई सामयिक, उपयोगी र व्यवहारमूलक बनाउने प्रयास गरिएको छ,
- दैनिक जीवनमा भाषा प्रयोगलाई सजिलो पार्ने र माथिल्लो तहको शिक्षा आर्जन गर्न आवश्यक पर्ने भाषिक क्षमता विकास गर्ने पक्षलाई जोड दिइएको छ,
- भाषा सिकाइलाई सिपगत सिकाइ उपलब्धिमा निर्धारण गरी सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सिपको विकासका लागि उपयुक्त पाठ्यवस्तुको छनोट एवम् स्तरणमा सचेततापूर्वक सीमाङ्कन गरिएको छ,
- विषय वस्तुको क्षेत्र र क्रमलाई तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ,
- भाषिक सिप विकासका लागि पूरकरूपमा कार्यमूलक व्याकरण र शब्दार्थ/शब्दभण्डारलाई समावेश गरिएको छ,
- शिक्षण प्रक्रियाको सहजीकरणका लागि सिकाइ उपलब्धि, शिक्षण सिकाइका कार्यकलाप र सिकारू मूल्याङ्कनका प्रक्रिया निर्देश गरिएको छ,
- जातीय, लैङ्गिक र क्षेत्रीय रूपले सन्तुलन कायम गर्दै जीवनोपयोगी सिपलाई समावेश गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

२. तहगत साधारण उद्देश्य

तेस्रो तहसम्मको अध्ययन पुरा गरेपछि नेपाली भाषामा सिकारूहरू निम्न लिखित कार्य गर्न सक्ने छन् :

(क) सुनाइ सिप

विभिन्न प्रकारका निर्देशनहरू सुनेर सोही अनुसार गर्न,

- कुनै विषय वस्तुको वर्णन, छलफल आदि ध्यानपूर्वक सुनेर तिनको अर्थ र आशय बुझी प्रतिक्रिया जनाउन,
- बाल कथा, बाल गीत, कविता आदि आनन्द लिने गरी सुन्न ।

(ख) बोलाइ सिए

- शब्दहरू शुद्ध र स्पष्टसँग उच्चारण गरी स्वाभाविक गतिका साथ बोल्न,
- देखे सुनेका र अनुभव गरेका कुरा सिलसिला मिलाई बताउन,
- कुराकानी, छलफल आदिमा आफ्ना कुरा धक नमानी शिष्ट ढङ्गले राख्न ।

(ग) पढाइ सिए

- नेपाली भाषामा लेखिएका सरल पाठ्य सामग्रीहरू गति र यति मिलाई स्पष्ट रूपमा पढ्न,
- स-साना सूचना विवरण पढेर आशय बुझ्न,
- सरल बाल साहित्यका रचनाहरू रचि लिई पढ्न ।

(घ) लेखाइ सिए

- ठिक दुरीमा बान्की मिलाएर अक्षर लेख्न,
- देखेसुनेका र अनुभव गरेका कुराहरू सिलसिला मिलाएर शुद्धसँग लेख्न,
- आफ्नो अनुभवका सेरोफेरोका विषयमा छोटो लिखित रचना तयार गर्न ।

३ पहिलो तहका उद्देश्य

सुनाइ सिए

१. साधारण मौखिक निर्देशन सुनेर पालन गर्न,
२. वर्णमालाका वर्णहरू र विभिन्न प्रकारका आवाजहरू तथा उस्तै ध्वनि सुनिने शब्द सुनेर छुट्याउन,
३. तिन चार जना बिचमा हुने सामान्य कुराकानीहरू सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन,
४. साधारण र परिचित गीत तथा कथाहरू सुनेर भन्न,
५. विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट प्रसारित गीत, कविता तथा कथा रचि लिएर सुन्न ।

बोलाइ सिए

१. सग्ला संयुक्त मात्रा सहितका वर्ण भएका र उस्तै ध्वनि सुनिने शब्दहरूको शुद्ध उच्चारण गर्न,
२. शिष्टाचारका शब्द प्रयोग गरी बोल्न,
३. सामान्य विषयमा परिचित व्यक्तिसँग सोधपुछ, कुराकानी, प्रश्नोत्तर र वर्णन गर्न ।

४. परिचित स्थानीय गीतहरू व्यक्तिगत तथा समूहमा हाउभाउसहित गाउन,
५. आफूले जानेका बाल कथा, कथाहरू भन्न ।

पढाइ सिप

१. वर्ण चिनेर उस्तै ध्वनि सुनिने वर्ण र शब्दहरू बिचको भिन्नता छुट्याई पढ्न,
२. सरल तथा जोडेमोडेका वर्णहरूबाट बनेको शब्द शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गरी पढ्न,
३. सरल वाक्यहरू पढ्न,
४. सरल बाल गीत, गीत र कथाहरू सस्वर पढ्न ।

लेखाइ सिप

१. चित्र बनाई त्यसको नाम भन्न र लेख्न,
२. हिज्जे मिलाएर परिचित शब्द लेख्न,
३. बान्की मिलेका वर्णहरू लेख्न,
४. सरल शब्द वाक्य र अनुच्छेदको अनुलेखन गर्न,
५. परिचित शब्द तथा वाक्यहरू श्रुतिलेखन गर्न,
६. सरल वाक्यहरू लेख्न ।

कार्यमूलक व्याकरण

१. पूर्णविराम र प्रश्नवाचक चिह्नको प्रयोग गर्न,
२. वचन, लिङ्ग, पुरुष र आदरसँग क्रियापदको मेल गराएर बोल्न र लेख्न,
३. सामान्य वर्तमान र सामान्य भूतकाल प्रयोग गरी बोल्न,
४. शब्दभण्डार वृद्धि गर्न ।

४. दोस्रो तहका उद्देश्य

सुनाइ सिप

१. साधारण मौखिक निर्देशन सुनेर पालन गर्न,
२. विभिन्न प्रकारका आवाजहरू र उस्तै ध्वनि सुनिने शब्द तथा वाक्य सुनेर फरक छुट्याउन,
३. विशेष परिवेशमा भएका कुराकानी छलफल, वर्णन सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन,
४. गीत तथा कथाहरू सुनेर भन्न,
५. आफ्नो परिवेशमा आयोजना हुने कार्यक्रम सुनेर प्रतिक्रिया दिन,

६. विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट प्रसारित उपयोगी कार्यक्रम सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन ।

बोलाइ सिप

१. संयुक्त वर्ण भएका शब्दहरूको शुद्ध उच्चारण गरी स्वाभाविक गतिमा बोल्न,
२. शिष्टाचारका शब्द प्रयोग गरी बोल्न,
३. सामान्य विषयमा धक नमानी सोधपुछ, कुराकानी, प्रश्नोत्तर वर्णन र छलफल गर्न,
४. गीत र कविता उचित हाउभाउसहित गाउन,
५. आफूले जानेका बाल कथा/कथा र चुटुक्ला भन्नु ।

पढाइ सिप

१. चन्द्रबिन्दु र शिरबिन्दुको प्रयोग गर्न,
 २. लेखिएका कुराहरू गति, यति र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गरी पढ्न,
 ३. साइनबोर्ड र पोस्टर भित्तेपात्रो, हस्तलिखित सामग्री आदि पढ्न,
 ४. साधारण सूचना चिठिपत्र, समाचार र अन्य विवरणहरू शुद्धसँग पढ्न,
 ५. सरल बाल साहित्यहरू सस्वर र मौन रूपमा पढ्न,
 ६. चित्र बनाई त्यसको लिखित वर्णन गर्न,
७. सरल विषय वस्तुको लिखित वर्णन गर्न,

लेखाइ सिप

१. हिज्जे मिलाएर शब्द लेख्न,
२. साधारण अनुच्छेदको अनुलेखन गर्न,
३. सरल वाक्यको श्रुतिलेखन गर्न,
४. निर्देशन अनुसार स्वतन्त्र रूपमा रचना छोटो रचना तयार गर्न ।

कार्यमूलक व्याकरण

१. पूर्णविराम, अल्पविराम, प्रश्नवाचक र उद्‌दरण चिह्नको प्रयोग गर्न,
२. बान्की मिलेका वर्णहरू ठिक दुरीमा लेख्न,
३. वचन, लिङ्ग, पुरुष र आदरसँग क्रियापदको मेल गराएर बोल्न र लेख्न,
४. सामान्य वर्तमान, सामान्य भूलकाल र सामान्य भविष्यत्काल प्रयोग गरी बोल्न र लेख्न,
५. शब्दभण्डार वृद्धि गर्न ।

५. तेस्रो तहका उद्देश्य

सुनाइ सिप

१. साधारण मौखिक निर्देशनहरू सुनेर पालन गर्न,
२. आशयगत अर्थ दिने साधारण वाक्य सुनेर त्यसको आसय बताउन,
३. विशेष परिवेशमा भएका कुराकानी छलफल वर्णन सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन,
४. आफ्नो परिवेशमा आयोजना हुने कार्यक्रम सुनेर प्रतिक्रिया दिन,
५. विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट प्रसारित उपयोगी कार्यक्रम सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन ।

बोलाइ सिप

१. शिष्टाचारका शब्द प्रयोग गरी बोल्न,
२. सामान्य विषयमा धक नमानी प्रश्नोत्तर सोधपुछ कुराकानी, छलफल र वर्णन गर्न,
३. साधारण विषयमा हाउभाउसहित संवाद, अभिनय र उद्घोषण गर्न,
४. गति, यति, लय मिलाई गीत कविता भन्न ।

पढाइ सिप

१. गति, यति, लय र भाव मिलाई पढ्न,
२. पोष्टर भित्तेपात्रो, हस्त लिखित र विज्ञापनका सामग्री आदि पढ्न,
३. चिठीपत्र, समाचार र अन्य विवरणहरू पढ्न,
४. बाल साहित्यहरू सस्वर र मौनरूपमा पढ्न,
४. चिन्न र अन्य विषय वस्तुको लिखित वर्णन गर्न ।

लेखाइ सिप

१. हिज्जे मिलाएर शब्द लेख्न,
२. बान्की मिलेका अक्षरहरू ठिक दुरीमा लेख्न,
३. शुद्ध र सफासँग अनुलेखन गर्न,
४. सरल अनुच्छेदको श्रुतिलेखन गर्न,
५. निर्देशनका आधारमा र स्वतन्त्र रूपमा छोटो रचना तयार गर्न ।

कार्यमूलक व्याकरण

१. पूर्णविराम, अल्पविराम र प्रश्नवाचक, उद्दरण र विस्मयादिबोधक चिह्नको प्रयोग गर्न,

२. वचन लिङ्ग, पुरुष र आदरसँग क्रियापदको मेल गराएर बोल्न र लेख्न ।
३. सामान्य वर्तमान, सामान्य भूतकाल र सामान्य भविष्यतकाल प्रयोग गरी बोल्न र लेख्न ।
४. शब्दार्थमा वृद्धि गर्न

६. क्षेत्र तथा क्रम तालिका

क्र.स.	क्षेत्र	पहिलो तह	दोस्रो तह	तस्रो तह
१	सुनाइ	<ul style="list-style-type: none"> - निर्देशन आवाज, वर्णविभेद, अक्षर, शब्द प्रश्नोत्तर, कुराकानी - बाल गीत, कथा आदि । 	<ul style="list-style-type: none"> - निर्देशन - आवाज, वर्ण, शब्द - प्रश्नोत्तर, कुराकानी - बाल गीत, कथा - विद्युतीय सञ्चार साधनका कार्यक्रम आदि । 	<ul style="list-style-type: none"> - निर्देशन, अनुरोध - प्रश्नोत्तर, कुराकानी, छलफल, वर्णन - बाल गीत, कथा - विद्युतीय सञ्चार साधनका कार्यक्रम आदि ।
२	बोलाइ	<ul style="list-style-type: none"> - शुद्ध उच्चारण - शिष्टाचारका शब्द - कुराकानी, सोधपुछ, प्रश्नोत्तर, वर्ण - बाल गीत, बाल कथा आदि । 	<ul style="list-style-type: none"> - शुद्ध उच्चारण - शिष्टाचारका शब्द - कुराकानी, सोधपुछ, प्रश्नोत्तर, वर्णन, छलफल - बाल गीत, बाल कथा आदि । 	<ul style="list-style-type: none"> - स्वाभाविक बोलाइ - शिष्टाचारका शब्द - कुराकानी, सोधपुछ, प्रश्नोत्तर, छलफल, वर्णन, संवाद, अभिनय, उद्घोषण - बाल गीत, बाल कथा, गाउँखाने कथा, चुट्किला आदि ।
३	पढाइ	<ul style="list-style-type: none"> - शुद्ध उच्चारण - शिष्टाचारका शब्द - कुराकानी, सोधपुछ, प्रश्नोत्तर, वर्ण - बाल गीत, बाल कथा आदि । 	<ul style="list-style-type: none"> - वर्णविभेद - सरल शब्द तथा वाक्य - साधारण सूचना, विवरण - पोस्टर, भित्तेपात्रो - सरल बाल साहित्य आदि । 	<ul style="list-style-type: none"> - साधारण सूचना विवरण, चिठीपत्र, निवेदन, समाचार - पोस्टर, भित्तेपात्रो - सरल बाल साहित्य आदि
४	लेखाइ	<ul style="list-style-type: none"> - चित्र रेखाङ्कन - अनुलेखन - हिज्जे - श्रुतिलेखन - शब्द रचना, वाक्य रचना - चिह्न प्रयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - चित्र निर्माण - चित्रवर्णन - अनुलेखन - हिज्जे - श्रुतिलेखन - निर्देशित रचना - चिह्न प्रयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - चित्र र वस्तु तथा अनुभवको वर्णन - अनुलेखन - हिज्जे - श्रुतिलेखन - निर्देशित रचना - स्वतन्त्र रचना - चिह्नको प्रयोग
५	कार्यमूलक व्याकरण	<ul style="list-style-type: none"> - पदसङ्गति - क्रियाका काल 	<ul style="list-style-type: none"> - पदसङ्गति - क्रियाका काल 	<ul style="list-style-type: none"> - पदसङ्गति - क्रियाका काल

७. सिकाइ उपलब्धि विस्तृतीकरण

पहिलो तह

क्षेत्र	सिकाइउपलब्धि/विशिष्ट उद्देश्य	विस्तृतीकरण (सिकाइ उपलब्धि/विषय वस्तु
सुनाइ	१. साधारण मौखिक निर्देशन सुनेर पालन गर्न	❖ गर्न भनेका काम गर्न र नगर्न भनेका काम नगर्न । ❖ एक वाक्यसम्मको सूचना सुनेर कसैलाई बताउन ।
	२. वर्णमालाका वर्णहरू र विभिन्न प्रकारका आवाजहरू तथा उस्तै ध्वनि सुनिने शब्द सुनेर छुट्याउन	❖ स्वर र व्यञ्जन वर्ण सुनेर छुट्याउन वस्तु, जनावर तथा चराचुरुङ्गीको आवाज छुट्याउन । ❖ उस्तै ध्वनि सुनिने वर्ण र शब्दबाट ध्वनि पहिचान गर्न ।
	३. तिन चार जनाबिचमा हुने सामान्य कुराकानीहरू सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन ।	❖ परिचित वातावरणमा (घर, विद्यालय, पँधेरो, छिमेक, चौतारो, पसल आदिमा) कुराकानी गर्न
	४. साधारण र परिचित गीत तथा कथाहरू सुनेर भन्न	❖ परिचित गीत तथा कथाहरू सुनेर भन्न ❖ स्थानीयस्तर/भाषाका गीत तथा कथा सुनेर भन्न
	५. विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट प्रसारित गीत, कविता तथा कथा रचि लिएर सुन्न ।	❖ रेडियो टेलिभिजनमा प्रसारण भएका गीत, कविता तथा कथा सुन्न ।
बोलाइ	१. सग्ला संयुक्त मात्रासहितका वर्ण भएका र उस्तै ध्वनि सुनिने शब्दहरूको शुद्ध उच्चारण गर्न ।	❖ स्वर र व्यञ्जन वर्णको शुद्ध उच्चारण गर्न । संयुक्त मात्रा लागेका शब्दहरूको शुद्ध उच्चारण गर्न । ❖ चन्द्रबिन्दु र शिरबिन्दु लागेका शब्दको शुद्ध उच्चारण गर्न ❖ उस्तै ध्वनि सुनिने शब्द सुनेर उच्चारण गर्न ।
	२. शिष्टाचारका शब्द प्रयोग गरी बोल्न	❖ नमस्ते/नमस्कार, तिमी, तपाईं, हजुर आदि शिष्टाचारका शब्द प्रयोग गरी बोल्न र अरूले बोलेको सच्याउन ।
	३. सामान्य विषयमा परिचित व्यक्तिसँग सोधपुछ, कुराकानी, प्रश्नोत्तर र वर्णन गर्न	❖ आफूले नबुझेका कुरा अरूसँग कुराकानी गर्न ❖ आफूले नबुझेका कुरा अरूसँग सोधपुछ गर्न र साथीहरूसँग कुराकानी गर्न ❖ आफ्नो घरपरिवार र पढेका पाठका बारेमा प्रश्नोत्तर गर्न । ❖ पुरा वाक्यमा उत्तर दिन । ❖ आफूलाई मन परेको वस्तु र चित्रको मौखिक वर्णन गर्न ।
	४. परिचित स्थानीय गीतहरू व्यक्तिगत तथा समूहमा हाउभाउसहित गाउन	❖ परिचित स्थानीय गीतहरू व्यक्तिगत तथा समूहमा हाउभाउसहित गाउन ।
	५. आफूले जानेका बालकथा, कथाहरू भन्न	❖ स्थानीय परिवेशका बालकथा कथा भन्न ।
पढाइ	१. वर्ण चिनेर उस्तै ध्वनि सुनिने वर्ण र शब्दहरू बिचको भिन्नता छुट्याई पढ्न	❖ वर्णमालामाका वर्ण चिनेर शुद्ध उच्चारण गरी पढ्न ❖ उस्तै ध्वनि सुनिने वर्ण र शब्दहरू बिचको भिन्नता छुट्याई पढ्न ।

क्षेत्र	सिकाइउपलब्धि/विशिष्ट उद्देश्य	विस्तृतीकरण (सिकाइ उपलब्धि/विषय वस्तु)
	२. सरल तथा जोडेमोडेका वर्णहरूबाट बनेको शब्द शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गरी पढ्न ।	❖ सरल तथा जोडेमोडेका वर्णहरूबाट बनेको शब्द शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गरी पढ्न ।
	३. सरल वाक्यहरू पढ्न ।	❖ सरल वाक्यहरू पढ्न ।
	४. सरल बाल गीत गीत र कथाहरू सस्वर पढ्न	❖ सरल बाल गीत गीत र कथाहरू सस्वर पढ्न ❖ सरल कथाहरू हाउभाउसहित पढ्न
लेखाइ	१. चित्र बनाई त्यसको नाम भन्न र लेख्न	❖ आफूलाई मन पर्ने चित्रहरू बनाई त्यसको नाम भन्न र लेख्न
	२. हिज्जे मिलाएर परिचित शब्द लेख्न	❖ वर्णहरूको क्रम र मात्रा मिलाएर परिचित शब्दहरू लेख्न । ❖ संयुक्त वर्णको सही प्रयोग गरी साधारण शब्द लेख्न ।
	३. बान्की मिलेका वर्णहरू लेख्न ।	❖ आकारप्रकार मिलाएर वर्णहरू लेख्न ।
	४. सरल शब्द वाक्य र अनुच्छेदको अनुलेखन गर्न	❖ सरल शब्द वाक्य र अनुच्छेदको अनुलेखन गर्न
	५. परिचित शब्द तथा वाक्यहरू श्रुतिलेखन गर्न	❖ परिचित शब्द तथा छोटो सरल वाक्यहरू श्रुतिलेखन गर्न ।
	६. पूर्णविराम र प्रश्नवाचक चिह्नको प्रयोग गर्न ।	❖ पूर्णविराम र प्रश्नवाचक चिह्नको प्रयोग गर्न ।
कार्यमूलक* व्याकरण (क) पदसङ्गति	१. वचन, लिङ्ग, पुरुष र आदरसँग क्रियापदको मेल गराएर बोल्न र लेख्न	❖ एक वचन र हरू लागेर बहुवचन हुने पदसँग क्रियाको मेल गर्न । ❖ पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग अनुसार क्रियाको मेल गर्न । ❖ म र तिमी कर्तासँग उपयुक्त क्रियाको प्रयोग गर्न ❖ बा, आमा, दाजु, दिदी, भाइ, बहिनी जस्ता पदसँग क्रियाको मेल गर्न ।
ख) क्रियाको काल	२. सामान्य वर्तमान र सामान्य भूतकाल प्रयोग गरी बोल्न	❖ सामान्य वर्तमान काल प्रयोग गरी बोल्न (जस्तै खान्छ, पढ्छ जस्ता क्रियाको प्रयोग गरी बोल्न) ❖ सामान्य भूतकालको प्रयोग गरी बोल्न (जस्तै खायो, पढ्योजस्ता क्रियाको प्रयोग गरी बोल्न)
★ ★ शब्द भण्डार	३. शब्दभण्डार वृद्धि गर्न	❖ चित्र हेरेर शब्द भन्न र लेख्न ❖ प्रयोग सरन्दर्भ हेरी शब्दको अर्थ बताउन ।

★ कार्यमूलक व्याकरण बोलाइ र लेखाइका लागि मात्र हो ।

★ ★ यो सिकाइ उपलब्धि अनुसार पहिलो तहमा आफ्नो परिवेशका १५०० शब्दसम्मको शब्दभण्डार वृद्धि गरी चारपाँच शब्दका वाक्य बोल्न र लेख्न सक्ने अपेक्षा गरिएको छ । यो यस तहमा सबै विषय पढिसकेपछिको अपेक्षा हो । नेपाली विषयमा मात्र यी शब्दको शब्दसीमा खोजी गर्न आवश्यक छैन तर बढी शब्द तथा वाक्य प्रयोग गर्ने पक्षमा भने ध्यान दिनुपर्छ ।

दोस्रो तह

क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि/विशिष्ट	विस्तृतीकरण
सुनाइ	१. साधारण मौखिक निर्देशन सुनेर पालन गर्न	❖ कुनै खास समय र अवस्थामा गर्नु भनेको काम सोही समय र अवस्थामा गर्न ❖ दुई तिन वाक्यसम्मको सूचना सुनेर अरूलाई सुनाउन ❖ एकै पटकमा दिएका धेरै निर्देशन सुनेर क्रमशः पालना गर्न
	२. विभिन्न प्रकारका आवाजहरू र उस्तै ध्वनि सुनिने शब्द तथा वाक्य सुनेर फरक छुट्याउन	❖ उस्तै ध्वनि सुनिने शब्दबाट ध्वनि पहिचान गर्न
	३. विशेष परिवेशमा भएका कुराकानी छलफल, वर्णन सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन	❖ विशेष वातावरणमा (मन्दिर, हाटबजार, मेला, भेला, जात्रा आदि) मा हुने कुराकानी सुनी प्रतिक्रिया जनाउन ।
	४. गीत तथा कथाहरू सुनेर भन्न ।	❖ अपरिचित सरल गीत तथा कथाहरू सुनेर भन्न ।
	५. आफ्नो परिवेशमा आयोजना हुने कार्यक्रम सुनेर प्रतिक्रिया दिन	❖ वादविवाद, पुराण, प्रवचन, लोकगीत नाटक आदि सुनेर प्रतिक्रिया दिन ।
	६. विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट प्रसारित उपयोगी कार्यक्रम सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन	❖ रेडियो टेलिभिजनमा प्रसारण भएका उपयोगी कार्यक्रम सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन ।
	बोलाइ	१. संयुक्त वर्ण भएका शब्दहरूको शुद्ध उच्चारण गरी स्वाभाविक गतिमा बोल्न
२. शिष्टाचारका शब्द प्रयोग गरी बोल्न		❖ नमस्ते/नमस्कार, तिमि, तपाईं, हजुर, धन्यवाद माफगर्नुहोस्, क्षमा गर्नुहोला कृपया, हओस् आदि शिष्टाचारका शब्द प्रयोग गर्न र अरूका त्रुटि सच्याउन ।
३. सामान्य विषयमा धक नमानी सोधपुछ, कुराकानी, प्रश्नोत्तर वर्णन र छलफल गर्न		❖ देखेसुनेका र पढेका कुराको मौखिक वर्णन गर्न ❖ चित्र, वस्तु, घटना, अनुभव आदिको सिलसिलापूर्ण वर्णन गर्न ।
४. गीत र कविता उचित हाउभाउसहित गाउन ।		❖ गीत र कविताहरू लय मिलाई व्यक्तिगत तथा समूहमा हाउभाउ सहित गाउन ।
५. आफूले जानेका बालकथा/कथा र चुटुकिला भन्न ।		❖ आफूले जानेका बालकथा/ कथा भन्न
६. चन्द्रबिन्दु र शिरबिन्दुको प्रयोग गर्न		❖ साधारण विषयमा हाउभाउ सहित संवाद तथा अभिनय गर्न
पढाइ	१. लेखिएका कुराहरू गति, यति र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गरी पढ्न ।	❖ लेखिएका कुराहरू गति, यति र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गरी पढ्न ।
	२. साइनबोर्ड र पोस्टर भित्तेपात्रो, हस्तलिखित सामग्री आदि पढ्न	❖ साइनबोर्ड र पोस्टर भित्तेपात्रो, हस्तलिखित सामग्री पढ्न ।
	३. साधारण सूचना चिठिपत्र, समाचार र अन्य विवरणहरू शुद्धसँग पढ्न ।	❖ साधारण सूचना चिठिपत्र, समाचार र अन्य विवरणहरू शुद्धसँग पढ्न ।

क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि/विशिष्ट	विस्तीकरण
	४. सरल बाल साहित्यहरू सस्वर र मौन रूपमा पढ्न ।	❖ सरल, वर्णन यति, गति मिलाई सस्वर पढ्न ।
		❖ सरल कथा/कविताहरू हाउभाउ सहित पढ्न ।
	५. चित्र बनाई त्यसको लिखित वर्णन गर्न ।	❖ आफूलाई मन पर्ने चित्रहरू बनाई लिखित वर्णन गर्न ।
	६. सरल विषय वस्तुको लिखित वर्णन गर्न ।	❖ आफूले जानेसुनेका विषय वस्तुको लिखित वर्णन गर्न ।
लेखाइ	१. हिज्जे मिलाएर शब्द लेख्न ।	❖ शब्दमा वर्णहरूको क्रम र मात्रा मिलाएर लेख्न
		❖ संयुक्त वर्णको सही प्रयोग गर्न ❖ आफूले भोगेका घटना, भैरुगडा आदिमा हाउभाउ सहित अभिनय गर्न
	२. साधारण अनुच्छेदको अनुलेखन गर्न ।	❖ साधारण अनुच्छेदको अनुलेखन गर्न ।
	३. सरल वाक्यको श्रुतिलेखन गर्न ।	❖ सरल वाक्यहरू श्रुतिलेखन गर्न
	४. निर्देशन अनुसार स्वतन्त्र रूपमा रचना छोटा स्वय तयार गर्न	❖ निर्देशन अनुसार शुभकामना पत्र, चिठी, निवेदन आदि लेख्न ।
	५. पूर्णविराम, अल्पविराम, प्रश्नवाचक र उद्धरण चिह्नको प्रयोग गर्न ।	❖ पूर्णविराम, अल्पविराम प्रश्नवाचक र उद्धरण चिह्नको प्रयोग गर्न ।
	६. बान्की मिलेका वर्णहरू ठिक दुरीमा लेख्न ।	❖ बान्की मिलेका वर्णहरू ठिक दुरीमा लेख्न ।
कार्यमूलक व्याकरण (क) पद सङ्गति	१. वचन, लिङ्ग, पुरुष र आदरसँग क्रियापदको मेल गराएर बोल्न र लेख्न	❖ एकवचन र रूप बदलिएर तथा हरू लागेर बहुवचन हुने पदसँग क्रियाको मेल गर्न । ❖ पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग अनुसार क्रियाको मेल गर्न । ❖ म, त, तिमी, तपाईं, ऊ र उनी त्यो कर्तासँग उपयुक्त क्रियाको प्रयोग गर्न । ❖ बा, आमा, दाजु, दिदी, भाइ, बहिनी जस्ता पदसँग क्रियाको मेल गरेर बोल्न तथा लेख्न ❖ विशेषण र विशेषणको सङ्गति मिलाएर बोल्न र लेख्न
(ख)	२. सामान्य वर्तमान, सामान्य भूलकाल र सामान्य भविष्यत्काल प्रयोग गरी बोल्न र लेख्न ।	❖ सामान्य वर्तमान काल प्रयोग गरी बोल्न र लेख्न । ❖ सामान्य भूतकालको प्रयोग गरी बोल्न र लेख्न । ❖ सामान्य भविष्यत् कालको प्रयोग गरी बोल्न र लेख्न ।
शब्दार्थ	३. शब्दभण्डार वृद्धि गर्न ।	❖ चित्र हेरेर शब्द भन्न र लेख्न । ❖ शब्द हेरी चित्र चिन्न । ❖ प्रयोग सन्दर्भ हेरी शब्दको अर्थ बताउन

* कार्यमूलक व्याकरण बोलाइ र लेखाइका लागि मात्र हुन् ।

* * यो सिकाइ उपलब्धिले दोस्रो तहमा आफ्नो परिवेश र अन्य क्षेत्रका २५०० शब्दसम्मको शब्दभण्डार वृद्धि गरी र, अनि, जस्ता संयोजक प्रयोग गरेर छसात शब्दसम्मका वाक्य बोल्न र लेख्न सक्ने अपेक्षा गरेको छ । दोस्रो तहमा सबै विषय पढ्दा विकास हुने अपेक्षा हो । नेपाली विषयमा मात्र यी शब्दको शब्दसीमा खोजी गर्न

आवश्यक छैन तर बढी शब्द तथा वाक्य प्रयोग गर्ने पक्षमा ध्यान दिनुपर्छ ।

तेस्रो तह

क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि/विशिष्ट उद्देश्य	विस्तृतीकरण
सुनाइ	१. साधारण मौखिक निर्देशनहरू सुनेर पालन गर्न ।	<ul style="list-style-type: none"> ❖ एकै पटकमा दिएका दिशानिर्देशका कुरा सुनेर ठाउँ पत्ता लगाउन । जस्तै, सिधा पश्चिम जाऊ, चोक आएपछि दायाँ लाग, सानो गल्ली भेटे पछि सय फिट पूर्व जाऊ, भनी निर्देश गर्दा सोही अनुसार गरेर ठाउँ पत्ता लगाउन । ❖ साधारण सूचना सुनेर कसैलाई बताउन
	२. आशयगत अर्थ दिने साधारण वाक्य सुनेर त्यसको आसय बताउन ।	<ul style="list-style-type: none"> ❖ आशयगत अर्थ दिने साधारण वाक्य सुनी त्यसको आसय भन्न तथा लेख्न जस्तै : घाम डुबेभन्दा घाम अस्ताए भन्ने आशय बताउन । ❖ छोराले नाक काट्यो भन्दा छोराले इज्जत फाल्यो भन्ने आशय बताउन ।
	३. विशेष परिवेशमा भएका कुराकानी छलफल वर्णन सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन ।	<ul style="list-style-type: none"> ❖ विशेष परिवेश (जस्तै : मन्दिर, हाटबजार, मेला, भेला, जात्रा आदि) मा हुने कुराकानी छलफल, वर्णन आदि सुनेर प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न ।
	४. आफ्नो परिवेशमा आयोजना हुने कार्यक्रम सुनेर प्रतिक्रिया दिन	<ul style="list-style-type: none"> ❖ वादविवाद पुराण प्रवचन, नाटक, लोकगीत आदि सुनेर प्रतिक्रिया दिन ❖ रेडियो टेलिभिजन आदिमा प्रसारण हुने उपयोगी कार्यक्रम सुनेर प्रतिक्रिया दिन ।
	५. विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट प्रसारित उपयोगी कार्यक्रम सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन	<ul style="list-style-type: none"> ❖ संयुक्त अक्षर भएका शब्दहरूको शुद्ध उच्चारण गरी स्वाभाविक गतिमा बोलन । ❖ खेल्थ्यो, भन्थ्यो, गथ्र्यो, च्याट्ट, ट्वाक्क, खुरं, भुरं, सरं जस्ता संयुक्त अक्षरले बनेका शब्दहरू बोलन ❖ आँखा, दाँत, घाँटी, मास, बाँदर, भैसी, काँध, टाँक, भाँडा, भँडार, व्यँझनु, व्वाँसो आदि शब्दको उच्चारण गर्न ❖ अँ, चाँहि, नि जस्ता थेगो प्रयोग नगरी स्वभाविक गतिमा बोलन
बोलाइ	१. शिष्टाचारका शब्द प्रयोग गरी बोलन	<ul style="list-style-type: none"> ❖ नमस्ते/नमस्कार, तिमी, तपाईं, हजुर, धन्यवाद, माफ गर्नुहोस्, क्षमा गर्नुहोला, कृपया, हवस् आदि शब्द प्रयोग गरी बोलन र अरूले बोलेको सच्याउन ।
	२. सामान्य विषयमा धक नमानी प्रश्नोत्तर सोधपुछ कुराकानी, छलफल र वर्णन गर्न ।	<ul style="list-style-type: none"> ❖ चित्र, वस्तु, घटना, पढेका र अनुभव गरेका कुरा सिलसिला मिलाएर स्वभाविक गतिमा मौखिक वर्णन गर्न ।
	३. साधारण विषयमा हाउभाउसहित संवाद, अभिनय र उद्घोषण गर्न ।	<ul style="list-style-type: none"> ❖ स्थानीय समुदायसँग सम्बन्धित कुनै विषयमा संवाद, अभिनय वा उद्घोषण गर्न ।
	४. गति, यति लय मिलाइ गीत कविता भन्न	<ul style="list-style-type: none"> ❖ स्थानीय क्षेत्र/भाषाका गीत, कविता हाउभाउ मिलाएरपढ्न ❖ स्थानीय क्षेत्र/भाषाका कथा, गाउँखाने कथा, चुटुकिला भन्न
पढाइ	१. गति, यति, लय र भाव मिलाई पढ्न ।	<ul style="list-style-type: none"> ❖ गति, यति, लय र भाव मिलाई पढ्न ।
	२. पोष्टर भित्तेपात्रो, हस्त लिखित र विज्ञापनका सामग्री आदि पढ्न ।	<ul style="list-style-type: none"> ❖ पोष्टर भित्तेपात्रो, हस्तलिखित र विज्ञापनका सामग्री आदि पढ्न ।
	३. चिठीपत्र, समाचार र अन्य विवरणहरू पढ्न ।	<ul style="list-style-type: none"> ❖ चिठीपत्र, समाचार र अन्य विवरणहरू पढ्न ।

क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि/विशिष्ट उद्देश्य	विस्तृतीकरण
	४. बाल साहित्यहरू सस्वर र मौनरूपमा पढ्न ।	❖ बाल साहित्यहरू सस्वर र मौनरूपमा पढ्न
लेखाइ	१. चिन्न र अन्य विषय वस्तुको लिखित वर्णन गर्न ।	❖ आफूलाई मन पर्ने चित्र तथा विषय वस्तुको लिखित वर्णन गर्न ।
	२. हिज्जे मिलाएर शब्द लेख्न ।	❖ छ्य-क्ष, व, ब/श,ष,स,को सही प्रयोग गर्न ❖ संयुक्त अक्षरको सही प्रयोग गर्न । ❖ चन्द्रबिन्दु र शिरबिन्दुको प्रयोग गर्न । ❖ परिचित शब्दहरू द्वस्वदीर्घ मिलाएर लेख्ने ।
	३. बान्की मिलेका अक्षरहरू ठिक दुरीमा लेख्न ।	❖ बान्की मिलेका अक्षरहरू ठिक दुरीमा लेख्न ।
	४. शुद्ध र सफासँग अनुलेखन गर्न	❖ शुद्ध र सफासँग अनुलेखन गर्न ।
	५. सरल अनुच्छेदको श्रुतिलेखन गर्न	❖ सरल अनुच्छेदको श्रुतिलेखन गर्न ।
	६. निर्देशनका आधारमा र स्वतन्त्र रूपमा छोटो रचना तयार गर्न ।	❖ निर्देशनका आधारमा र स्वतन्त्र रूपमा छोटो रचना तयार गर्न । ❖ निमन्त्रणा पत्र, शुभकामना पत्र, चिठी, विद्यालयलाई निवेदन, दैनिकी वर्णात्मक प्रबन्ध आफूलाई मनपर्ने कथा आदि रचना गर्न ❖ समूहमा भित्तेपात्रो लेख्ने र सम्पादन गर्न ।
	७. पूर्णविराम, अल्पविराम र प्रश्नवाचक, उद्धरण र विस्मयादिबोधक चिह्नको प्रयोग गर्न	❖ पूर्णविराम, अल्पविराम र प्रश्नवाचक, उद्धरण र विस्मयादिबोधक चिह्नको प्रयोग गर्न
★ कार्यमूलक व्याकरण (क) पदसङ्गति	२१. वचन लिङ्ग, पुरुष र आदरसँग क्रियापदको मेल गराएर बोल्ने र लेख्न	❖ एक वचनका दुईभन्दा बढी पदबाट बहुवचन अर्थ दिने कर्तासँग क्रियाको मेल गर्न । ❖ पुलिङ्ग, स्त्री लिङ्ग र नपुङ्सक लिङ्ग अनुसार क्रियाको मेल गर्न । ❖ प्रथम पुरुष, मध्यम पुरुष र उत्तम पुरुषसँग क्रियाको मेल गर्न । ❖ आदर पदसँग क्रियाको मेल गर्न । ❖ विशेषण र विशेषणको सङ्गति मिलाएर बोल्न र लेख्न ।
क्रियाका काल	२२. सामान्य वर्तमान, सामान्य भूतकाल र सामान्य भविष्यतकाल प्रयोग गरी बोल्न र लेख्न ।	❖ सामान्य वर्तमानकाल प्रयोग गरी बोल्न र लेख्न । ❖ सामान्य भूतकाल प्रयोग गरी बोल्न र लेख्न । ❖ सामान्य भविष्यतकाल प्रयोग गरी बोल्न र लेख्न ।
★ ★ शब्दार्थ र वाक्यमा शब्द सङ्ख्या	२३. शब्दार्थमा वृद्धि गर्न	❖ चित्र हेरेर शब्द भन्न र लेख्न ❖ शब्द हेरेर चित्र चिन्न ❖ प्रयोग सन्दर्भ हेरी शब्दको अर्थ बताउन ❖ र अनि, पनि जस्ता संयोजक प्रयोग गरी सातआठ शब्दका वाक्य बोल्न र लेख्न

★ कार्यमूलक व्याकरण बोलाइ र लेखाइका लागि मात्र हुन् ।

★ ★ वैकल्पिक विद्यालय कार्यक्रम अन्तर्गत अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षाको तेस्रो तहमा सबै विषय पढेपछि ३००० शब्दसम्मको शब्दभण्डार वृद्धि हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

द. शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया

प्राथमिक तहको भाषा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा प्रशस्त अभ्यासको आवश्यकता पर्ने भएकाले यस तहमा सुनाइ र बोलाइका लागि कुराकानी, छलफल, प्रश्नोत्तर अभिनय तथा भूमिका निर्वाह, खेल, खोज जस्ता सिकारु केन्द्रित शिक्षण विधिको उपयोग गरिने छ । पढाइ र लेखाइ सिप विकासका लागि आवश्यकतानुसारका पढाइ र लेखाइसँग सम्बन्धित कार्यकलाप गराइने छ । प्राथमिक तहका सिपगत साभ्ना शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाका सम्भावित कार्यकलाप यसप्रकार छन् :

(क) सुनाइ शिक्षणका सम्भाव्य कार्यकलापहरू :

- सिकारुलाई आँखा चिम्लन लगाई विभिन्न आवाज सुनाएर पहिचान गर्न लगाउने,
- विभिन्न आवाजहरू सुनाएर त्यस अनुसार नक्कल गर्न लगाउने,
- सिकारु र उसको घरपरिवारका बारेमा प्रश्नोत्तर गर्ने,
- विभिन्न निर्देशनहरू दिएर सोही अनुसार गर्न लगाउने,
- गफ, कुराकानी सुनाएर प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न लगाउने,
- विभिन्न रमाइला कथा, कविता आदि सुनाएर बालकविता गाउन र कथा भन्न लगाउने,
- विभिन्न विषय वस्तु, घटना आदि सुनाएर त्यसका मुख्य मुख्य कुरा भन्न लगाउने,
- विभिन्न विषय वस्तु, घटना आदिका बारेमा प्रश्नोत्तर र छलफल गराउने,
- अन्ताक्षरी आदि शब्द खेल खेलाउने,
- अक्षर, शब्द, वाक्य र अनुच्छेदको श्रुतिलेखन गराउने,
- विद्युतीय सञ्चार साधनका कार्यक्रम सुनाएर प्रश्नोत्तर र छलफल गराउने ।

(ख) बोलाइ शिक्षणका सम्भाव्य कार्यकलापहरू :

- वर्ण, अक्षर र शब्दको उच्चारण गर्न लगाउने,
- कुनै विषय वस्तुका सम्बन्धमा प्रश्नोत्तर गराउने,
- सिकारुलाई विभिन्न वस्तु सङ्कलन गर्न लगाएर ती सामग्रीका बारेमा छलफल गर्न लगाउने,
- बाल गीतहरू गति, यति, लय मिलाई वाचन गरी सुनाउने र सिकारुले सुनेजानेका त्यस्तै गीत गाउन लगाउने,
- बाल कथाहरू वाचन गरी सुनाउने र सिकारुहरूले सुनेजानेका बाल कथा भन्न लगाउने,
- सिकारुले देखे, सुनेका र अनुभव गरेका वस्तु, घटना, चित्र आदिका बारेमा वर्णन गर्न लगाउने,
- साथीभाइ र समूहमा कुराकानी र छलफल गर्न लगाउने,

- वादविवाद, अभिनय, भूमिका निर्वाह र उद्घोषण गर्न लगाउने,
 - कुनै सामान्य समस्या दिएर तर्क गर्न लगाउने ।
- (ग) पढाइ शिक्षणका सम्भाव्य कार्यकलापहरू :
- विभिन्न आकार र स्वरूपका वस्तु तथा चित्र देखाई फरक छुट्याउन लगाउने,
 - वस्तु र अक्षर सम्बन्धित गराएर अक्षर चिन्न अभ्यास गराउने,
 - अक्षर, शब्द छनोट गर्ने, जोडा मिलाउने खेल खेलाउने,
 - गोजीतालिकामा आकार, इकारपत्ती राखी त्यसमा अक्षरपत्ती जोड्दै मात्रा चिनाउने,
 - गोजीतालिका प्रयोग गरी शब्दपत्तीहरूको मध्यमबाट शब्द पढ्न लगाउने,
 - गोजीतालिकामा शब्दहरू राखी वाक्य बनाउने र पढ्ने अभ्यास गराउने,
 - गीत, कथा, संवाद आदिका अंश छानी गति, यति, लय र हाउभाउसहित सस्वर पढ्न लगाउने,
 - स-साना विवरण, सूचना, पाठ आदिको आशय बुझ्ने गरी पढ्न लगाएर प्रश्नोत्तर गर्ने,
 - पाठ पढ्न लगाएर त्यसमा भएका कुराहरूको सूची बनाउन लगाउने,
 - पढेका कुराको अर्थ र आशय भन्न लगाउने,
 - अनुच्छेद दिएर पढ्न लगाएर सोधिएका प्रश्नको उत्तर लेख्न लगाउने,
- (घ) लेखाइ शिक्षणका सम्भाव्य कार्यकलापहरू :
- विभिन्न धर्का र आकार (त्रिभुज, वृत्त, चतुर्भुज, आदि) लेख्न लगाउने,
 - मन परेका चित्र कोर्न लगाएर त्यसको नाम समेत लेख्न लगाउने,
 - वर्णमालाका वर्णहरू लेख्न लगाउने,
 - शब्दको क्रम नमिलेका वाक्य दिएर क्रम मिलाई लेख्न लगाउने,
 - प्रश्नको उत्तर लेख्न लगाउने,
 - चित्र, वस्तु तथा वातावरण वर्णन गरी लेख्न लगाउने,
 - शब्द, वाक्य र छोटो अनुच्छेदको अनुलेखन गराउने,
 - अक्षर, शब्द र वाक्यको श्रुतिलेखन गराउने,
 - बुँदा, प्रश्न आदिका आधारमा साधारण चिठी, निवेदन, प्रबन्ध आदि लेख्न लगाउने,
 - सिकारुलाई आफ्नो इच्छा अनुसारको लिखित रचना तयार गर्न लगाउने,
 - अरूले लेखेको सामग्री सम्पादन गर्न लगाउने,

- भित्तेपत्रिका तयार गर्न लगाउने ।

९. सिकारु मूल्याङ्कन :

प्राथमिक तहमा सिकारुको भाषिक सिपको मूल्याङ्कन निम्न लिखित तरिकाले गरिन्छ :

सुनाइ

सुनाइ सिप विकासका सम्भाव्य मूल्याङ्कन प्रक्रिया निम्नानुसार हुने छन् :

- भनेका कुरा सिकारुले रुचि लिएर सुनेको छ/छैन अवलोकन गर्ने,
- सोधेका कुराको जवाफ सुन्ने,
- समूह छलफलमा सिकारुको सहभागिता अवलोकन गर्ने,
- निर्देशन अनुसार सिकारुले ठिक ढङ्गले गरेनगरेको अवलोकन गर्ने,
- श्रुतिलेखन गराएर जाँच्ने,
- बाल गीत गाएर सोही अनुसार गाउन लगाउने,
- कथा, घटना विवरण आदि सुनाएर मुख्य मुख्य कुरा भन्न लगाउने,
- विद्युतीय सञ्चार माध्यमका कार्यक्रम सुनाएर मुख्य कुरा भन्न लगाउने ।

बोलाइ

बोलाइ सिप विकासका सम्भाव्य मूल्याङ्कन प्रक्रिया निम्नानुसार हुने छन् :

- अक्षर र शब्दको उच्चारण ठिक ढङ्गले गरेनगरेको सुन्ने,
- सोधेका कुराको जवाफ सुन्ने,
- समूह छलफलमा सिकारुको सहभागिता अवलोकन गर्ने,
- बाल गीत गाउन लगाउने,
- बाल कथा, चुट्किला आदि भन्न लगाउने,
- वस्तु चित्र घटना वर्णन गर्न लगाउने,
- उपयुक्त विषय वस्तु/समस्या दिएर तार्किक अभिव्यक्ति गर्न लगाएर,
- उपयुक्त विषय वस्तु दिई संवाद, वादविवाद र उद्घोषण गर्न लगाएर अवलोकन गर्ने,
- हाउभाउसाथ अभिनय गर्न लगाएर अवलोकन गर्ने ।

पढाइ

पढाइ सिप विकासका सम्भाव्य मूल्याङ्कन प्रक्रिया निम्नानुसार हुने छन् :

- कालो/सेतोपाटीमा वा अक्षरपत्तीमा लेखिएका अक्षर पढ्न लगाउने,
- अक्षर तथा शब्दपत्तीको खातबाट कुनै खास अक्षर र शब्द छान्न लगाउने,
- शब्द र चित्रको जोडा मिलाउन लगाउने,
- शब्द र वाक्य पढ्न लगाउने,
- पाठभित्र वा बाहिरका कविता र उपयुक्त अनुच्छेद छनोट गरी गति, यति र लय सस्वरवाचन गर्न लगाएर सुन्ने,
- पाठ्य पुस्तकभित्र वा बाहिरका पाठ्य सामग्री पढ्न लगाएर बोध प्रश्न सोध्ने ।

लेखाइ

लेखाइ सिप विकासका सम्भाव्य मूल्याङ्कन प्रक्रिया निम्नानुसार हुने छन् :

- विभिन्न आकार (घेरा, धर्का आदि) र चित्र कोर्न लगाएर जाँच्ने,
- अक्षर, शब्द र वाक्य लेख्न लगाएर जाँच्ने,
- अनुलेखन गराएर जाँच्ने,
- शब्दको अर्थ र प्रश्नको उत्तर लेख्न लगाएर जाँच्ने,
- अनुच्छेद लेख्न लगाएर जाँच्ने,
- कुनै विषय वस्तु र अनुभव गरेका कुरा वर्णन गर्न लगाएर जाँच्ने ।
- स्वतन्त्ररूपमा कथा, कविता, प्रबन्ध लेख्न लगाएर जाँच्ने,
- चिठी र निवेदन लेख्न लगाएर जाँच्ने,
- सिकारुले तयार गरेका रचना र भित्तेपात्रो आदि जाँच्ने,
- अरूले लेखेका सामग्री सम्पादन गर्न लगाउने,

कार्यमूलक व्याकरण

तह अनुसारको बोलाइ र लेखाइका क्रियाकलाप अवलोकन गर्ने

उपर्युक्त अनुसारका सिपको मूल्याङ्कनका साधनहरू गृहकार्य, कक्षाकार्य, कक्षा सहभागिता, व्यावहारिक परिवर्तन, उपलब्धि परीक्षा आदि हुने छन् ।

Alternative Primary Education Flexible Schooling Program English

Introduction

By far, many children of primary school age either do not attend formal primary schools or just drop out for various obvious reasons. Many of them are engaged in wage earning activities or they are busy in household chores and helping other elderly members of their families. Flexible Schooling Program (FSP) is initiated by Non-Formal Education Centre (NFEC) to provide alternative opportunity to the out-of-school children of 8-14 years age group to complete 5 years primary education within 3 years. The formal 5 years primary school curriculum has been condensed into three years course. Alternative Primary Education English Course has been developed along with other core primary subjects by incorporating all the learning outcomes from the five-year primary English curriculum in condensed form of three years, namely, year one, year two and year three.

Learning Outcomes for Alternative Primary Education English Course

Skills	Level One	Level Two	Level Three
Listening	<ul style="list-style-type: none">• Listen and imitate English sounds, words and phrases frequently used in day-to-day life• Listen to different voices and accents and respond to them verbally and non verbally• Listen and respond to both positive and negative questions verbally and non verbally• Listen to a short speech or conversation and gather key information from it• Follow simple stories and visual clues.	<ul style="list-style-type: none">• Respond to a wide variety of questions, instructions and commands• Listen and enjoy stories, songs, etc• Locate specific information (names, dates, time, etc) from different kinds of listening texts, radio, TV, telephones, etc.• Follow directions	<ul style="list-style-type: none">• Understand and enjoy a variety of short texts spoken in formal as well as informal situations• Locate specific information (names, dates, time, etc) from different kinds of listening texts, e.g. Radio, TV, telephones, etc.• Follow instructions, directions in a local context

Skills	Level One	Level Two	Level Three
Speaking	<ul style="list-style-type: none"> • Sing a song or recite a chant by imitation • Reproduce what the teacher has said • Ask short, simple questions and respond to them • Name objects, things, actions, etc and describe them by using adjectives and adverbs • Take part in simple conversation with the teacher and friends • Talk about themselves, family members and other subjects of their interest in simple English 	<ul style="list-style-type: none"> • Take part in short conversations using polite words • Talk about themselves, people and objects around them • Ask for and give information about their needs and interests • Make telephone calls and respond to telephone queries • Tell the time, names of the days and months • Talk with confidence 	<ul style="list-style-type: none"> • Use simple language for a varieties of communicative functions • Name objects, things, people actions, etc and describe them orally • Speak a few sentences on a give topic • Narrate events in simple language • Speak with correct pronunciation, stress and intonations in speech
Reading	<ul style="list-style-type: none"> • Identify and say aloud the lower and upper case letters • Read words and simple sentences with understanding • Read and do different kinds of task eg. Answering verbally, matching, acting, etc • Read and enjoy simple stories and dialogues • Read simple text messages in digital forms e.g. sms, emails, etc. • Locate specific information in the reading texts such as notice, pamphlets, news articles, etc 	<ul style="list-style-type: none"> • Read silently various types of texts with understanding • Guess the meanings of unfamiliar words and phrases • Develop interest in reading short stories, poems, letters, SMS, etc • Look up words in a dictionary skillfully • Locate specific information from notices, pamphlets, news articles, Internet as well 	<ul style="list-style-type: none"> • Read different types of texts silently and extract information from them • Read and enjoys stories, poems, dialogues, piece of news, SMS, emails, etc • Read and interpret charts, tables, menus, etc • Develop reading sub-skills (skimming, scanning, etc) • Look up words in a dictionary skillfully

Skills	Level One	Level Two	Level Three
Writing	<ul style="list-style-type: none"> • Hold pencils, pens conveniently and gain control to write letters and words • Copy letters (lower and upper case), words and sentences • Write short sentences independently about themselves and their family • Write dictated letters, words or sentences 	<ul style="list-style-type: none"> • Write short, simple personal letters (thank you, invitation, etc) • Use regular punctuations (Full stops, question marks and capitalization, etc) • Write about themselves, people, places or things of their interests with the help of clues • Develop short stories, dialogues, paragraphs with the help of clues 	<ul style="list-style-type: none"> • Write short, simple personal letters, application letter (thank you notes, invitation, etc) • Narrate a sequence of events coherently with appropriate connectives and punctuations • Describe people, places and things correctly • Compose SMS and emails • Use regular punctuations (Full stops, question marks and capitalization, etc)

Order and Scope of Language Functions

Level: One

S.N.	Language functions	Language/Structure
1.	Greeting and leave taking	Good morning/afternoon (name/children) Hello, How are you? I'm fine. Thank you. Goodbye, Bye, Good night
2.	Introducing and naming.	What's your/his/her name? I'm ____. It's ___ / She's ___ Hello, I'm ____. I'm a girl. This is _____.
3.	Giving simple commands.	Sit down please. Stand up! Please come here. Be quiet Do this/that.
4.	Describing/asking about occupations	What's Mrs. Thapa? She's a nurse. Are you a teacher? No I'm not. I'm a student
5.	Discriminating using "Which....?"	Which one is red? This one is. Which one is your book? That one.
6.	Asking and answering about actions	What is he wearing? A blue shirt. What's he looking at? He is looking at a picture. Is he reading a book? No, he isn't. He's reading a newspaper. What's she doing? She's riding a bike.
7.	Counting 1-100	How many are there? What comes after twenty three? Count the stones. What's this number? It's fifty.
8.	Describing, asking and answering about location. (in, on, under)	Where's the book? Where is it? Where are they? It's in the bag/on the table/ under the box. "On the table". There are two books on the table. Put.... Is it on the floor? Yes, it is. It's here. It's there.
9.	Asking and answering about ages.	How old is your father? He's thirty five.
10.	Giving and obeying positive and negative commands and instructions	Don't run please. Open your book at page twenty. Fold the paper like this. Don't put the book there. Please clean the board. Don't open the window.

S.N.	Language functions	Language/Structure
1.	Asking and answering about presents actions and positions or movement	Where are you going? I'm going to school. He's running home. He's walking to the bazaar. Where is the cat sitting? Under the table. There is a girl swimming in the river. She's cooking. Where is she? In the kitchen.
2.	Discriminating persons	He's...She's....They're....You're...We're...She's in there. He's a farmer. Where are you? What are they?
3.	Describing using adjectives and their opposites	It's a clean shirt. They're red. Which bus is big? This one. Is this a long ruler? No, it isn't. It's short. Point to the easy sum.
4.	Giving information and asking about immediate possession	I've got a crayon. Have you got a pencil? Yes, I have. No, I haven't. Has he got a brother? No, he hasn't. He's got two sisters.
5.	Describing a scene or picture	There's a book on the table. There are six birds. There's a girl sitting under the tree.
6.	Describing location	The boy's behind the door. She's in front of the house. I'm sitting near Maya. It's on top of the bus. (Also in, on, under) It's here. There it is! Where is the cat? Where's Ram? Is the dog behind the tree? He's inside/outside.
7.	Telling the time	What time is it? What's the time? It's six o'clock. It's half past four. (O'clock and half past only). It's school time/ break time/supper time/ play time/going home time. It's ten o'clock. I'm standing in line. It's one o'clock. I'm playing a game.
8.	Describing immediate past action and location	It was on the floor. Now it's on the table. I was running. Now I'm sitting down. What was he doing? What were they doing? What were they doing? They were talking. Where were you at eight o'clock? I was at home.
9.	Talking about the days of the week	What day is it today? What day was it yesterday? It was... It's.... Its my birthday. Tomorrow's Saturday/ holiday.
10.	Asking and answering "who" questions.	Who's running? Ram is. Who's under the bench? Gita is.
11.	Listening to and retelling stories	The giant opened the door. Now he's looking for Ram. What's he doing now? Look.

Level: Two

S.N.	Language functions	Language/Structure
1.	Apologising	I'm sorry. That's all right. Ok.
2.	Warning and surprise	Be careful!, Look out!, Watch out!, Wow!, What a big elephant! Look at that!
3.	Interrupting or getting attention	Excuse me. Can I help you? Excuse me please!
4.	Congratulating and praising.	Happy birthday! Well done! Excellent! That's better.
5.	Telling the time	When did you go home? At quarter to two. What's the time? It's nine o'clock. What's Ram doing? (Half, quarter, past, to)
6.	Expressing ability	Can you swim? Yes, I can. No, I can't. I can see two birds. Fish can swim, but cats can't. Can Ram climb to the top? No, he can't.
7.	Asking for permission and objects	Please, can I sit down/have a crayon/clean the board/carry your books? Yes, of course. No I'm sorry. You can't.
8.	Describing actions involving known pronouns or objects	I can see her. Please give this to him. He put them in his pocket. Please give me a pencil. The teacher is talking to (you, her, him, me)
9.	Narrating, asking and answering about past events	What did you do at six o'clock last night? I read my book. Did you come to school yesterday? Yes, I did/No, I didn't. He didn't open the door, he opened the window. It was hot. They were on the table. Tell me what the fox did? It...
10.	Giving directions	Right, left, straight on
11.	Asking and answering with a choice	Is this an apple or an orange? Is he walking or running? He's running. Is it red or blue? It's blue. Are you happy or sad? I'm happy. Is it in my right hand or my left hand?
12.	Relating objects, with also, same and different.	They are the same. It's different. That's also a book.
13.	Describing weather.	It's sunny/windy/ rainy/cloudy. The sun's shining. It's hot/ cold. It isn't raining. It was hot yesterday. It was a very cold morning....
14.	Using numbers to one thousands	It's two hundred and six. Please write four hundred and twenty.
15.	Describing future	I'll return your book tomorrow. She'll go to Pokhara next week.
16.	Using telephone	Hello, can I speak to Hello, this is..... speaking.

Level: Three

S.N.	Language functions	Language/Structure
1.	Expressing wants	I want a book, please. Do you want some rice? Yes, please.
2.	Asking and answering about reasons	Why did he run away? He ran away because he was afraid. Why are you happy today? I am happy today because I learnt to greet in English.
3.	Talking about the future	I am going to make a greeting card. I will clean the chalk board. Will you come tomorrow?
4.	Describing with possessive pronouns	Whose book is this? It's mine/yours/hers, etc
5.	Describing location and giving directions	It's between the library and the tea shop. My house is next to Ram's. Go straight. Turn right. The library is on your left.
6.	Talking about months and seasons	It is December. It's winter. It's very cold. The first month of the year is January.
7.	Talking about prices, times, days, menus, etc	It costs ten rupees. How much did you pay for this? I paid it Rs 150. What is special in today's menu? What day is today?
8.	Reminding and confirming	Don't do that, will you? Remember to your home work, will you? Your daughter is a nurse, isn't she?
9.	Narrating series of events	I woke up. Then I dressed and went for morning walk.
10.	Describing quantities	A bag of cement, a jar of honey, a packet of tea, a kilo of sugar, one liter of oil, etc
11.	Describing people	My younger daughter is very beautiful. She is 4 years old. She always laughs when I call her <i>fuchhi</i> .
12.	Describing frequency	I sometimes/never/always/ brush my teeth. I always drink boiled water. I never eat stale food.
13.	Expressing likes and dislikes	I like cooking. I do not like teasing others. Do you like eating uncooked vegetables? Yes, or No, I don't.
14.	Expressing obligation	You must obey social rules. We mustn't laugh at disable people.

वैकल्पिक विद्यालय शिक्षा पाठ्यक्रम
अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम
विज्ञान, स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा

१. परिचय

शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्यहरूमध्ये प्रत्येक व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभा र व्यक्तित्व विकासको सम्भावनालाई प्रस्फुटन गर्न सहयोग गर्ने र समाजको आधुनिकीकरणमा सहयोग गरी देश निर्माणका निम्ति मानव संसाधनको विकास गर्ने उद्देश्य पुरा गर्न तथा विज्ञान, सूचना प्रविधि, वातावरण र स्वास्थ्य सम्बन्धी आधारभूत ज्ञान तथा जीवनोपयोगी सिपको विकास गर्ने प्राथमिक तहको शिक्षाको उद्देश्य पुरा गर्न विज्ञान, स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा विषयको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । विद्यालय सेवाभन्दा बाहिर रहेका उमेर ढल्केका ८ देखि १४ वर्ष उमेर समूहका सहभागीहरूको लागि अनौपचारिक मोडमा वैकल्पिक प्राथमिक शिक्षाको रूपमा अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९ को आधारमा तयार भएको पाठ्यक्रम अनुसार सञ्चालन हुँदै आएकोमा प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९ मा परिमार्जन भई २०६२ बाट १-३ मा र २०६५ बाट ४-५ मा लागु भइसकेकाले सोही बमोजिम यस क्षेत्रमा कार्यरत विषय विशेषज्ञ, लेखक तथा सरोकार वालाहरूको सहभागिता र सुझावको आधारमा अनौपचारिक मोडमा पनि पाठ्यक्रम परिमार्जन गरी यो नयाँ पाठ्यक्रम तयार पारिएको छ ।

(अ) विज्ञान तथा वातावरण

विज्ञानले व्यवस्थित रूपमा गरिएको अनुसन्धानको आधारभूत ज्ञान, प्रक्रियागत सिप र वैज्ञानिक व्यवहार र सिद्धान्त सिक्न सहयोग गर्दछ ।

यस परिमार्जित पाठ्यक्रमद्वारा वैकल्पिक माध्यमबाट शिक्षा प्राप्त गर्ने बाल बालिकाहरूलाई प्राथमिक तह देखि नै विज्ञानको आधारभूत ज्ञान, सिप र अभिवृत्ति, सूचना र प्रविधि सम्बन्धी सामान्य जानकारी, प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण र सदुपयोग गर्ने बानीको विकास, प्राकृतिक प्रकोपबाट बच्ने उपायको खाजी गर्ने तथा जीवन र वातावरणबिचको अन्तरसम्बन्धका बारेमा जानकारी गराउने उद्देश्य राखिएको छ । त्यसैले यस विषयको पाठ्यक्रममा निम्न लिखित छ ओटा क्षेत्रहरू समावेश गरिएको छ । त्यसैको आधारमा विषयबस्तुको चयन गरिन्छ ।

(क) सजीव वस्तुहरू

(ख) वातावरण

(ग) पदार्थ र शक्ति

(घ) पृथ्वी र अन्तरिक्ष

(ङ) सूचना प्रविधि

(च) सामान्य स्थानीय प्रविधि

२. तहगत साधारण उद्देश्यहरू

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम पुरा गरेपछि बाल बालिकाहरू विज्ञान तथा वातावरण विषयमा निम्न लिखित कार्यहरू गर्न सक्षम हुनेछन् :

१. सजीव वस्तुहरूका सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गर्नका लागि वैज्ञानिक तरिकाहरूको खोजी गर्न तथा अपनाउन,
२. वातावरणमा पाइने सजीव र निर्जीव वस्तुहरूको महत्त्व बुझी संरक्षण र सदुपयोग गर्ने तरिकाहरू खोजी गर्न र अपनाउन,
३. पदार्थ र शक्तिका सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गर्नका लागि सरल र वैज्ञानिक तरिका तथा प्रक्रियाहरू अपनाउन,
४. ऋतु तथा मौसम परिवर्तनका कारण र त्यसबाट सजीव, निर्जीव, जमिन, पानी र हावामा हुने परिवर्तन तथा मानिसमा पर्ने असर बताउन,
५. पृथ्वी र अन्तरिक्षबारे सामान्य जानकारी प्राप्त गर्न,
६. सूचना प्रविधिका सम्बन्धमा सामान्य जानकारी प्राप्त गर्न र महत्त्व बताउन,
७. सामान्य स्थानीय प्रविधिबारे सामान्य जानकारी प्राप्त गर्न र महत्त्व बताउन ।

३. तहगत विशिष्ट उद्देश्य

(क) पहिलो तहका विशिष्ट उद्देश्यहरू :

१. सजीव वस्तुका लक्षणहरू चिन्न र छुट्याउन,
२. विभिन्न सजीव वस्तुहरू चिनेर चित्र कोर्न र रङ्ग्याउन,
३. घरपालुवा र जङ्गली जनारवरलाई वर्गीकरण गर्न,
४. जनावरहरूले खाना खाने तरिका बताउन,
५. जनावरको चालको तरिका बताउन,
६. बिरुवाका विभिन्न भागको पहिचान गरी वर्गीकरण गर्न,
७. मानिसले जनावर र वोटबिरुवाबाट पाउने फाईदा बताउन,
८. वरपरको वातावरण अवलोकन गरी फोहर हुने कारणहरू बताउन ,
९. वातावरण सफा राख्ने उपायहरू बताउन,
१०. ज्ञानेन्द्रियको प्रयोग गरी वरपरका वस्तुहरू चिन्न र सूची बनाउन,

११. वस्तुहरूको रङ्ग, स्वाद, गन्ध, आकार, साइज,कडा, नरम, तातो र चिसोको आधारमा समूह छुट्याउन र तुलना गर्न,
१२. ताप र प्रकाशका स्रोतहरू पहिचान गरी उपयोगिता बताउन,
१३. चलेको हावा र पानीको उपयोगिता बताउन,
१४. विभिन्न मौसममा आफ्नो वरपर हुने बोटबिरुवा र जनावरको अवलोकन गरी तिनीहरूको परिवर्तनको अभिलेख राख्न,
१५. दिन र रातमा सूर्य, चन्द्रमा र ताराको अवलोकन गरी परिवर्तन बताउन,
१६. मौसम (घाम, पानी, बादल, हावा) जनाउने चित्र लेख्न,
१७. मौसम तथा जमिनका अवस्थाहरू (छाया, ओसिलो, पारिलो र सुख्खा) घाम तथा हावामा भरपर्ने कुरा बताउन,
१८. पृथ्वीको सतह (जमिन र पानी) को बनोट बारेमा बताउन,
१९. सूचनाको परिचय दिन,
२०. सञ्चारका साधनहरू चिन्न,
२१. सूचनाको महत्त्व बताउन,
२२. प्रविधिको परिचय दिन,
२३. आफ्नो घर तथा वरपर वातावरणमा सञ्चालित स्थानीय प्रविधिको सूची बनाउन,
२४. स्थानीय प्रविधिको महत्त्व बताउन,
२५. कम्पोष्ट मल तयारी, सान (धार) लगाउने प्रविधिको महत्त्व बताउन ।

(ख) दोस्रो तहका विशिष्ट उद्देश्यहरू

१. जनावर र बिरुवाहरूको लक्षणका आधारमा तुलना गर्न,
२. विभिन्न जनावरहरूको वास्थान अनुकूलका अङ्गहरू चिन्न,
३. जनावरहरूको बासस्थान र खाना खाने बानीको आधारमा वर्गीकरण गर्न,
४. जमिन र पानीमा पाइने बिरुवाहरूको लक्षण र अनुकूलता पहिचान गर्न,
५. विभिन्न मौसममा देखिने जनावर र बिरुवाहरू चिनी वर्गीकरण गरी सूची बनाउन,
६. जीवन प्रक्रियाको सामान्य परिचय दिन र जनावर तथा बिरुवाको जीवन प्रक्रियाको महत्त्व वर्णन गर्न,
७. बिरुवाको विकासको चरणहरूको अवलोकन गरी अभिलेख राख्न ।
८. बिरुवाका विभिन्न भागहरूको चित्राङ्कन र नामाङ्कन गर्न ।

९. जनावर बिस्वाको अन्तर सम्बन्धको महत्त्व बताउनु,
१०. प्राकृतिक प्रकोपको परिचय, असर र यसबाट बच्ने उपाय बताउनु ,
११. जनावर, बिस्वा र वातावरणबिचको अन्तरसम्बन्ध बताउनु,
१२. दैनिक जीवनमा प्रयोग हुने अदीप्त, पारदर्शकता, कणदार, रेशादार, फुट्ने, नफुट्ने र घुलनशील वस्तुहरूको वर्गीकरण गरी तिनको प्रयोग बताउनु,
१३. वस्तुको तौल लम्बाइ र आयतन नाप्न र तुलना गर्न,
१४. तापको असरबाट वस्तुको अवस्था र आयतनमा हुने परिवर्तनबारे प्रदर्शन गर्न,
१५. चलेको हावा र पानीको उपयोगिता बताउनु,
१६. दिन र रात हुने कारण प्रदर्शन गरी व्याख्या गर्न,
१७. सूर्यको स्थिति र वस्तुको छाँयाको लम्बाइको सम्बन्धमा व्याख्या गर्न,
१८. चन्द्रमाको परिवर्तित आकारको अवलोकन गरी चित्र लेख्न र अभिलेख राख्न,
१९. सूर्यको प्रकाशका सम्बन्धमा बताउनु,
२०. पृथ्वीको बनोट र बाह्य तहका सम्बन्धमा बताउनु,
२१. पानीको विभिन्न रूपका सम्बन्धमा बताई क्रियाकलाप गर्न,
२२. माटोमा पाइने वस्तुहरूको सूची बनाउनु,
२३. सूचना प्रवाहका साधनहरूको कार्य बताउनु,
२४. एकोहोरो र दोहोरो सूचना प्रणालीको परिचय दिई यस अन्तर्गत पर्ने साधनहरूको वर्गीकरण गर्न,
२५. पानी घट्ट, पानीमिल जस्ता प्रविधिको परिचय दिई उपयोगिता बताउनु ।

(ग) तेस्रो तहका विशिष्ट उद्देश्यहरू

१. ढाड भएका जनावरहरू पहिचान गरी वर्गीकरण गर्न र तिनीहरूका लक्षणहरू वर्णन गर्न,
२. ढाड नभएका जनावरहरू पहिचान गरी वर्गीकरण गर्न र तिनीहरूका लक्षणहरू वर्णन गर्न,
३. जनावर र बिस्वाको कोषको सामान्य चित्र कोर्न र यसको बनावट वर्णन गर्न,
४. फुल पार्ने जनावर (सामान्य किरा, पुतली वा लामखुट्टे) को जीवनचक्रको विभिन्न अवस्थाहरू अवलोकन गरी पहिचान गर्न र ती अवस्थाहरूको लक्षण बताउनु,
५. एक दलीय र दुई दलीय बिस्वाहरू पहिचान गर्न र तिनीहरूको लक्षणहरूको सूची तयार गर्न,

६. बिरुवाका विभिन्न भागहरूको पहिचान गरी तिनीहरूको कार्य वर्णन गर्न,
७. जनावर र बिरुवाको सामान्य जीवन प्रक्रिया वर्णन गर्न,
८. जनावर र बिरुवाहरूबिचको अन्तरसम्बन्धको उदाहरण दिन र एक अर्काको महत्त्व वर्णन गर्न,
९. घरायसी वातावरण र समुदायिक वातावरणको अवलोकन गरी मानिसको क्रियाकलापले वातावरणमा पारेको प्रभाव अवलोकन गरी वर्णन गर्न,
१०. वातावरण संरक्षणका उपायहरू बताउन र व्यवहारमा अवलम्बन गर्न,
११. नाप्ने भाडाको प्रयोग गरि तरल पदार्थको मात्रा नाप्न र तुलना गर्न,
१२. आफ्नो वरपरका वस्तुहरूको आकार, क्षेत्रफल, आयतन र तौल नाप्न र तुलना गर्न ,
१३. दैनिक जीवनमा तापको असरले बस्तुको अवस्थामा हुने परिवर्तनको उदाहरण बताउन,
१४. दैनिक जीवनमा प्रयोग हुने शक्तिका विभिन्न स्रोतहरू, यसको असर र उपयोगिता वर्णन गर्न,
१५. विभिन्न किसिमका शक्तिको सदुपयोग र बचत गर्ने तरिकाहरू अपनाउन,
१६. शक्तिका स्रोतहरू (नवीकरणीय र अनवीकरणीय) बिच फरक छुट्याई उदाहरण बताउन,
१७. मौसमलाई असर पार्ने कारक तत्त्वहरूको व्याख्या गर्न,
१८. विभिन्न किसिमको बादलको पहिचान गरी चित्र कोर्न,
१९. मौसम अनुमान गर्ने उपायहरूको वर्णन गरी अनुमान गर्न,
२०. मौसमको अवलोकन गरी पहिचान गर्न,
२१. ग्रहहरूको नाम बताउन,
२२. चन्द्रकलाको अवलोकन गरी चित्र कोर्न,
२३. पृथ्वीको सतहमा हुने परिवर्तनका कारणहरूको सूची तयार गरी वर्णन गर्न,
२४. एकहोरो र दोहोरो सूचनाका साधनहरूको कार्यपद्धति बताउन,
२५. सूचना प्रवाहका साधनहरूको उपयोगिता र महत्त्व बताउन,
२६. सोलार हिटर, सोलार व्याट्री जस्ता प्रविधिको सामान्य परिचय दिई कार्य पद्धति बताउन,

४. क्षेत्र र क्रम

क्षेत्र/एकाइ	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
१. सजीव वस्तुहरू	<ul style="list-style-type: none"> - सजीव वस्तुका लक्षणहरू (चाल, खाना, स्वासप्रस्वास, वृद्धि, चेतना, सन्तान उत्पादन, निष्कासन, चेतना) - सजीव र निर्जीव वस्तुहरूबिच फरक (नाम र चित्र समेत) - घरपालुवा र जङ्गली जनावरहरू - जनावरहरूको खाना (घाँसपात, मासु, अन्न, फलफुल आदि) र चाल (घस्रने, हिड्ने, दगुर्ने, उफ्रने, उड्ने, पौडने) । - जनावरको बासस्थान : जमिन (गुँड, गुफा, घर, गोठ, खोर आदि) र पानी - जनावरहरूको बच्चा र तिनीहरूको नाम (चल्ला, छाउरा, डमरु, पाडो, पाठो-पाठी आदि) - जनावरको खाना खाने तरिका (चपाउने, निल्ने, चुस्ने, र चाट्ने) - बिस्वाको वर्गीकरण (ठुलो, मझौला, सानो/रूख, बुट्यान, भारपात) - बिस्वाको भागहरू (जरा, काण्ड, पात, फल, फुल) - मानिसले जनावर र बोटबिस्वाबाट पाउने फाइदा । (जनावरबाट - दुध, फुल, मासु, उन आदि, बिस्वाबाट पाइने खाना (अन्न, गेडागुडी, सागपात, फलफुल आदि) - जनावर र बिस्वाको हेरचाह (जनावरलाई नकुट्ने, नजिस्काउने र बिस्वालाई नउखेल्ने, पात तथा फलफुलहरू नचुड्ने) 	<ul style="list-style-type: none"> - जनावर र वनस्पतीबिच फरक - जनावरहरूका बासस्थान र यसका लागि अनुकूल अङ्गहरू: (क) जमिन (जमिन माथि, जमिनमुनि, सुख्खा जमिन, ओसिलो जमिन) (ख) पानी (पोखरी, खोला/नदी, समुद्र) - जनावरहरूका खाना खानका लागि सघाउने अङ्गहरू (चराको चुच्चो, नङ्गा, तिखो दाँत, हात्तीको सुँड, शाकाहारी जनावरको बलियो थुतुनो आदि) - विभिन्न मौसम र समयमा देखिने जनावरहरू (जाडो, गर्मी र वर्षा मौसम तथा दिन र रातको समयमा) - फुल पार्ने र बच्चा जन्माउने जनावरहरू - जमिनमा बस्ने जनावरहरू र तिनीहरूका लक्षण - पानीमा बस्ने जनावरहरू र तिनीहरूका लक्षण - जीवन प्रक्रिया : सामान्य परिचय, महत्त्व - बिस्वाको विकासका चरणहरू : बीउको अङ्कुरण, बेर्ना, कोपिला/फुल, फल - जमिनमा पाइने बिस्वाहरू र तिनीहरूका लक्षण - पानीमा पाइने बिस्वाहरू र तिनीहरूका लक्षण - बिस्वाको वर्गीकरण (फुल फुल्ने/नफुल्ने, जमिन/पानीमा पाइने, ओसिलो/ सुख्खा जमिनमा पाइने, एक बर्से/बहुबर्से बिस्वाहरू) 	<ul style="list-style-type: none"> - ढाड भएका जनावरहरू <ul style="list-style-type: none"> ■ परिचय ■ वर्गीकरण : माछा समूह, उभयचर समूह, सरीसृप समूह, चरा समूह र स्तनधारी समूह (लक्षण र उदाहरणहरू) - ढाड नभएका जनावरहरू : <ul style="list-style-type: none"> ■ परिचय ■ वर्गीकरण : एककोषीय, छिद्र शरीर भएका, खोक्रो शरीर भएका, चेप्टो शरीर भएका, डोलो शरीर भएका, खण्डखण्ड शरीर भएका, खण्ड खण्ड खुट्टा भएका, नरम शरीर भएका र कडा आवरण भएका जनावरहरू (लक्षण र उदाहरणहरू) - जनावरकोष र बिस्वाकोष <ul style="list-style-type: none"> ■ परिचय ■ कोषको बनोट - पुतलीको जीवनचक्र (फुल, लार्भा, प्युपा, वयस्क) - एक दलीय र दुई दलीय बिस्वाहरू <ul style="list-style-type: none"> ■ परिचय ■ लक्षण र उदाहरणहरू - बिस्वाका विभिन्न भागहरू <ul style="list-style-type: none"> ■ जरा र यसका कार्य ■ काण्ड र यसका कार्य ■ पात र यसका कार्य ■ फुल र यसका विभिन्न भागहरू र कार्य ■ फल र यसका कार्य - जीवनप्रक्रिया पोषण, सास फेर्नु, शरीरभित्र खाना, पानी तथा उपयोगी पदार्थहरूको सञ्चार, निष्कासन, प्रजनन - सजीव र वातावरणबिचको अन्तरसम्बन्ध

क्षेत्र/एकाइ	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
		<ul style="list-style-type: none"> - विभिन्न मौसममा पाइने बिरुवाहरू (जाडो, गर्मी र वर्षा मौसममा) - मानिसले जनावर र बिरुवाहरूबाट पाउने फाइदाहरू - खाना : (क) जनावरबाट प्राप्त हुने - दुध, फुल, मासु आदि (ख) बिरुवाबाट प्राप्त हुने - अन्न, तरकारी, गेडागुडी आदि - लुगाकपडा : जनावरबाट प्राप्त हुने - छालाबाट र भुत्लाबाट बनेका लुगा, जुत्ता तथा छालाबाट बनेका विभिन्न वस्तुहरू आदि - कपासबाट बनेका कपडा र जुटबाट बनेका कपडा आदि 	
२. वातावरण	<p>१. वरवरको वातावरण (घर विद्यालय वरपर पाइने विभिन्न वस्तुहरू - सजीव र निर्जीव ।</p> <p>२. आफ्नो वरपरको वातावरण फोहोर हुने कारणहरू (घरपालुवा जनावरहरू छाडा छोड्नु, उचित ढल निकासको व्यवस्था नहुनु, फोहोर व्यवस्थापनमा हेलचेक्र्याइँ, चेतनाको कमी आदि)</p> <p>३. वातावरण स्वच्छ राख्ने उपायहरू (खाडलको प्रयोग, धुवाँरहित चुलो, वृक्षरोपण, ढल निकास, घरपालुवा जनावरको उचित नियन्त्रण र रेखदेख, वातावरणप्रतिको सचेतता आदि)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - जनावर र बिरुवाबिच अन्तरसम्बन्धः जनावरबाट वनस्पतिले पाउने फाइदा, वनस्पतिबाट जनावरले पाउने फाइदा, बिरुवाले खाना बनाउँदा कार्बनडाइअक्साइड लिने र अक्सिजन दिने, बिरुवा तथा जनावरले श्वास फेर्दा कार्बनडाइअक्साइड दिने र अक्सिजन लिने आदि - प्राकृतिक प्रकोपको परिचय - प्राकृतिक प्रकोपका असरहरू : घरखेत बगाउने र भत्काउने, मानिस, जनावर बगाउने र पुर्ने, घर अन्नवाली पशुपन्छी जलेर नष्ट हुने, धनसम्पत्ति बोटबिरुवा वनजङ्गल जलेर नष्ट हुने 	<ul style="list-style-type: none"> - मानव क्रियाकलापले वातावरणमा पर्ने प्रभाव र यसको असर : वनजङ्गल नास गर्नु, वन्यजन्तुको सिकार गर्नु, वनजङ्गलमा आगो लगाउनु, धुलो, धुवाँ, फोहोर गर्नु, कलकारखानाबाट दूषित पानी खोला नदीमा फ्याँक्नु, ढल निकासको उचित व्यवस्था नगर्नु आदि । - वातावरण संरक्षणमा मानिसको भूमिकाः उचित ढङ्गबाट खेती गर्नु, तटबन्ध गर्नु, वृक्षरोपण गर्नु, वन्यजन्तुको सिकार नगर्नु, जङ्गलमा आगो लगाउनु रोक लगाउनु, पानीको स्रोतको जगेर्ना गर्नु, अनावश्यक रूपमा धुवाँ, धुलो पैदा नगर्नु, व्यवस्थित सहरीकरण आदि

क्षेत्र/एकाइ	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
३. पदार्थ र शक्ति	<ul style="list-style-type: none"> - वस्तुको आकार र साइज - ज्ञानेन्द्रियको प्रयोग गरी वस्तुको विभिन्न गुणहरूको पहिचान (गन्ध, आकार, साइज, तातो, चिसो, नरम, कडा, स्वाद ।) - पानीमा डुब्ने, नडुब्ने घुल्ने, नघुल्ने वस्तुहरू - प्रकाश छिर्ने र नछिर्ने वस्तुहरू - ताप र प्रकाशका स्रोतहरू (सूर्य, आगो, विद्युत् आदि) - दैनिक जीवनमा ताप र प्रकाशको उपयोगिता (क) तापको उपयोगिता : (न्यानो पाउन, खाना पकाउन, बाल्न, तताउन, उज्यालो पाउन, सुकाउन आदि) (ख) प्रकाशको उपयोगिता (उज्यालो पाउन, देख्न, जीवहरू बाँच्न आदि ।) 	<ul style="list-style-type: none"> - बहेको हावाको उपयोग : लुगा सुकाउन, कुनै वस्तु घुमाउन वा उडाउन - बगेको पानीको उपयोग : कुनै वस्तु बगाउन, घट्ट चलाउन, विद्युत् जेनेरेटर चलाउन - आधारभूत लक्षणका आधारमा पदार्थको परिभाषा (तौल र आयतन) - पदार्थका तिन अवस्था : ठोस, तरल र ग्यास - शक्तिको परिचय - ताप शक्ति र यसको असर (पदार्थको आयतनमा बृद्धि, तापक्रमको घटबढ, पदार्थको अवस्थामा परिवर्तन) - दैनिक जीवनमा तापको असरको उपयोग - शक्ति सदुपयोग र बचत गर्ने तरिकाहरू 	<ul style="list-style-type: none"> ● पदार्थको अवस्थामा परिवर्तन : (ठोस, तरल र ग्यास) अवस्था परिवर्तनका प्रक्रियाहरू जन्मे, पग्लने, उर्ध्वपातन, वाष्पीकरण, चिसिने आदि ● शक्तिका स्रोतहरू (नवीकरणीय र अनवीकरणीय) - शक्तिका विभिन्न रूपहरू (ताप, प्रकाश, विद्युत्, ध्वनि र चुम्बक) - शक्तिको उपयोगिता - शक्तिको प्रमुख स्रोत सूर्य - शक्ति सङ्कट र शक्तिको बचत गर्ने उपायहरू
४. पृथ्वी र अन्तरिक्ष	<p>मौसम :</p> <ul style="list-style-type: none"> - घाम लागेको न्यानो दिन (लक्षण, कारण र मानिसमा असर) - बादल लागेको, छाया परेको अवलोकन, कारण, छाया पर्ने) - बतास चलेको - पानी परेको - हुरीबतास चलेको - रात (प्रकाश नहुनु) - सूर्यको प्रकाश (धेरै रङ्हरू) पृथ्वी : - पृथ्वीको सतह (जमिन र पानी) - दिन र रात (कारण) 	<ul style="list-style-type: none"> - मौसम र ऋतु : <ul style="list-style-type: none"> ■ परिचय ■ किसिम (हिउँद, वसन्त, ग्रीष्म र शरद) ■ लक्षण - पृथ्वी ■ बाहिरी बनोट - जलमण्डल ■ सतहको पानी, सतहमुनिको पानी र सतहमाथिको पानी - स्थलमण्डल ■ पहाड, उपत्यका र मैदान - वायुमण्डल ■ बनोट (धुलाका कण, पानीको बाफ, विभिन्न ग्यास) - सौर्यमण्डलको सामान्य परिचय 	<p>मौसम र हावापानी :</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ परिचय, आर्द्रता, मनसुन, जलचक्र, बादल ■ परिचय र किसिम क्युमुलस (Cumulus), स्ट्रटस (Stratus), सिरस (Cirrus) र निम्बस (Nimbus) - सतह परिवर्तनका कारण र असर (हावा, पानी, जीवितवस्तु, तापक्रम) - मौसमको भविष्यवाणी - पृथ्वी ■ पृथ्वीको भित्री बनोट - सूर्य र सौर्य परिवार ■ परिचय ■ ग्रह र तारा (परिचय, भिन्नता) ■ चन्द्रमाको कला (अवलोकन, पहिचान, चित्रकोर्ने र टिपोट) ■ ग्रहण

क्षेत्र/एकाइ	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
५. सूचना प्रविधि	<ul style="list-style-type: none"> - सूचनाको परिचय - सूचना प्रवाहका साधनहरू : चिठी, रेडियो, टेलिभिजन, फ्याक्स, टेलिफोन, मोबाइल फोन (सामान्य परिचय) 	<ul style="list-style-type: none"> - सूचना <ul style="list-style-type: none"> ■ सूचनाका स्रोतहरू (पुस्तकालय, पत्रपत्रिका, चार्ट, पोस्टर, विज्ञापन, पुस्तक) ● सूचनाको महत्त्व 	<ul style="list-style-type: none"> सूचना र सञ्चार <ul style="list-style-type: none"> ■ परिचय ■ सूचनाका प्रकारहरू (पुस्तक र आवधिक प्रकाशन, सन्दर्भ सामग्री र सामान्य सङ्कलन, छापा र विद्युतीय सामग्री) ■ सञ्चारका प्रकार : (आन्तरिक सञ्चार, अन्तरवैयक्तिक सञ्चार र आम सञ्चार) सञ्चार साधनका रूपमा कम्प्युटर
६. सामान्य प्रविधिहरू	<ul style="list-style-type: none"> - कम्पोस्ट मल - गोबर ग्यास - सान लगाउने । - शीतभण्डार (Cold store) 	<ul style="list-style-type: none"> - सामान्य स्थानीय प्रविधिको परिचय र उपयोगिता - पानीघट्ट वा पानी मिल, टर्बाइन, पम्पसेट/ हेन्डपम्प (परिचय र महत्त्व) 	<ul style="list-style-type: none"> सामान्य स्थानीय प्रविधिहरू ढिकी, जाँतो, सुधारिएको चुलो र कोल परिचय र महत्त्व)

५.. शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया

यस विषयको शिक्षण गर्दा विषय वस्तुको प्रकृति अनुसार विभिन्न विधिहरूको अवलम्बन गर्नुपर्दछ । यस विषयको अध्यापनका लागि उपयुक्त मानिएका विधिहरूमा अवलोकन, प्रयोगात्मक, प्रदर्शन, खोज, क्षेत्र अन्वेषण, प्रश्नोत्तर, छलफल आदि पर्दछन् । कुनै घटना, विषय वस्तु वा नतिजाको परिचय दिँदा वा ब्याख्या गर्दा भने प्रवचन विधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

यस विषयमा बालकेन्द्रित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापद्वारा सहभागीमा वैज्ञानिक तरिकाले सोच्ने (critical thinking), वर्गीकरण गर्ने, तुलना गर्ने, प्रश्न गर्ने, जिज्ञासा राख्ने, कारण दिने, तथ्याङ्क राख्ने, अवलोकन गर्ने जस्ता प्रक्रियागत सिपहरू (process skills) हासिल गराउने प्रयास गरिएको छ ।

विज्ञान तथा वातावरण शिक्षाको अध्ययन अध्यापनमा ज्ञानको भण्डार मात्र वृद्धि गर्ने नभई ज्ञानको खोजी गर्ने विधि पनि दिन खोजिएको छ । बाल बालिकाले अन्वेषण र समस्या समाधानका सिपहरू प्रयोग गरेर आफ्नै अनुभवद्वारा सिक्छन् । यसका लागि उनीहरूलाई सकेसम्म बढी प्रयोगात्मक क्रियाकलापमा संलग्न गराउनुपर्दछ ।

विशेष गरी वातावरणसँग सम्बन्धित विषय वस्तुको अध्यापन गराउँदा निम्न लिखित बुँदाहरूमा ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ :

१. कुनै स्थिति वा घटनाबारे सोच्ने,
२. त्यसको नतिजा अथवा प्रभावका सम्बन्धमा पूर्वानुमान गर्न प्रोत्साहन दिने,

३. परिकल्पित धारणा परीक्षण गर्न उत्साहित गर्ने,
४. आफैँ निष्कर्षमा पुग्ने अवसर दिने,
५. निष्कर्षको औचित्यका सम्बन्धमा पुनः विचार गर्ने मौका दिने ।

प्रभावकारी शिक्षण सिकाइका लागि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगमा जोड दिनुपर्दछ । पाठले दिन खोजेका धारणालाई स्पष्ट पार्न प्रभावकारी क्रियाकलाप हुन जरुरी छ । यसका लागि निम्नानुसार क्रियाकलाप हुनुपर्दछ :

- (क) चित्र अवलोकन : सम्बन्धित पाठमा समाविष्ट र अन्य सान्दर्भिक चित्रहरूको समेत अवलोकन गराई प्रश्नोत्तर र छलफल गर्ने ।
- (ख) परियोजना कार्य (Project work) : सहभागीलाई व्यक्तिगत वा सामूहिक रूपमा कुनै निश्चित समयमा तोकिएको कार्य गर्न दिई त्यसका प्रक्रिया र नतिजा सम्बन्धमा कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाई छलफल गराउने र आवश्यक पृष्ठपोषण दिने,
- (ग) अभ्यास : अभ्यास गराउँदा उत्तर मात्र नखोजी कसरी गरेको छ ? भन्ने कुरा जाँचेर पृष्ठपोषण दिँदै जाने र थप अभ्यासका लागि प्रोत्साहित गर्ने,
- (घ) क्रियाकलाप : धारणा, सिप र अभिवृत्तिमा सकारात्मक परिवर्तनका साथै अरू थप सिकाइ अनुभव दिनका लागि क्रियाकलाप गराउने,

कक्षाबाहिर गरिने क्रियाकलापले सहभागीलाई दैनिक एकोहोरोपन हटाउन र वास्तविक अनुभव गराउन मद्दत गर्ने भएकाले क्षेत्र भ्रमण बेलाबेलामा गराउनु (विषय वस्तुसँग सम्बन्धित गरी) उपयुक्त मानिन्छ ।

६.. सहभागी मूल्याङ्कन

विज्ञान तथा वातावरण शिक्षा विषयमा मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गका रूपमा लिइएको छ । विशेषगरी यस विषयमा औपचारिक लिखित परीक्षालाई भन्दा पनि सहभागीमा अपेक्षित उद्देश्य (सिकाइ उपलब्धि) हासिल भयो वा भएन भनी निरन्तर मूल्याङ्कनलाई जोड दिनुपर्छ । अवलोकनका माध्यमबाट सहभागीको व्यवहारमा केकस्तो परिवर्तन आयो, सोको मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । अपेक्षित उद्देश्य हासिल वा व्यवहार परिवर्तन नभएसम्म शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई निरन्तरता दिइरहनुपर्छ । निरन्तर मूल्याङ्कनका माध्यमबाट सहभागीको कठिनाइ पत्ता लगाई सुधारका लागि कोसिस जारी राख्नुपर्छ । कक्षाकार्य, गृहकार्य, परियोजना कार्य, व्यवहार परिवर्तनको अवलोकनजस्ता साधनहरूको माध्यमबाट निरन्तर मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । विशेषगरी यस विषयमा सहभागीको मूल्याङ्कन गर्दा प्रक्रियागत सिपहरू हासिल भएनभएको लेखाजोखा गर्नुपर्छ ।

(आ) स्वास्थ्य शिक्षा खण्ड

१. परिचय

स्वास्थ्य मानव जीवनको आधारभूत आवश्यकतामध्ये एक हो । स्वस्थ जीवनयापन गर्न पाउनु सबैको अधिकार हो । कुनै पनि अभिभावक आफ्ना बाल बालिका निरोगी होऊन्, सफासुगधर बसून्, फुर्तिला, हृष्टपुष्ट होऊन् र उनीहरूलाई कुनै चोटपटक नलागोस् भन्ने चाहन्छन् । अशिक्षा, अज्ञान र अन्य कारणले विश्वमा बर्सेनि सरुवा रोग तथा एच.आई.भी./एड्सबाट सङ्क्रमित भई लाखौं व्यक्तिहरूको मृत्यु हुने गरेको छ । यसमा विकासोन्मुख मुलुकका बाल बालिका र युवावर्गको सङ्ख्या प्रतिदिन बढिरहेको छ । स्वास्थ्य शिक्षाले व्यक्तिमा स्वास्थ्य सम्बन्धी ज्ञान, धारणा र सिपको विकास गरी व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन महत्त्वपूर्ण योगदान दिन्छ । त्यसैले विद्यालय शिक्षाको प्राथमिक तहदेखि नै स्वास्थ्य शिक्षालाई अनिवार्य विषयका रूपमा समावेश गरिएको हो । औपचारिक शिक्षाको यसै पाठ्यक्रम अनुसार अनौपचारिक शिक्षातर्फको यस पाठ्यक्रममा पनि आवश्यक परिमार्जन गरिएको छ ।

प्राथमिक तहका लागि यस विषयमा निम्न लिखित क्षेत्रहरू समावेश गरिएका छन् :

१. व्यक्तिगत सफाइ,
२. वातावरणीय सफाइ,
३. पोषण तथा खाना,
४. रोगहरू,
५. बचाउ तथा प्राथमिक उपचार,
६. स्वास्थ्य सेवा,
७. धूमपान तथा लागु पदार्थ ।

२. तहगत साधारण उद्देश्यहरू :

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षाको तेस्रो तह पुरा गरेपछि सहभागीहरू निम्न लिखित कार्य गर्न सक्षम हुनेछन् :

१. शरीर सफाइप्रति सकारात्मक भावना राखी व्यक्तिगत सरसफाइ गर्न,
२. घर, विद्यालय र समुदायको वातावरण स्वच्छ राख्न, वातावरणीय सरसफाइ गर्न,
३. सरुवा रोगहरूबाट बच्न निरोधात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्न,
४. विभिन्न खाद्यसमूहबाट पौष्टिक खानाहरू छानी खाने बानी बसाल्न,
५. दैनिक क्रियाकलापमा सुरक्षाका उपायहरू अपनाउन,
६. समुदायमा उपलब्ध स्वास्थ्य सेवाको उपयोग आवश्यकतानुसार गर्न,
७. लागुपदार्थ तथा धूमपानबाट हुने खराब असरहरू मनन गरी त्यसबाट टाढा रहने उपायहरू अपनाउन ।

३. तहगत विशिष्ट उद्देश्यहरू

(क) पहिलो तहका विशिष्ट उद्देश्यहरू :

१. शरीरका बाहिरी अङ्गहरू फोहर हुने कारण बताई उपयुक्त तरिकाले सफाई गर्ने,
२. घर तथा समुदायको वातावरण प्रदूषण हुने कारक तत्वहरूको पहिचान गरी पिउने पानी सुरक्षित राख्न,
३. दैनिक खाने खाना सुरक्षित र ताजा राख्ने उपाय अपनाउन,
४. सञ्चो र बिरामी अवस्थाको पहिचान गरी सरुवा रोगहरू सार्ने माध्यम बताउन,
५. दुर्घटनाका कारण पहिचान गरी यसबाट बच्ने उपायहरू अवलम्बन गर्ने,
६. आफ्नो समुदायमा उपलब्ध स्वस्थ सेवा पहिचान गरी त्यसको उपभोग गर्ने,
७. धूमपान तथा लागु पदार्थका असरहरूका सम्बन्धमा जनचेतना मूलक कार्यक्रममा सहयोग गर्ने ।

(ग) दोस्रो तहका विशिष्ट उद्देश्यहरू :

१. गुद्द्वारको उचित सरसफाई र मौसम अनुसारका कपडाको प्रयोग गर्ने ,
२. आराम, निद्रा र व्यायामको उचित संयोजन गर्ने,
३. घरेलु फोहरको उचित व्यवस्थापन गर्ने र चर्पीको प्रयोग गर्ने,
४. पानीका स्रोतहरूको संरक्षण गर्ने,
५. सन्तुलित भोजनका तिन आधारभूत खाना समूह (शक्ति दिने, शरीर वृद्धि गर्ने र शरीर रक्षा गर्ने) पहिचान गरी प्रयोग गर्ने,
६. विभिन्न रोगहरूबाट बच्न लगाइने खोपहरूका सम्बन्धमा जानकारी पाइ खोप लगाउने बारे सकारात्मक सोचाइ राख्नु,
७. दैनिक जीवनमा हुनसक्ने दुर्घटनाबाट बच्ने उपाय अपनाउन र दुर्घटना हुँदा सहयोगात्मक भावना राख्न,
८. स्वास्थ्य सम्बन्धी अन्धविश्वासलाई हटाउन स्थानीय स्तरमा उपलब्ध स्वास्थ्य सेवको उचित प्रयोग गर्ने,
९. धूमपान, मध्यपान तथा लागुपदार्थ विरुद्ध जनचेतनाको कार्यक्रमहरूमा सक्रिय सहभागिता हुन ।

(ग) तेस्रो तहका विशिष्ट उद्देश्यहरू :

१. शरीरिक, मानसिक र संवेगात्मक रूपमा सन्तुलित व्यवहार प्रदर्शन गर्ने,
२. स्थानीय वातावरण स्वच्छ राख्न आवश्यक व्यवस्थापकीय उपायहरू अवलम्बन गर्ने,
३. विभिन्न स्वास्थ्य समस्याहरू न्यून गर्न सन्तुलित भोजनको प्रयोग गर्ने,
४. घाउ चोटपटकको प्राथमिक उपचार गर्ने तथा चोटपटकमा सङ्क्रमण हुन सक्ने खतरा प्रति सचेत हुने,
५. सार्ने र नसार्ने रोगहरू लाग्नबाट बच्ने उपाय अपनाउन,
६. सामुदायिक स्वस्थ सेवा र प्रतिकारात्मक स्वस्थ सेवा प्रति सकारात्मक सोच राखी सेवा लिन र अरूलाई उत्प्रेरित गर्ने,
७. धूमपान, मध्यपान तथा लागुपदार्थ विरुद्ध सचेततापूर्वक अभियानमा सरिक हुन ।

४. विषय वस्तुको क्षेत्र र क्रम

क्षेत्र	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
१. व्यक्तिगत सफाइ	<ul style="list-style-type: none"> - शरीरका बाहिरी अङ्गहरूको पहिचान र सफाइ गर्ने तरिका - खेल खेलेर आएपछि, सिँगान फालेपछि वा कुनै काम गरिसकेपछि हात धुवाइ - हात धुने र दाँत माफ्ने सही तरिका - हिँड्दा, उठ्दा, र सुत्दा र बस्दाको सही स्थिति (posture) - सरसफाइमा प्रयोग हुने सामानहरू 	<ul style="list-style-type: none"> - शरीरका विभिन्न अङ्गहरूको सरसफाइ गर्नुपर्ने कारण र यसबाट हुने फाइदा (शरीरका गुद्द्वार र छाला) - आफ्नो शरीरका अङ्गहरूको हेरविचार र सुरक्षा (नङ काट्ने, गुद्द्वार सफा राख्ने) - शरीरको सफाइमा प्रयोग हुने स्थानीय सामग्रीहरू - मौसमअनुसारका लुगा लगाउने तरिका 	<ul style="list-style-type: none"> - शरीरका विभिन्न अङ्गहरूको सरसफाइ - आराम, निद्रा र व्यायामको महत्त्व - स्वस्थ बानीहरू - सुरक्षित र सन्तुलित खाना
२. वातावरणीय सफाइ	<ul style="list-style-type: none"> - घर तथा विद्यालयमा हुने फोहोरहरू - घर तथा विद्यालय सफा गर्ने सामग्री, तिनको प्रयोग र सफा गर्ने तरिका - दिसापिसाब गर्ने स्थान - सुरक्षित र असुरक्षित पानी - पिउनका लागि सुरक्षित र स्वच्छ पानी - घर तथा विद्यालयमा सरसफाइबाट हुने फाइदा, - वातावरण प्रदूषण हुने कारण र बचाओटका उपाय 	<ul style="list-style-type: none"> - सरसफाइबाट हुने फाइदाहरू - वातावरण प्रदूषण हुनबाट बचाओट गर्ने तरिका । - चर्पीको उचित प्रयोग र सरसफाइ - खानेपानीको स्रोत/मुहानको पहिचान र सरसफाइ - वातावरण फोहोर वा प्रदूषण हुने कारणहरू (भान्साबाट निस्केका फोहोरहरू, कागजका टुक्राहरू, पेन्सिल काटेको धूलो, प्लास्टिक, फलफुलका बोक्रा, धुवाँ, काठ, दाउरा, पात पतिङ्गरहरू आदि) - घर र विद्यालय सफा गर्दा निस्केका फोहोरहरूको वर्गीकरण (कुहिने र नकुहिने) 	<ul style="list-style-type: none"> - वातावरणीय सरसफाइको महत्त्व - फोहोर वस्तुको व्यवस्थापनमा मानवीय भूमिका (सचेतना, व्यवहार र उत्तरदायित्व बहन) - कुहिने फोहोर वस्तुबाट जैविक मल निर्माण

क्षेत्र	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
३. पोषण तथा खाना	<ul style="list-style-type: none"> - खानाको सामान्य परिचय - दैनिक खाने खाना - काँचै खाइने खानेकुराहरू - खाना खाने तरिका - आफ्नो गाउँ र समुदायमा पाइने खानेकुरा - सुरक्षित र ताजा खाना - शरीरका लागि पानीको आवश्यकता 	<ul style="list-style-type: none"> - आफ्नो गाउँ र समुदायमा पाइने खानेकुराका स्रोतहरू - हरियो सागपात र फलफुलहरूको प्रयोग - खानेकुरा सुरक्षित राख्ने तरिका - खानेकुराको काम (शक्ति दिने, शरीर वृद्धि गर्ने, शरीर रक्षा गर्ने) - कामअनुसार खानाको वर्गीकरण, - शक्ति दिने खानाहरू - शरीर वृद्धि गर्ने खानाहरू - शरीर रक्षा गर्ने खानाहरू - खानेकुराको नमुना सङ्कलन र कामका आधारमा यिनीहरूको वर्गीकरण 	<ul style="list-style-type: none"> - पोषणयुक्त खानाको महत्त्व - सन्तुलित खानाको महत्त्व र यसका अभावमा हुने असरहरू : कुपोषण - कुपोषणका असरहरू (रतन्धो, सुकेनास, रक्तअल्पता आदि) - खानामा भएको पौष्टिक तत्त्व संरक्षण गर्ने तरिका - शरीरका लागि पानीको महत्त्व (खानामा भएको पौष्टिक तत्त्व घुलाउन, परिवहन र निष्कासन गर्ने)
४. रोगहरू	<ul style="list-style-type: none"> - सन्चोपना र बिरामी अवस्था - साधारण रोगहरू - सर्ने र नसर्ने रोगहरू - स्वस्थ बानी 	<ul style="list-style-type: none"> - उपचार सेवा - सर्ने र नसर्ने रोगहरू : आउँ, निमोनिया, भ्यागुते, पोलियो, दादुरा, टुकोमा) - सहयोगात्मक भावना : बिरामीलाई सहयोग गर्ने, घृणा नगर्ने आदि 	<ul style="list-style-type: none"> - केही सरुवा रोगहरू : (क्षयरोग, ठेउला, दादुरा, लहरेखोकी, हैजा) - केही नसर्ने रोगहरू : एचआइभी एड्सको परिचय
५. बचाउ तथा प्राथमिक उपचार	<ul style="list-style-type: none"> - घर, विद्यालय, सडक, बाटोघाटोमा हुन सक्ने दुर्घटनाहरू (खस्ने, लड्ने, पोल्ने, काट्ने, च्याप्ने, घोच्ने, करेन्ट लाग्ने, सडक दुर्घटना आदि) - दुर्घटनाबाट बचावट (आगो, विजुली, मोटरगाडी, धारिला औजार आदि सँगको होसियारी) 	<ul style="list-style-type: none"> - दुर्घटना र दुर्घटनाका कारणहरू : खेलमैदान, पोखरी, खोला, सडक, करेन्ट आदि - विभिन्न स्थान र वस्तुबाट हुन सक्ने दुर्घटनाका कारण र बच्ने उपाय : खेलमैदान, सडक, पोखरी, खोला, हिउँ आदिमा लड्नु - चोटपटक, जनावर र किराको टोकाइ, हिउँले खानु, - दुर्घटना हुँदा गर्नुपर्ने सहयोग - बचाउ तथा प्राथमिक उपचार : (घाउ, चोटपटक, रगतको रोकथाम पट्टीको प्रयोग) - अस्पतालको प्रयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - प्राथमिक उपचारका उपायहरू - प्राथमिक उपचारको महत्त्व - प्राथमिक उपचारमा प्रयोग हुने सामानहरू (प्राथमिक उपचार बाकस, पट्टि आदि)

क्षेत्र	पहिलो तह	दोस्रो तह	तेस्रो तह
६. स्वास्थ्य सेवा	<ul style="list-style-type: none"> - स्वास्थ्य सेवा दिने संस्थाहरू - परिचय र सामान्य काम - स्वास्थ्य सेवाको उपयोग 	<ul style="list-style-type: none"> - स्वास्थ्य सेवाको महत्त्व र आवश्यकता (व्यक्ति, परिवार र समुदायमा) - स्वास्थ्य सेवा र सहयोग : बिरामी हुँदा स्वास्थ्य सेवा लिने, अरू बिरामी हुँदा स्वास्थ्य सेवा लिनका लागि सहयोग गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> - स्वास्थ्य सेवा र सामुदायिक स्वास्थ्य सेवामा सहभागिता (आफू बिरामी हुँदा स्वास्थ्य सेवा लिने, अरूलाई सहयोग गर्ने, सामुदायिक स्वास्थ्य कार्यमा सहभागी हुने, स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी ज्ञानको प्रचारप्रसार गर्ने ।)
७. धूमपान तथा लागुपदार्थ		<ul style="list-style-type: none"> - धूमपानको परिचय र प्रकार - धूमपानको सामान्य असर । - धूमपान, मद्यपान र लागुपदार्थ : परिचय, प्रकार, असर - धूमपान, मद्यपान, लागुपदार्थप्रति सचेतना - धूमपान तथा लागुपदार्थ सेवनप्रति अस्वीकार (आमाबाबु, साथीभाइ, छरछिमेक) 	<ul style="list-style-type: none"> - धूमपान, मद्यपान, लागुपदार्थबाट बच्ने उपायहरू (सङ्गत, अस्वीकार, दबाब, संयम) - धूमपान, मद्यपान, लागुपदार्थ विरोधी अभियान, खोज तथा अनुसन्धानका उपलब्धि को प्रचारप्रसार, कमाइको दुरुपयोग, समयको नाश)

५.. शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया

स्वास्थ्य शिक्षा व्यावहारिक ज्ञान, धारणा र सिपमा आधारित भएको हुँदा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सहभागी केन्द्रित हुनुपर्छ । सहजकर्ता सहजकर्ताका रूपमा प्रस्तुत भई स्वास्थ्य सम्बन्धी ज्ञान, धारणा र सिपका अनुभव सहभागीहरूलाई प्रस्तुत गर्न उत्प्रेरित गर्नुपर्छ । अतः स्वास्थ्य शिक्षा शिक्षण गर्न निम्न लिखित विधि उपयोगी हुन्छन् :

१. समूहमा छलफल (Group Discussion)
२. मस्तिष्क मन्थन (Brain Storming)
३. अभिनय (Role Play)
४. स-साना समूहका गुञ्ज छलफल (Buzz Session)
५. खेल तथा प्रतिरूप (Game and simulation)
६. वादविवाद (Debate)
७. योजना कार्य (Project Work)
८. अध्ययन भ्रमण (Field Trip)
९. समस्या अध्ययन (Case Study)
१०. प्रदर्शन तथा खोज (Demonstration and Enquiry)

स्वास्थ्य शिक्षा विषयका विभिन्न ज्ञान, धारणा र सिपहरू सिकाउन विविध प्रकारका क्रियाकलापहरू गराउन सकिन्छ । केही उपयोगी क्रियाकलापहरू निम्न लिखित रहेका छन् :

- वर्णन गराउने : सहभागीहरूले आफूले देखेका, अनुभव गरेका कुराहरू (जस्तै: पोस्टर, चित्र, खानेकुरा, ठाउँ, सरसफाइ फोहोरमैला आदिका) बारेमा वर्णन गर्न लगाउने ।
- अवलोकन गराउने : सहभागीबिच शरीरका अङ्गहरू, पोसाक तथा कक्षाकोठा, विद्यालयको हाता, शौचालय, खानेपानीको धारा आदि अवलोकन गर्न लगाई प्रतिवेदन तयार गर्न लगाउने ।
- अभ्यास गर्न लगाउने : स्वास्थ्य शिक्षा अन्तर्गत सिकेका सिपहरूको अभ्यास गर्न लगाउने (जस्तै: हातखुट्टा धुन लगाउने, सरसफाइ गर्ने आदि)
- चित्र बनाउन लगाउने : विद्यालय वरपर, घर, छरछिमेकमा भएका स्वास्थ्य सम्बन्धी विषयका राम्रा पक्षका र सुधारनुपर्ने पक्षका चित्र बनाउन लगाउने ।
- अनुभव वा प्रतिवेदन भन्न लगाउने : सहभागीले तयार पारेका प्रतिवेदन, अवलोकनका अनुभव कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउने ।
- गरेर देखाउन लगाउने : स्वास्थ्य सम्बन्धी खासखास सिपहरू गरेर देखाउने जस्ता कार्य गर्न लगाउने ।
- खोज तथा अनुसन्धान : कुनै निश्चित विषयको समस्या वा तथ्य पत्ता लगाउन लगाउने ।

६.. सहभागी मूल्याङ्कन

स्वास्थ्य शिक्षा अध्ययनको मूल उद्देश्य नै सहभागीहरूमा वाञ्छित व्यवहार स्थापित गर्नु रहेकाले सहभागी मूल्याङ्कनकर्ताले प्रत्येक सिकाइ उपलब्धि अनुसार व्यवहार परिवर्तन भएनभएको अवलोकन गरी आवश्यकता अनुसार विद्यालय वातावरण सोहीअनुकूल बनाई व्यवहार परिवर्तनका लागि उत्प्रेरित गर्नुपर्ने हुन्छ ।

सहभागीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा यस तहका सहभागीहरूको बाल मनोविज्ञानलाई ध्यानमा राखी क्रमशः तलदेखि माथि अवलोकन, मौखिक प्रश्नोत्तर गर्दै लिखित परीक्षातर्फ पूर्णाङ्क बढाउँदै जानुपर्छ । अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल नभएसम्म प्रत्येक सहभागीको सम्पर्कमा रही व्यावहारिक सिप तथा ज्ञान निरन्तर रूपमा दिइरहनुपर्छ । विशेष गरी यस विषयमा निरन्तर मूल्याङ्कनको माध्यमबाट जीवनोपयोगी सिपमा आधारित भई उनीहरूको समस्या पहिचान गरी सुधारका लागि प्रयास जारी राख्नुपर्दछ ।

स्वास्थ्य शिक्षामा सहभागी मूल्याङ्कनको उद्देश्य :

- व्यक्तिगत सरसफाइ तथा वातावरणीय सरसफाइतर्फ व्यवहारमा वा चेतनामा परिवर्तन भयो कि भएन ?
- खानामा पौष्टिकता र सन्तुलित भोजनप्रति सकारात्मक व्यवहार तथा सचेतता प्रदर्शन गरे वा गरेनन् ?
- रोग, उपचार तथा स्वास्थ्य सेवाप्रति सचेत भई परम्परागत धारणामा परिवर्तनकारी भूमिका खेल्ने कोसिस गरे वा गरेनन् ?
- आफ्ना समस्याहरू पहिचान गरी रचनात्मक ढङ्गले समाधान गर्ने जीवनोपयोगी सिपको विकास भए वा भएनन् ?

(इ) शारीरिक शिक्षा खण्ड

१. परिचय

शारीरिक शिक्षा साधारण शिक्षाको एक अभिन्न अङ्ग हो । यसका माध्यम शारीरिक क्रियाकलापहरू र खेलकुद हुन् । यसले व्यक्तिको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र संवेगात्मक पक्षको विकास अर्थात् सर्वाङ्गीण विकास गर्दछ । ८-१४ उमेरका बाल बालिकाहरू हुर्कने उमेरका भएका हुनाले शरीरका विभिन्न पक्षहरूलाई सही ढाँचा प्रदान गर्न शारीरिक शिक्षाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । शारीरिक क्रियाकलाप तथा खेलकुद भनेपछि केटाकेटीहरू रमाउँछन् । फलतः यसको माध्यमबाट हामी सहभागीहरूको चौतर्फी विकास गर्न सक्छौं । त्यसैले विश्वका सबैजसो मुलुकहरूमा शारीरिक शिक्षालाई विद्यालय शिक्षामा महत्त्वपूर्ण विषयका रूपमा समावेश गरेको पाइन्छ ।

शारीरिक शिक्षाका अधिकांश अनुभवहरू प्रयोगात्मक रूपमा दिइने हुनाले यसका लागि खेल्ने ठाउँ तथा सामग्रीको आवश्यकता पर्दछ । तर सबै विद्यालयमा त्यस्तो सुविधा नहुन पनि सक्ने भएको हुँदा विद्यालयमा उपलब्ध सुविधालाई ध्यानमा राखेर सहभागीहरूलाई शारीरिक क्रियाकलापमा संलग्न गराउनुपर्छ । यसका लागि पाठ्यक्रममा समावेश भएका खेलहरूका साथसाथै स्थानीयस्तरमा खेल्ने रमाइला खेलहरू खेलाएर पनि सहभागीहरूलाई शारीरिक शिक्षा सम्बन्धी अनुभवहरू दिन सकिन्छ । यस विषयमा निम्न लिखित क्षेत्रहरू समावेश गरिएको छ :

१. शारीरिक शिक्षाका आधारभूत सिपहरू

(क) गतिशील अवस्थाका सिपहरू

(ख) स्थिर अवस्थाका सिपहरू

२. शारीरिक व्यायाम र कवाज

३. साधारण तथा स्थानीय खेलहरू

४. सिर्जनात्मक खेलहरू

५. भकुन्डो खेलहरू

६. जिम्नास्टिक्स तथा सन्तुलन कार्य

२. तहगत साधारण उद्देश्यहरू

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षाको तेस्रो तहको अध्ययन पुरा भएपछि सहभागीहरू निम्न लिखित कार्य गर्न सक्षम हुनेछन् :

(क) शारीरिक शिक्षाका आधारभूत सिपहरू प्रदर्शन गर्न,

(ख) समूहमा एकैसाथ पी.टी. तथा कवाजका कार्यहरू प्रदर्शन गर्न,

(ग) साधारण तथा स्थानीय खेलहरू खेल्न,

(घ) कथा र विभिन्न जनावरमा आधारित सिर्जनात्मक तथा अनुकरणात्मक कार्यहरू गर्न,

(ङ) बल फ्याँक्न, समात्न, पास गर्न र साधारण बल खेलहरू खेल्न,

(च) जिम्नास्टिक्सका साधारण पल्टने, भुन्डिने र सन्तुलन कार्यहरू गर्न ।

३. तहगत विशिष्ट उद्देश्य

(क) पहिलो तहका विशिष्ट उद्देश्यहरू

अनौपचारिक प्राथमिक शिक्षाको पहिलो तहको अध्ययन पुरा गरीसकेपछि सहभागीहरू निम्न लिखित कार्य गर्न सक्षम हुनेछन् :

१. रेखामा हिँड्न,

२. साधारण दौड दौड्न,

३. जोडीमा चारै दिशामा हिँड्न,

४. २५ मिटरसम्मको दुरी दौड्न,

५. उचाइ उफ्रन,

६. लामो उफ्रन,

७. स्किप गर्न,

८. साधारण लड्जम्प गर्न,

९. साधारण हाइजम्प गर्न,

१०. सानो वा ठूलो बल निश्चित ठाउँमा फाल्न,

११. शरीरलाई तन्काउन घुमाउन, बटार्न र भुकाउन,

१२. ठिकसँग उभिइ पी.टी. तालिका नं. १ देखि ७ सम्मका कसरतहरू गर्न,
१३. सर्तक, गोडाफाट र विश्राम जस्ता कार्यहरू गर्न र लाइनमा अगाडि हिँड्न,
१४. सहजकर्ताले भनेका विभिन्न कथामा आधारित कार्यहरू गर्न,
१५. निर्धारित स्थानमा खेलिने साधारण लखेटाइ, कुकुर फुक्यो आदि जस्ता साधारण खेलहरू खेलन,
१६. आफ्नो वरिपरि रहेका जनावरहरूको कार्यकलापको अवलोकन गरी तिनको अभिनय गर्न,
१७. सहजकर्ताको निर्देशनमा स्थानीय खेलहरू खेलन,
१८. घेरामा खेलिने खेल र समूहमा खेलिने खेल खेलन,
१९. विभिन्न जनावरको हिँडाइको नक्कल गर्न,
२०. भकुन्डो गुडाउन, फाल्न र समाउन,
२१. मुढाफैँ पल्टन,
२२. स्वतन्त्ररूपमा अगाडि पल्टन,
२३. बस्दा, उठ्दा र हिँड्दा शरीरको सन्तुलन मिलाउन ।

(ख) दोस्रो तहका विशिष्ट उद्देश्यहरू

१. कुर्कच्चा र पन्जामा हिँड्ने,
२. सन्तुलन राखी हिँड्न,
३. सामूहिक कदममा हिँड्न,
४. सही तरिकाले हिँड्न,
५. नक्कल गरी हिँड्न,
६. तालमा हिँड्न,
७. ५० मि. सम्मका दुरी दौडन,
८. साधारण रिले खेलहरू खेलन,
९. विभिन्न तरिकाले उफ्रने र टेक्ने कार्य गरी साधारण,
१०. हाइजम्प र लडजम्प गर्न,
११. स्किपिड खेल खेलन,
१२. विभिन्न तरिकाले हप गर्न,
१३. साइड स्किपिड गर्न,

१४. घुमेको डोरीमा स्किपिङ गर्ने,
१५. टाउको माथिबाट बल फाल्न र निशाना लगाउन,
१६. ठाडो वस्तुमा चढ्न, भर्न र बारमा झुल्न,
१७. शरीरलाई झुलाउन, तन्काउन र कुनै वस्तु वा बारमा झुन्डिन र मच्चिएर सर्न
१८. ठिकसँग भेला भई तालिका नं.१ देखि १३ सम्मका कसरतहरू गर्न,
१९. ताँती र पङ्क्तिमा ठिकसँग उभिन,
२०. फर्किने कार्यहरू गर्न,
२१. छिटो हिँड्न र नजर कार्य गर्न,
२२. साधारण खेलहरू खेल्न,
२३. निर्देशन बिना नै स्थानीय खेलहरू आफैं खेल्न,
२४. स्थानीय खेलहरू सङ्कलन गरेर समूहमा खेल्न,
२५. सहजकर्ताले भनेका कथा आफूले पनि भनी त्यसमा आधारित कार्यहरू गर्न । आफूले जानेका र पुस्तकमा भएका कथाहरू हाली त्यसमा आधारित कार्यहरू गर्न,
२६. विभिन्न जनावरको उफ्राइको नक्कल गर्न,
२७. निर्देशन वा संवाद बमोजिम अभिनय गर्न,
२८. भकुन्डो खुट्टाले रोक्न र हान्न,
२९. स्वतन्त्ररूपले विस्तारै अगाडि पछाडि पल्टन,
३०. हात, टाउको र पेटले भूँडमा टेकी शरीरलाई सन्तुलनमा गर्न ।

(ग) तेस्रो तहका विशिष्ट उद्देश्यहरू

१. कदम मिलाई हिँड्न,
२. ७५ मि. सम्मको दुरी दौडन,
३. साधारण रिले खेलहरू खेल्न,
४. छल्लन र भाग्न,
५. साधारण तरिकाले हाइजम्प र लडजम्प गर्न,
६. बल वा कुनै वस्तुलाई दुरीमा फाल्न,
७. बारमा झुन्डिएर विभिन्न तरिकाले मच्चिन र भर्न,
८. कुनै अग्लोमा चढ्न र भर्न,

९. गोडाचाल, छिटो हिँड अड जस्ता कार्यहरू गर्न,
१०. समूहमा एकरूपता मिलाई कसरत गर्न,
११. गीत तथा तालको धुनमा कसरतहरू गर्न,
१२. साधारण खेलको परिचय दिन,
१३. सिमाना बनाई लखेटाइ खेलहरू खेलन,
१४. स्थानीय खेलको परिचय दिन,
१५. निर्देशन बिना नै स्थानीय खेलहरू आफैं खेलन र खेलाउन,
१६. कथानक खेलका रूपमा आउन सक्ने कथाहरू हाली खेलन र खेलाउन,
१७. आफूले देखेका नौलो जनावरको अभिनय (नक्कल) गर्न,
१८. भकुन्डो हात र खुट्टाले डिबल गर्न र समूहमा भकुन्डो खेल खेलन,
१९. विभिन्न तरिकाले पल्टन,
२०. विभिन्न आकार बनाई शरीरलाई सन्तुलनमा राख्न ।

४. क्षेत्र र क्रम

यस विषयका विषय वस्तुहरूको क्षेत्र र क्रम तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

क्षेत्र	तह एक	तह दुई	तह तीन
१. शारीरिक शिक्षाका आधार भूत सिपहरू (क) गतिशील अवस्थाका सिपहरू	- रेखामा हिँडाइ - साधारण दौड - उफ्राइ - फ्याँकाइ - २५ मि. सम्मको दौड - दाँयाबायाँ सर्ने हिँडाइ	- ५० मि. सम्मको दौड - साधारण रिले खेलहरू - विभिन्न तरिकाले उफ्रने र टेक्ने साधारण हाइजम्प र लड्जम्प - बललाई लक्ष्यमा फाल्ने कार्य	- ७५ मि. सम्मको दौड - छल्ने र भाग्ने कार्य - साधारण रिले खेलहरू - साधारण तरिकाले हाइजम्प र लड्जम्प - बल वा कुनै वस्तुलाई निश्चित दुरीमा फाल्ने कार्य
(ख) स्थिर अवस्थाका सिपहरू	- शरीर तन्काउने र भुलाउने सिप - निश्चित ठाउँमा बसी शरीर हल्लाउने सिप	- ठाडो वस्तुमा चढ्ने, झर्ने र बारमा झुल्ने कार्य - कुनै बार वा डन्डीमा झुन्डिनु, मच्चिनु र झर्ने कार्य - जिउ तन्काउने कसरतहरू	- बारमा झुन्डिएर विभिन्न तरिकाले झुन्डिने र झर्ने कार्य - कुनै वस्तुमा चढ्ने र झर्ने कार्य
२. शारीरिक व्यायाम र कवाज (क) शारीरिक व्यायाम	- पी.टी. (तालिका नं. १ देखि ४ सम्मका कसरतहरू) - पी.टी. (तालिका नं. १ देखि ७ सम्मका कसरतहरू)	- ठिकसँग भेला भई पी.टी. तालिका नं. १ देखि १३ सम्मका कसरतहरू - फर्कने कार्यहरू, नजरका कार्यहरू	- गोडाचाल, अड, छिटो हिँड कार्यहरू
(ख) कवाज	- ताँतीमा हिँड्ने - सतर्क, गोडाफाट र विश्रामजस्ता कार्यहरू	- ताँती र पङ्क्तिमा ठिकसँग उभिने कार्य - लय तथा तालमा (गन्ती) मा शारीरिक व्यायाम	- समूहमा एकरूपता मिलाई कसरत गर्ने - गीत तथा तालको धुनमा कसरतहरू
३. साधारण तथा स्थानीय खेलहरू (क) साधारण खेल	- घेरामा खेलिने खेल र समूहमा खेलिने खेल - निश्चित स्थानभित्र लखेटेर खेलिने खेल	- हात समाई लखेटेर खेलिने खेलहरू - कुनै सामान वा बल लिई खेलिने खेलहरू	- साधारण खेलको परिचय - सिमाना बनाई खेलिने खेल र लखेटाइ खेलहरू
(ख) स्थानीय खेलहरू	- स्थानीय खेलहरू - स्थानीय खेलहरू	- निर्देशन बिना नै आफैं खेलिने स्थानीय खेलहरू	- स्थानीय खेलको परिचय - निर्देशनबिना नै आफैंले खेल्ने र खेलाउने स्थानीय खेलहरू
४. सिर्जनात्मक खेलहरू (क) कथानक खेलहरू	- विभिन्न कथामा आधारित कार्यहरू - कथाहरूमा आधारित कार्यहरू	- आफूले जानेका र पुस्तकमा भएका कथाहरूमा आधारित कार्यहरू	- कथानक खेलका रूपमा आउन सक्ने कथाहरू खेल्ने र खेलाउने कार्यहरू

क्षेत्र	तह एक	तह दुई	तह तीन
(ख) अभिनयात्मक खेलहरू	- जनावहरूको कार्यकलापको अवलोकन गरी अभिनय - विभिन्न जनावरको हिँडाइ	- विभिन्न जनावरको उफ्राइको नक्कल - विभिन्न जनावरको संवेगात्मक कार्यको नक्कल	- आफूले देखेका नौलो जनावरको अभिनय (नक्कल)
५. भकुन्डो खेलहरू	- भकुन्डो गुडाउने र समात्ने खेल - भकुन्डो गुडाउने र समात्ने खेल	- भकुन्डो भुइँमा उफार्ने, फाल्ने र समात्ने कार्य - भकुन्डो खुट्टाले पास गर्ने र रोक्ने कार्य - साधारण नियमहरूसहितको बल खेलहरू	- हात र खुट्टाले ड्रिबल गर्ने भकुन्डो खेल र समूहमा खेल्ने भकुन्डो खेल
६. जिम्नास्टिक कार्य (क)पलटनबाजी	- मुढाभैँ पलटने कार्य - पलटने कार्य	- कार्ट हिवल - स्वतन्त्र रूपले विस्तारै अगाडि पछाडि पलटने कार्य	- विभिन्न तरिकाले पलटने कार्य (काँधले टेकेर)
(ख) सन्तुलन कार्य	- बस्दा, उठ्दा र हिँड्दा शरीरको सन्तुलन - शरीर सन्तुलन गरी उभिने कार्य	- फलेक, बेन्च, वा तेर्सो काठमा सन्तुलन - हात, टाउको र पेटले भुइँमा टेकी शरीरलाई सन्तुलन गर्ने कार्य	- विभिन्न आकार बनाई शरीरलाई सन्तुलनमा राख्ने कार्य

स्थानीय पाठ्यक्रमको अंश

स्थानीय तहमा स्रोतव्यक्तिको समन्वयमा विद्यालयले आफ्नो सेरोफेरो, समुदाय वा क्षेत्रभित्र देख्दै र खेल्दै आएका विभिन्न शारीरिक क्रियामलापहरू समेटी पाठ्यक्रम तयार गरी सोअनुरूपका क्रियाकलापमा सरिक गराउनुपर्छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले निर्माण गरेको पाठ्यक्रमले पनि विभिन्न स्थानका स्थानीय खेलहरूलाई समेट्ने कोसिस गरेको छ । तथापि भौगोलिक, सांस्कृतिक र समुदायगत विविधताले गर्दा यस पाठ्यक्रमले समेट्न नसकेका र स्थानीय चलनमा रहेका खेलहरूलाई पाठ्यक्रमको स्थानीय अंशका रूपमा २० प्रतिशत पाठ्यभार छुट्याइएको छ । उक्त अंश स्थानीय चाड, मेला, पर्व आदि वा अन्य अवसरमा गरिने क्रियाकलापहरूलाई समेटी तयार गर्नुपर्ने छ ।

द्रष्टव्य : आवश्यकतानुसार क्षेत्रगत घन्टी घटबढ गरी शिक्षण सिकाइ गर्न सकिने छ ।

५.. शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया

यस विषयको शिक्षण पूर्णतया प्रयोगात्मक हुने भएकाले प्राथमिकस्तरका सहभागीहरूलाई शिक्षण गर्दा सिप सिकाउने र त्यसलाई अभ्यास गराउनेतिर केन्द्रित हुनुपर्छ । सिप शिक्षण गर्दा प्रदर्शन विधि

उपयुक्त हुन्छ । प्रदर्शन विधिमा कुन कार्य कसरी गर्ने भनी देखाइन्छ । सहजकर्ताले प्रदर्शन गर्दा सबै सहभागीहरूले देखिने गरी गर्नुपर्छ । यसका लागि सहभागीहरूलाई चन्द्राकारमा राख्नु उपयुक्त हुन्छ । प्रदर्शनपछि सहभागीहरूलाई सो कार्यको अभ्यास गराउनुपर्छ । अभ्यास गराउँदा सहजकर्ताको सक्रिय सहभागिता हुनु आवश्यक छ । यदि अभ्यासका क्रममा सहभागीहरूले सही ढङ्गले सिप कार्य प्रयोग गर्न नजानेमा सहजकर्ताले उक्त कार्य सुधारने या पुनः प्रदर्शन गर्ने गर्नुपर्छ । यदि एक दुईजना सहभागीले मात्र गल्ती गर्छन् भने व्यक्तिगतरूपमा सुधार गरे पुग्छ तर धेरै सहभागीले गल्ती गरेका छन् भने पुनः प्रदर्शन गर्नुपर्छ । शारीरिक शिक्षा शिक्षण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने आधारभूत कुरामा सहभागीहरूलाई सहजकर्ताको निर्देशन र नियन्त्रणमा शारीरिक क्रियाकलापमा संलग्न गराइएको हुनुपर्छ । यसरी क्रियाकलाप गराउँदा शारीरिक सम्पूर्ण अङ्ग सन्तुलित ढङ्गले सञ्चालन हुने र सहभागीहरू समूहमा रमाउने हुनुपर्छ ।

६. सहभागी मूल्याङ्कन :

मूल्याङ्कनले सहभागीहरूको प्रगतिको निर्धारण गर्दछ । शारीरिक शिक्षामा गरिने सम्पूर्ण कार्यहरू शारीरिक सिप र क्रियाकलाप जीवनोपयोगी सिपसँग सम्बन्धित हुने भएको हुँदा यसको मूल्याङ्कन पनि सोहीअनुरूप हुनुपर्छ । उदाहरणका लागि सहभागीहरूलाई कुनै खेलका सिप अभ्यास गर्न दिइएको छ भने मूल्याङ्कन गर्दा अवलोकनको माध्यमबाट तिनीहरूले सही रूपमा अभ्यास गरे नगरेको मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । यसरी मूल्याङ्कन गर्दा सही सिप नियमपूर्वक प्रदर्शन गर्ने सहभागीलाई प्रोत्साहन दिई अगाडि बढ्नमा मद्दत गर्नुपर्छ भने गल्ती गर्ने या सिप प्रयोग गर्न नजान्ने वा जानेर पनि हेलचक्र्याइ गर्ने सहभागीलाई आवश्यक सुझावसहित हौसला दिई सिक्नमा प्रेरित गर्नुपर्छ । प्राथमिकस्तरमा बाल बालिकाहरूको शिक्षण क्रियाकलापको मूल्याङ्कन गर्दा यही तथ्यलाई ध्यान दिनुपर्छ । शारीरिक शिक्षामा सहभागीहरूका सामान्यभन्दा सामान्य कुराहरूको परिवर्तनले पनि उनीहरूको शारीरिक, मानसिक, संवेदनात्मक र सामाजिक व्यवहारहरूमा महत्त्व राख्दछ । यसरी सूक्ष्म अवलोकनबाट सहभागीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा उनीहरूको चौतर्फी विकासमा सहजकर्ताको भूमिका सार्थक हुनुको साथसाथै आफ्नो मूल्याङ्कन क्षमतालाई पनि विकास गराउँछ ।

शारीरिक शिक्षामा प्रमुख रूपमा प्रयोग हुने शिक्षण सिकाइ विधि प्रदर्शन र सहभागिता हो भने मूल्याङ्कन गर्ने प्रमुख आधार कार्यकलापको अवलोकन हो । सहजकर्ताले सहभागीहरूका ठुलादेखि सा-साना परिवर्तनहरूलाई अवलोकन गरी अभिलेख राख्न सके सहभागी मूल्याङ्कन सहज हुन्छ । यसरी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई निरन्तर रूपमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापकै एक अभिन्न अङ्गका रूपमा लिई सहभागीहरूको कक्षोन्नति एवम् स्तर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।